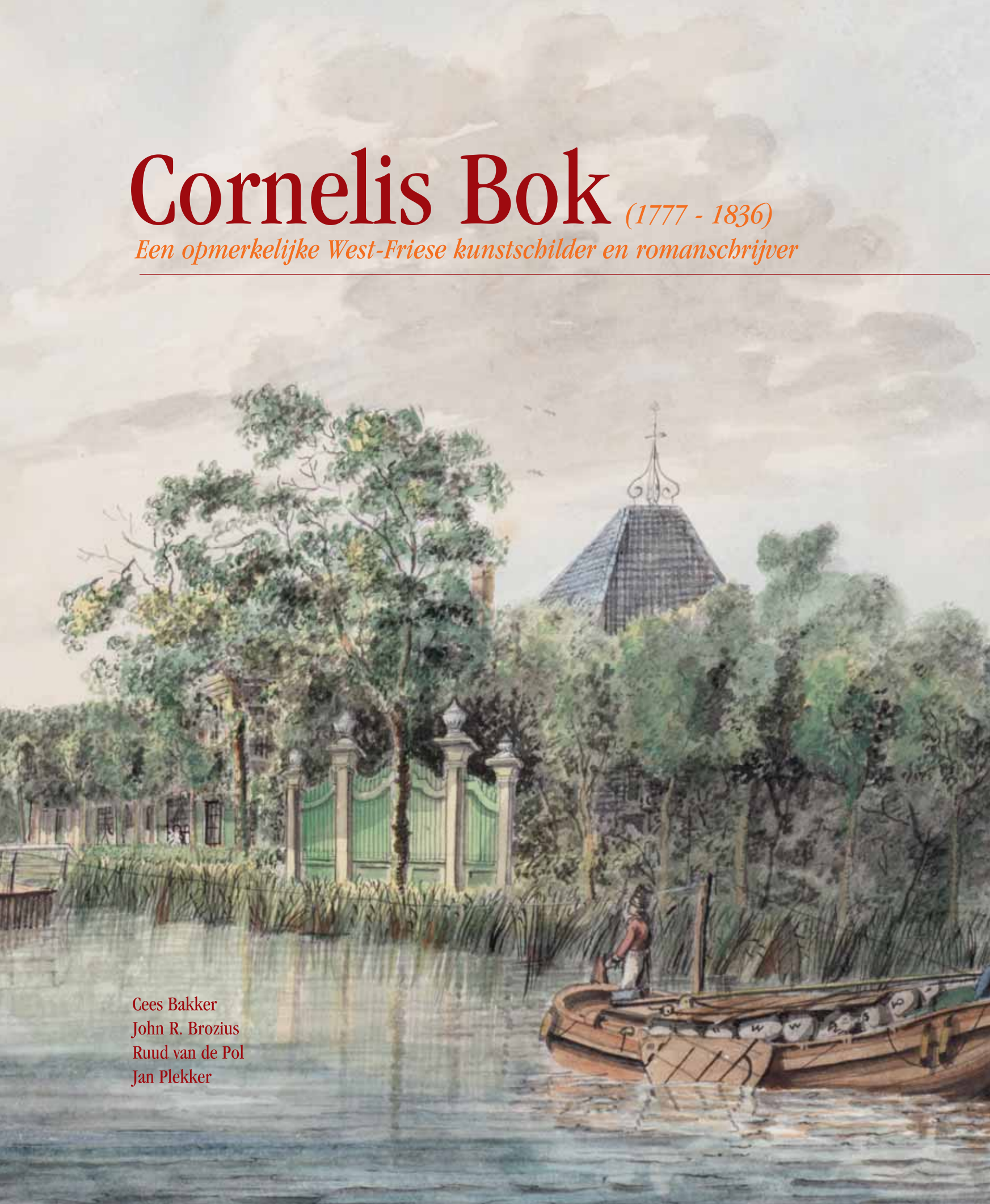

Cornelis Bok (1777 - 1836)

Een opmerkelijke West-Friese kunstschilder en romanschrijver

Cees Bakker
John R. Brozius
Ruud van de Pol
Jan Plekker

Cornelis Bok (1777 - 1836)

Een opmerkelijke West-Friese kunstschilder en romanschrijver

Omslag: Cornelis Bok, 'Den
Huize Vergelegen bij de
Schagerbrug in Zijpe' (1832).
Aquarel.

Voorwoord

Cornelis Bok, een meesterlijk schilder en schrijver?

In de zomer van het jaar 2004 werd de expositie 'Meesterlijk Schagen' gehouden, een initiatief van de Rotary Club Schagen. Deze succesvolle en druk bezochte expositie toonde kunstwerken van historische en hedendaagse meesters met als thema Schagen.

Het werk van Cornelis Bok kreeg speciale aandacht in een aparte zaal. Deze hernieuwde belangstelling voor Bok en zijn aquarellen resulteerde in een voorstel van de Historische Vereniging Schagen om een standaardwerk uit te geven over hem. Het boek zou voor een groot deel uit de opbrengst van 'Meesterlijk Schagen' kunnen worden gefinancierd. Het resultaat is dit unieke boek, een uitgave van Uitgeverij Peter Sasburg in samenwerking met de Historische Vereniging Schagen.

Uit oud en veel nieuw feitenmateriaal hebben de auteurs Cees Bakker, John Bozius, Ruud van de Pol en Jan Plekker, Bok's leven en werk voor het eerst in boekvorm integraal inhoud gegeven. De vele illustraties maken het boek extra aantrekkelijk, de indeling maakt het boek overzichtelijk en gemakkelijk leesbaar.

Dit boek geeft Cornelis Bok een plaats in de geschiedenis. Vooral vanwege zijn werk als schilder, want overtreffen zijn topografische aquarellen niet die van vakbroeders als Cornelis Pronk, Hendrik Tavenier en Adriaen Zeeman? Terwijl Pronk en de zijnen in de Amsterdamse lakenkoopman Andries Schoenmaker hun mecenas vonden, moest Cornelis het een kleine eeuw later onder behoeftige omstandigheden

alleen zien te rooien. Een tijd waarin de inwoners van de lage landen de gevolgen van de Engelse oorlogen en de teloorgang van de VOC aan den lijve moesten onderkennen. Zou Cornelis, met zijn intelligentie en talent, in betere tijden kwalitatief en kwantitatief tot een ongekende bloei zijn gekomen?

Laten wij ons beperken tot datgene wat hij ons heeft nagelaten. Zijn meestal topografische werken tonen ons een uniek beeld van de dorpen en steden van zo'n 200 jaar geleden, onder meer Enkhuizen, het Nedorper Verlaat, Valkkoog, Sint Maarten, Sint Maartensbrug, Schagerbrug, Kolhorn en niet te vergeten Schagen. Beelden die de historie levend houden en soms aanvullen. Zo was de herontdekking in 2004 van Bok's schilderij van het interieur van de Schager kerk op het marktplein, de kerk die in 1895 bij een brand geheel verloren ging, voor de plaatselijke historici een gedenkwaardig moment. Bok's schilderijen van het exterieur en zijn gedetailleerde beschrijvingen van de grafkelders van de heren van Schagen in dezelfde kerk maken het beeld bijna compleet. Bij de beschrijving van de grafkelders ontbreken echter nog altijd de tekeningen waarvan bekend is dat Bok die ooit maakte.

Op grond van de vermoedelijke omvang van zijn oeuvre blijf ik met velen vertrouwen op toekomstige verrassingen.

Peter Hoogerdijk, voorzitter

Stichting Schager Kunst Expositie 'Meesterlijk Schagen'

Links: Cornelis Bok, 'Gezigt van de Hoep te Schagen' (1818). Aquarel. Detail van pagina 89.

Particuliere Collectie

De boerderij rechts was van Arie Houvast.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	5
Leven en werk van Cornelis Bok	9
De familie Bok in Enkhuizen	23
Enkhuizen en de schilderkunst in de late achttiende eeuw	31
Het werk van Cornelis	45
Cornelis Bok in Schagen	57
Zijn Zijper Netwerk	95
Cornelis Bok en zijn romans	107

Cornelis Bok, 'Den Huize Vergelegen bij de Schagerbrug in Zijpe' (1832). Links op de achtergrond zien we de kerktoren van Sint Maartensbrug. Aquarel. Detail omslag.

Regionaal Archief, Alkmaar

Inleiding

Cornelis Bok (1777-1836)

Hij moet er rond 1777 mooi hebben uitgezien: Michiel Schram uit Zwolle. Lopend met de neus omhoog langs de kaden van Enkhuizen in een sjiek schipperspak van de Enkhuizer kamer van de VOC. Want schipper bij de Verenigde Oostindische Compagnie was toch wel een functie waar men respect voor had. Hij voer tenslotte rond met de crème-de-la-crème van Enkhuizen aan boord van 'zijn' Jagt ter Camer, rijk versierd met houtsnijwerk en geschilderd naar de laatste mode. Hij bracht bewindhebbers en schippers van de statige schepen van de Verenigde Oostindische Compagnie naar hun bestemming op de wal en naar de schepen.

En dat terwijl hij zonder veel geld rond 1750 vanuit Zwolle naar Enkhuizen was gekomen. Dertig jaar later behoorde hij tot de rijksten van Enkhuizen. En in een tijd dat de economie van Holland langzaam in het slop raakte door een gebrek aan innovatie en de oorlogen met Engeland. De rijke havensteden raakten steeds meer in de problemen, en dat gold zeker voor Enkhuizen. Maar Michiel zat goed en was een mooi voorbeeld van een geslaagde carrière. Schram was 'nouveau riche'.

Dit in schril contrast met zijn kleinzoon Cornelis Bok (zoon van Michiels dochter Elsje Schram en Erik Bok) die zijn leven en vooral zijn laatste jaren sappelend moest doorbrengen. Op het laatst verviel deze Schager schilder, schrijver en cipier zelfs tot de bedelstaf.

Economische malaise

Cornelis Bok werd geboren eind juli 1777 en groeide op in Enkhuizen. De schilderkunst was hem niet helemaal vreemd want

zijn oom Jan de Goeje was geënomeerd behangselschilder in Enkhuizen. Waarschijnlijk heeft Jan hem onderwezen in de schilderkunst. En met succes want Cornelis is niet in de vergetelheid geraakt. De beide zoons van De Goeje, neven van Bok, werden eveneens schilder. De oudste zoon Michiel koos voor de zekerheid van het schilderen van huizen, de jongste zoon Pieter werd kunstschilder. Door de economische malaise in Enkhuizen had Cornelis weinig kans om als kunstschilder aan het werk te komen. Hij verliet de stad in 1799.

Cornelis in een bootje

Vermoedelijk zwierf Cornelis Bok eerst rond in de kop van Holland, voordat hij op 22-jarige leeftijd in Schagen werd gesignaleerd. Hij probeerde daar een bestaan op te bouwen en solliciteerde naar baantjes als dagloner, verversknecht, assistent deurwaarder en getuige bij huwelijken en overlijdensaangiften.

Z'n hart lag echter bij de schilderkunst en vanaf begin van de negentiende eeuw maakte hij in opdracht topografische aquarellen en tekeningen van Schagen en omstreken. Inmiddels zijn 54 werken van hem bekend, maar wellicht heeft Bok zo'n 100 tekeningen en aquarellen gemaakt.

Op een van zijn tekeningen uit ca. 1815, 'Het uitzeilen van haringbuizen in Enkhuizen', had Cornelis zichzelf, tekenend in een bootje, op de voorgond gezet.

Cornelis Bok, 'Sint Maartensbrug'. Detail van pagina 93.

Particuliere Collectie

Wellicht zien we hier Cornelis Bok met zijn hondje.

Cornelis Bok, 'Het uitzeilen der haringbuizen te Enkhuizen' (ca. 1815). Aquarel. Detail van pagina 52.

Cornelis Bok, 'Ruiene van het Slot te Schagen, van de Z.W. kant gezien' (1824). Aquareel.

Provinciale Atlas
Noord-Holland, Haarlem

Het Slot Schagen

In 1806 trouwde Cornelis met IJda Kwantes en ze gingen in de oostelijke toren van Het Slot Schagen wonen. Hij had eigenlijk alles in zich om minstens zo succesvol als z'n opa te worden. Cornelis was intelligent, kon prachtig schilderen, schreef boeken en was begaan met de mensen om hem heen. Een markante en een beetje excentrieke figuur, die in 1811 ook nog eens cipier werd van een hulpgevangenis in de westelijke toren van Het Slot, omdat hij van z'n kunstenaarschap bij lange na niet kon leven. Naast zijn werkzaamheden als cipier, bleef hij schilderen en tussen 1826 en 1836 legde hij zich ook toe op het schrijven van vooral historische romans. Van zijn hand verschenen acht romans bij de Amsterdamse uitgever Johannes Christoffel van Kesteren (1793-1860).

Hoe en wanneer Bok met Van Kesteren in contact is gekomen is vooralsnog niet bekend. Zijn blijspel met zang in een bedrijf, verscheen in 1835 bij G. Giiltjes in Den Helder. Voor de titelpagina's van zijn boeken maakte Cornelis natuurlijk zelf de tekeningen. De verkopen brachten helaas niet voldoende brood op de plank, dus pakte Cornelis, naast z'n baantje als cipier, van alles aan om geld te verdienen. Voor toneelstukken maakte hij decorstukken, was overigens ook toneelspeler en naar alle waarschijnlijkheid schilderde hij in opdracht sierdeuren en arrensleden.

Biedermeiergevoel

Cornelis gaf blijk van een brede interesse. Hij las veel en kwam vaak in de bibliotheek van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Schagen omstreeks 1808. 't Nut was onder meer een organisatie die volkswontwikkeling als oplossing van sociale problemen zag. Bok wilde in zijn boeken zijn lezers opvoeden tot rechtschapen mensen, tot zelfstandig denkende wezens, m.a.w. tot goede, betrouwbare burgers. Hij was behoudend, maar wel met het hart op de goede plaats. Inspiratie moest volgens Cornelis uit de huiselijke kring en de directe omgeving gehaald worden. Hij paste precies in het nuchtere en behoudende 'Biedermeiergevoel' van het begin van de negentiende eeuw: fatsoen, een beheerste levensstijl, onderdrukking van hartstochten en rechtvaardigheid. Moraliseren was hem niet vreemd en wat steeds duidelijk wordt is dat hij sentimentaliteit verafschuwt. Het is voor hem een geestestoestand *'welke tot niets anders dan tot onbruikbaarheid in de wezenlijke wereld, uitputting van geest en lichaam, armoede en vernedering leidt!'*. Maar Cornelis bleef sappelen. Hij werd niet rijk van schilderen, schrijven of bewaken. Typerend is de passage uit zijn boek 'Vooringenomenheid en Vooroordeel' uit 1826. Daarin staat een gesprek tussen twee heren: *'Wij moeten ook nog decoratiën hebben'* *'Daar zal ik wel voor zorgen'*, *antwoorde de directeur, 'ik heb daar over*

reeds gesproken met eenen man, die zulks, als het ware, te Schagen ook doet. Dit is iemand, die komedie spelen, schilderen, schrijven, teekenen, en wat niet al kan.' 'En nog geen brood', fluisterde de scheerjongen.' In 1834 is Cornelis het werk in de hulpgevangenis meer dan zat en hij met zijn toestemming om ontslag vraagt. Toen zijn vrouw IJda was overleden in 1826, ging hij eerst een tijdje wonen bij Guurtje Bonsem. Later woonde hij alleen op de Loet in een huisje van kuiper Hendrik Koster Door de a menkas van de gemeente kon hij nog in zijn levensonderhoud voorzien, want de opbrengsten van gemaakte aquarellen en de verkoop van boeken waren onvoldoende. Cornelis Bok overlijdt in armoede op 27 mei 1836.

WESTFRIES MUSEUM
Rode Steen 1, Hoorn

Cornelis Bok
(1777-1836)

schilder/schrijver/cipier uit Schagen

2 september t/m 9 oktober 1988

Multitalent

Cornelis kende en kent dus een groot aantal bewonderaars. In 1878 kreeg Bok een plaats in Biografisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse letterkunde en ook in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek uit 1914 wordt een artikel aan Bok gewijd. Op basis van een onderzoek van de Historische Vereniging Schagen werd een tentoonstelling in het Westfries Museum in Hoorn ingericht (1988). Cornelis bleek een door velen gewaardeerd multitalent. Het resulteert uiteindelijk in deze unieke boekuitgave waarin leven en werk van Cornelis Bok worden beschreven. Was hij meer dan de vrijzinnig christelijke, sociale, nieuwsgierige, belezen, lichamelijk wat frêle Schagenaar of moeten we hem plaatsen in de rij roemloze West-Friese huis- en rijtuigschilders, die in de wintermaanden ook schilderijen maakten? Cornelis Bok stond bekend als een veelzijdig ambachtsman, cipier, tekenaar, kunstschilder en romanschrijver. Maar was Cornelis dan ook een *kunstenaar met een grote K*? Lees er alles over en oordeel zelf.

De werkgroep die in 1988 de tentoonstelling organiseerde: v.l.n.r. Carel de Jong, Henk Mosk, Wiechert Zwerus, Nel Dekker-Loer, Marjolein de Boer, Rie Mosk-Boersen, Ruud v.d. Pol, Klaas Schoehuijs t.

Leven en werk van Cornelis Bok

Enkhuizer patriotten en Franse bevrijders

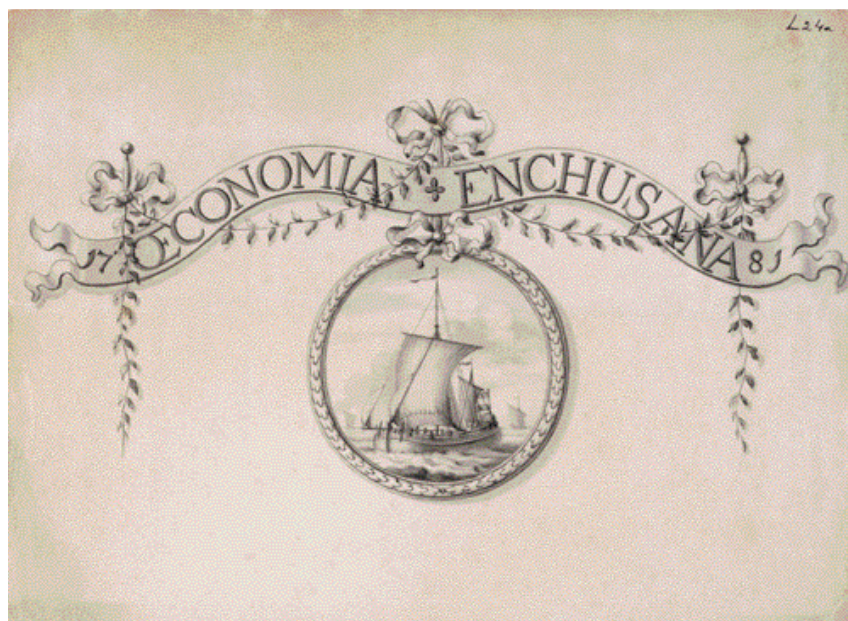
In de laatste decennia van de achttiende eeuw raakte de economie van de Republiek der Verenigde Nederlanden in een neerwaartse spiraal. In de zeventiende eeuw waren de Nederlandse gewesten nog het lichtend voorbeeld voor de wereld als vrachtvervoerder, stapelmarkt van exotische goederen en doorvoerhaven, maar hun monopoliepositie raakten ze kwijt. In de loop van de achttiende eeuw maakten landen als Engeland, Frankrijk, Rusland en Duitsland op het gebied van de scheepvaart een inhaalslag en zij breidden hun handelsnetwerken uit zonder Nederlandse tussenkomst. Deze ontwikkeling trof met name West-Friese havensteden als Hoom, Enkhuizen en Medemblik die vanouds sterk afhankelijk waren van de scheepvaart. In de drie havensteden, met de Verenigde Oost-Indische Compagnie, de West-Indische Compagnie en de admiraliteit als belangrijkste werkgevers, waren duizenden mensen van de scheepvaartindustrie afhankelijk. Enkhuizen met de grootste vloot haringbuizen van de republiek werd nog eens extra getroffen door de toenemende concurrentie van buitenlandse haringvissers. Om aan de malaise te ontkomen, trokken hooggekwalificeerde ambachtslieden naar steden als Amsterdam en Rotterdam en ongeschoolde dagloners naar plattelandsdorpen. In de periode van 1750 tot 1811 halveerde de bevolking van Enkhuizen tot 5464 personen¹.

De werkloosheid die in de traditioneel sterke West-Friese bedrijfstakken merkbaar werd, was niet zozeer het gevolg van een slecht politiek beleid, maar eerder van de sterke economische groei in het buitenland. Nederlandse producten werden voor het

buitenland te duur en konden soms zelfs op de binnenlandse markt nauwelijks worden afgezet. Ook kende men in de Nederlanden tal van heffingen om de oorlogsvloot en het staatse huurleger van eerst stadhouder Willem IV en later Willem V te financieren. Doordat de Nederlandse handel bijna stil kwam te liggen, staken grote investeerders meer dan ooit te voren hun geld in buitenlandse ondernemingen. Met name de kleine kooplieden en middenstanders meenden dat een nieuw democratisch staatsbestel en een reorganisatie van het belastingsysteem de enige weg was naar het herstel van de welvaart in het land. Zij werden de Nederlandse patriotten genoemd, naar de patriottische beweging in Frankrijk waar men al veel langer sprak over staats hervormingen.

De economische patriotten van Enkhuizen

Hoewel de economische recessie niet het directe gevolg was van slecht bestuur hadden de stadhouders van Oranje en de stedelijke regenten de schijn tegen.

Links: Cornelis Bok, Sint Maarten' zj. Aquarel. Detail van pagina 93.

Anoniem, 'Oeconomia Enchusana 1781'. Aquarel (1781).

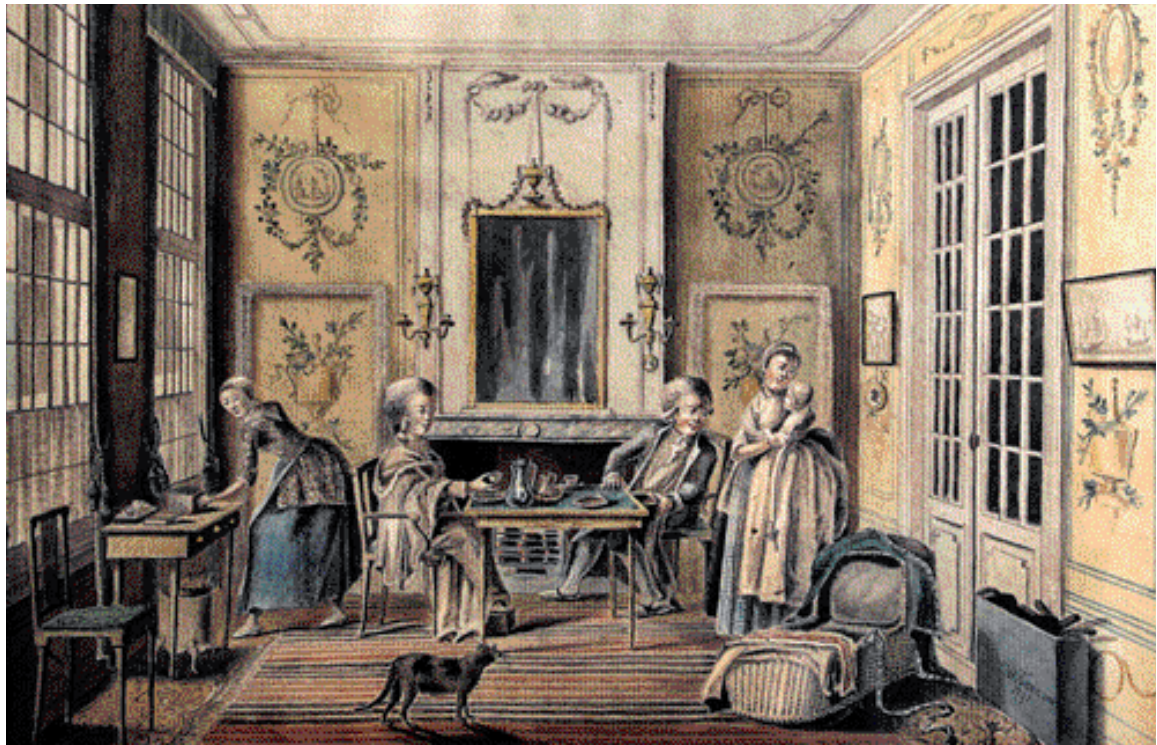
Het WestfrísArchief, Hoom

Het genootschap Oeconomia Enchusana, werd in 1779 opgericht stelde zich tot doel het bevorderen van de werkzaamheid van de ingezetenen van Enkhuizen. In 1781 werd door het genootschap een haringbuis gebouwd, die in het medaillon is afgebeeld. De aquarel is vermoedelijk een ontwerp voor een vignet voor drukwerk of een ontwerp voor een behangsel voor een der ontvangstkamers van het genootschap.

W. Kroon, Interieur (1791).
Aquareel.

Westfries Museum, Hoom

De voorkamer van de woning van de Hoornse familie Carbasius was voorzien van modieuze behangsel-schilderingen met medaillons en guirlandes.

Zij leefden in weelde waar de gewone man nauwelijks het hoofd boven water kon houden en genoodzaakt was een beroep te doen op de armenkassen van de stad en de kerk. Om de voortgaande verarming van de bevolking tot staan te brengen, werden werkinrichtingen in het leven geroepen door veelal doopsgezinde ingezetenen. De oprichters van dergelijke werkinrichtingen, die men later 'economische patriotten' is gaan noemen, waren persoonlijk betrokken bij het bestrijden van armoede en het stimuleren van de welvaart van hun stad. Zo werd in 1778 in Enkhuizen een economische tak van de 'Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen' opgericht. Men had tot doel de 'regtstreeksche bevordering der welvaart van ons land' middels het bevorderen van de koophandel, land- en akkerbouw, visserij en het handwerk. In 1778 waren er al in circa 50 steden dergelijke departementen ontstaan. In Enkhuizen kende men een werkhuis waar jonge meisjes en weduwen visnetten breiden en

repareerden en werkloze jongens en mannen werden gestimuleerd aan te monstere op een der haringschepen om de visserij nieuw leven in te blazen. Het werkhuis werd gefinancierd giften van de gegoede burgerij. De contribuanten dienden jaarlijks minimaal 10 gulden te betalen. Anders dan in andere steden bleek de 'economische tak' in Enkhuizen geen groot succes en na 1793 werd bijna geen contributie meer ontvangen. De contribuanten zagen niets terug van hun financiële bijdrage en velen waren overstapt naar het vergelijkbare genootschap 'Oeconomia Enchusana' dat zich ook tot doel stelde de werkzaamheid van de ingezetenen te bevorderen. Dit genootschap schuwde het maken van winst niet en werkte met aandelen. Het genootschap, opgericht in 1779 door de doopsgezinde patriot Bernardus Blok en een drietal andere voor-
aanstaande Enkhuizers, beloofde specifiek lokale initiatieven². Zo loofde men premies uit aan startende ondernemers en gaf men geldelijke beloningen 'tot aanmoediging en

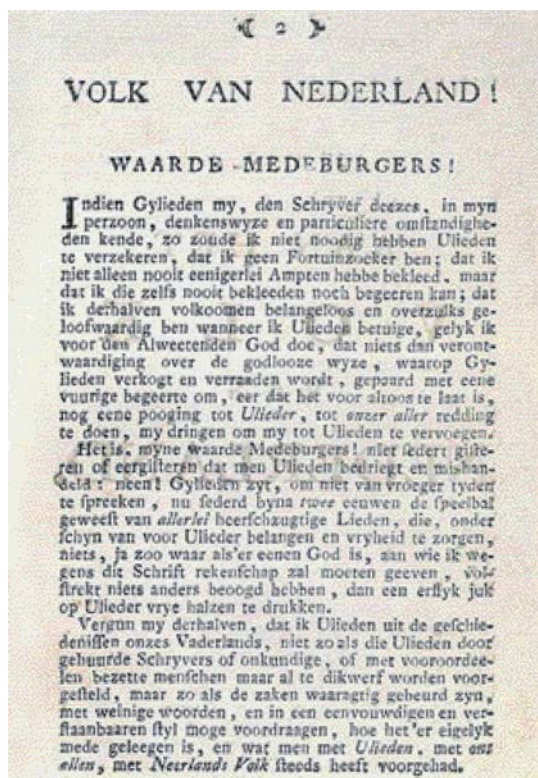
verbetering der vervallene neeringen, handneeringen, fabricquen, traficquen en koopmanschappen binnen Enkhuyzen'. De beloningen en premies kwamen meestal terecht bij de toch al rijke ingezetenen van de stad. Zo werd bijvoorbeeld aan degene die op eigen kosten een haringbuis zou laten bouwen een gouden medaille toegezegd of werd degene die een rederij zou beginnen beloond met 10 gouden dukaten. De haringbuis werd in 1781 inderdaad gebouwd en kreeg de passende naam 'Oeconomia Enchusana'. Het schip is afgebeeld in een met linten versierd medaillon dat mogelijk diende als vignet of behangselontwerp voor een der ontvangstkamers³. Men loofde ook premies uit voor minder lofwaardige activiteiten. Zo werd 17 februari 1781 een bedrag van 100 gulden uitgelooft voor diegene die een kaperschip zou uitrusten en een vijandelijk Engels schip zou opbrengen. Voor de armen, die afhankelijk waren van de bedeling, had men in 1779 een werkhuis opgericht 'ter weeringe van de luije ledigheid en verlichting van de diaconie en a menkas'. Hier werden onder andere door jongens en meisjes garens gesponnen en haringwanten gebreid. Regelmatig werden productiewedstrijden gehouden tussen kinderen met een premie als beloning voor hardste werker. Het werkhuis werkte nauw samen met de diaconie van de gereformeerde kerk en de armenschool, waar de kinderen les kregen van ouders die afhankelijk waren van de bedeling of van 'alimentatie'. Zo was in 1790 kunstschilder en diaken Jan de Goeje zowel 'Directeur van het Oeconomisch werkhuis' als een der directeuren van 'de arme kinderen school'⁴. De diaconie leverde het werkhuis de jongens en meisjes die soms al op negenjarige leeftijd de armenschool mochten verlaten om te gaan werken⁵.

Beroering in de stad

De Nederlandse patriottenbeweging leefde aanvankelijk alleen onder kooplieden en de goeode burgerij. De beweging won sterk aan goodwill onder het volk toen in 1784 de Nederlandse vloot een smadelijke nederlaag leed tegen de Engelsen tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). Men stelde Willem V en de stedelijke regenten verantwoordelijk voor het verlies. Het idee dat in verschillende geleidingen van de maatschappij democratische hervormingen doorgevoerd moesten worden en dat gestreefd moest worden naar een patriotendemocratie won terrein. Onder het mom van vaderlandslievende leesgezelschappen, herensociëteiten en muziekcolleges kwamen mensen van allerlei signatuur bijeen om te spreken over de wenselijkheid van democratische hervormingen met of zonder de medewerking van Willem V. In Amsterdam telde men na 1780 al 55 van dergelijke ontmoetingsplaatsen.

Stadhouder Willem V. Willem V was van 1751 tot 1795 stadhouder van alle Nederlandse gewesten. Hij vluchtte in 1795 naar Engeland na de inval van de Fransen. Hij overleed in 1806.

Het pamflet 'Aan het volk van Nederland' verscheen anoniem in 1781 en gaf de aanzet tot het op gang komen van de patriottische revolutie in de jaren tachtig van de achttiende eeuw.

Portret van Joan Derk van der Capellen tot den Pol. Gravure (ca. 1785).

De schrijver van het pamflet 'Aan het volk van Nederland' werd pas later geïdentificeerd als de Ove rijsselse baron Joan Derk van der Capellen (1741-1784).

De Nederlandse patriottenbeweging met naar schatting 25.000 tot 30.000 sympathisanten was echter vrij klein en moest het in aantal ook afleggen tegen de massa zeelieden, havenarbeiders en dagloners die het huis van Oranje trouw bleven.

De stadhouder was van oudsher de opperbevelhebber van de vloot en daarmee voor velen nog steeds direct of indirect hun werkgever. De bevolking van de havenstad Enkhuizen was weliswaar overwegend

Oranjegezind, maar de regerings van Enkhuizen voelden hoe de spanning tussen de Oranje-aanhangers en de patriotten toenam. Ze namen waar mogelijk maatregelen om onrust in de stad te voorkomen. Zo werd het stadsbestuur op 10 oktober 1781 opmerkelijk gemaakt op het rondgaan van een patriottistisch

werk, getiteld 'Aan het volk van Nederland', in het nabij gelegen Hoorn. Het anonieme stuk was het eerste samenhangende betoog, in de stortvloed van pamfletten en tegenpamfletten, waarin de wensen en klachten van de patriotten werden uiteengezet⁶. 'Aan het volk van Nederland' riep op tot het formeren van een democratisch gekozen raad, de vrijheid van drukpers en tot bewapening van het volk. De Enkhuizer regenten stuurden direct een bode naar Hoorn om het opruiende stuk in beslag te nemen 'ten eijnde dezelve niet vulgair worde gemaakt'⁷ door de boekdrukkers van Enkhuizen. Deze maatregel staat in contrast met het relatief grote aantal personen in de Enkhuizer vroedschap dat het patriottistische gedachtegoed onderschreef. De vroedschap van 20 man bestond zeker uit een tiental sympathisanten van de patriottenbeweging, hetgeen ook verklaart waarom in 1785 Bernardus Blok, een patriot van het eerste uur, met hun steun tot secretaris van de Gecommitteerde Raden werd benoemd⁸. In Enkhuizen stond men ook niet vijandig tegenover de oprichting van zogeheten vrijkorpsen, een soort exercitiegenootschappen die zich onder toezicht van de schutterij wilden oefenen in de wapenhandeling. Zo waren sedert 1783 de exercitiegenootschappen met de dreigende namen 'de Vrije Westfriezen' en het 'Patriottisch Genootschap' actief en vroegen

dat jaar de regenten van het Oude Mannen en Vrouwenhuis toestemming een genootschap op te richten 'ter beoeffening in de wapenhandel'⁹.

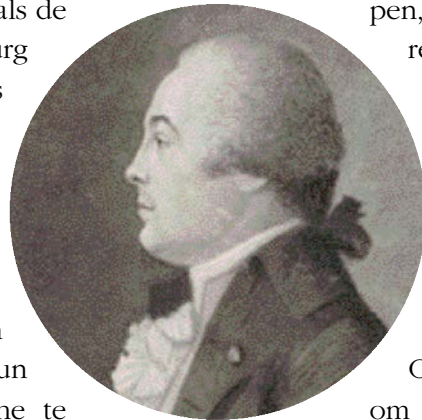
Dat men in Enkhuizen feitelijk toestond dat de patriotten en hun sympathisanten zich bewapenden om tegenwicht te bieden aan het staatse leger zal niemand zijn ontgaan.

De planters van de vrijheidsboom (ca. 1795). Ingekleurde gravure. Detail.

De valse start

Met het verdrijven van de stadhouder Willem V uit zijn residentiestad Den Haag behaalde de gewapende patriottenbeweging in 1785 een symbolische overwinning. Men had hem het bevel over zijn troepen ontnomen. Deze actie werd in sommige steden op de Veluwe gezien als de start van de revolutie. In Elburg en Hattem waren in augustus 1786 zonder toestemming van de stadhouder enkele regenten geïnstalleerd. Ook in Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Leiden en Enkhuizen namen de patriotten de wapens ter hand om hun eigen mensen op het pluche te krijgen. De steden met een relatief groot aantal patriottische sympathisanten in de stadsregering, waaronder Hoorn, Alkmaar en Enkhuizen, waren niet van zins de schutterij tegen hun eigen burgers in te zetten uit angst voor een burgeroorlog. Men liet de patriotten in hun midden begaan, daar het nog lang niet zeker was of Willem V definitief het veld had geruimd. De stadhouder kon nog steeds rekenen op de militaire steun van zijn Pruisische schoonvader. Wat sommigen al bevroedden, werd ook bewaarheid. Met behulp van de Pruisische troepen werden de opstandige steden, te beginnen bij Elburg en Hattem, een voor een schoongeveegd en ontdaan van patriottische elementen. Het werd al spoedig duidelijk dat ook in andere steden de patriotten geen kans hadden hun ingenomen posities te behouden. In het licht van het onvrijwillige herstel van de oude orde probeerde men in Enkhuizen de gemoederen te bedaren. Het dragen 'van eenigerhande tekenen of leusen van partijschap, van wat couleur die ook zouden mogen

wezen' werd verboden op een boete van twee zilveren ducats¹⁰. Albertus Wolvendijk, een aanhanger van Oranje, werd als een van de ergste opruiers gezien. Hij werd voorgeleid en diende zich voortaan te onthouden 'eenig molest te doen of te schelden, geen oranje boven te roepen, of den een tegen den anderen op te hitsen'. Het was omwille van zijn vrouw en kind dat hij niet direct als 'een gevaarlijk lid der maatschappij uit de stad' werd verbannen¹¹. Op 29 september 1787 arriveerden drie compagnieën Oranjesoldaten in Enkhuizen om orde op zaken te stellen¹².

De secretaris van de Gecommitteerde Raden, Bernardus Blok, was de stad al ontvlucht met medeneming van de kas. Vijf leden van de vroedschap werden afgezet aan wier trouw voor Oranje werd getwijfeld, namelijk Augustinus Hendrik Duyvensz, Lucas Westwoude, Arnoud Simon Verschuer, Pieter Ebbenhout en Riewerd Ruurdsen. De laatste was gevlucht naar Brussel, waar hij later overleed. Zijn vrouw, Hendrina de Boer, die in Enkhuizen was gebleven, werd omwille van haar mans rol in de greep naar de macht lastig gevallen. Op 17 oktober 1787 schreef zij het stadsbestuur dat zij 'zedert voorleden saturday den 13. deezer loopende maande de grootste onaangenaamheden aan haar huis heeft moeten ondervinden'¹³. Verschillende keren kwamen groepen mannen aan haar deur die 'haar tot het geeven van geld en drank genoodzaakt hebben' en ook haar ramen hebben ingegooid.

Anoniem, Portret van Bernardus Blok (ca. 1785). Gravure.

Provinciale Atlas
Noord-Holland, Haarlem

C o m e l i s B o k, 'E e n d r a g t m a a k t m a g t' (ca. 1820). Ingekleurde pentekening.

Eén van de drie aan Bok toegeschreven pentekeningen met een bekend gezegde. De letters zijn samengesteld uit mens- en dierfiguren in verschillende komische houdingen. We kennen verder nog de vergelijkbare pentekeningen met de spreuken 'Mensch leef vroom en goed' en 'Eert uwen vader en uwen moeder'.

Particuliere Collectie

Dit alles ‘onder frivool pretext dat sulks soude sijn ter eere van sijn Hoogheid¹⁴. Het stadsbestuur gaf Hendrina de Boer bescherming en droeg de nachtwacht op haar woning te bewaken. Om haar leven in Enkhuizen voor zichzelf niet onmogelijk te maken, verklaarde zij op voorhand al dat ze zich de namen van de ‘aanvoerders of medewerkers van het bij haar gepleegde’ door ‘de groote ontroering en andere omstandigheden’ niet kon herinneren.

De Zuidertoren in Enkhuizen (ca. 1940).

Erik Bok werd in 1788 aangesteld ‘tot Toorenblazer in de Nanagt’ op de Zuidertoren (St. Pancraskerk), een functie die hij tot 1795 zou bekleden. Hij woonde indertijd in een woning in de Hoogstraat die slechts op een steenworp van zijn werkplek was verwijderd.

Erik Bok als toorenblazer

Behoudens enkele kleine opstootjes was de stadhouderlijke macht in Enkhuizen gewelddoos hersteld en op 12 november 1787 verlieten de Oranjesoldaten de stad. Alle vrijwilligerskorpussen werden ontwapend en nadat de officieren van de schutterij opnieuw waren beëdigd, volgden er maatregelen om de stad compleet te ontdoen van patriotten. Zo werd een priester uit zijn ambt

gezet, de benoeming van vijf ouderlingen van de gereformeerde kerk ongedaan gemaakt en werd de doodgraver ontslagen. Bijna negen maanden later werden nog eens 15 personen in stadsdienst ontslagen vanwege hun gebleken patriottische sympathieën. Onder hen bevonden zich de stadsbode, de adjunct-gerichts-bode, de metselaarsbaas, de smidbaas en de ‘toornwagter’ Simon Bakker¹⁵. De laatste werkte ’s nachts op de kerktoeren van de Zuiderkerk en had ‘in de laatst afgelopen Jaren, zig op eene Verregaande wijze, teegens de Waare en nu herstelde constitutie (...) gedistingeert’. In Enkhuizen had men één torenblazer in dagdienst en twee in nachtdienst. De werkzaamheden van de torenwachter of torenblazer bestonden ongetwijfeld uit het waarschuwen van de stadsbevolking in geval van onraad en men kon deze post uiteraard niet door een patriot laten bezetten. Na het ontslag van Simon Bakker werd voor zover bekend slechts een persoon voorgedragen voor de vacante functie en wel de 37-jarige Erik Bok, die vlak bij de Zuiderkerk in de Hoogstraat woonde. Op 22 augustus 1788 werd hij officieel aangesteld ‘tot Toorenblazer in de Nanagt’¹⁶. Deze stadsfunctie leverde 96 gulden per jaar op. Zijn Oranjegezindheid moet buiten kijf hebben gestaan.

De gezegende omwenteling

Omdat na het mislukken van de revolutie de meeste afgezette patriotten hun leven in de Nederlanden niet meer zeker waren, vluchtte een groot aantal vluchtte naar Frankrijk of Vlaanderen. Hier werden zij als het ware in de kunst van de revolutie onderwezen. Er werd een Bataafs leger opgericht en er ontstond een soort patriottische regering in ballingschap, het comité revolutionair, dat contacten onderhield met de sympathisanten in de Nederlanden.

Men wachtte op het juiste ogenblik een nieuwe poging te wagen het oude staatsbestel omver te werpen. Deze mogelijkheid diende zich in 1794 aan. In het voetspoor van het Franse leger, dat optrok naar het noorden om de door Willem V afgesloten Schelde te heropenen, konden de Nederlandse patriotten de macht in enkele steden overnemen. Dit ging eenvoudiger dan werd gedacht. Zowel de Nederlandse troepen als de bevolking was Oranje moe geworden en beschouwden de Fransen eerder als bevrijders dan als bezetters. Willem V, die na enige tijd niet langer kon rekenen op de steun van zijn leger, vluchtte in januari 1795 naar Engeland. Daarna besloten ook de grote steden de weg van de minste weerstand te kiezen. In Hoorn werden op 22 januari 1795 zonder bloedvergieten de burgemeesters en vroedschappen afgezet en enkele leden van de revolutionaire comités als tijdelijke volksvertegenwoordigers geïnstalleerd. Op 24 januari volgde de omwenteling van Alkmaar en op 30 januari die van Enkhuizen. In de Haarlemsche Courant van zaterdag 7 februari werd beschreven hoe een en ander in zijn werk was gegaan. ‘Des morgens kwaamen twee kommissarissen van het Comité Revolutionaire der Bataven in deeze stad aan. Terstond daarna werd ‘er eene Commissie benoemd, om het noodige daaromtrent met hun te verrichten. Dezelve bestond uit Burgers Jan de Jongh en Volkert van der Meer. Deeze begaven zich gezamenlijk des namiddags, om half twee uur naar het Stadhuis, alwaar de Burgemeesters en Vroedschappen Hamelsveld, hoofd voor hoofd hunne Posten in de schoot der Burgery nederleiden en vertrokken’. Volgens werd de voorlopige regering geïnstalleerd, bestaande uit twintig burgers. Hun namen werden stuk voor stuk voorgelezen.

‘Welke keus door een dikwerf herhaalde Hoezee beantwoord en bekrachtigd, en waamaa de Vrijheidsboom voor het stadhuis geplant werd’¹⁷. De Bataafse Republiek was een feit geworden.

De patriotten aan het bewind

Iedereen die een stadsfunctie bekleedde, werd na de installatie van de nieuwe stadsregering ontslagen en verplicht opnieuw naar zijn functie te solliciteren. Dit gold ook voor alle regenten van Enkhuizen, waaronder zich al een groot aantal patriotten bevond. Allen dienden hun sollicitatiebrief vergezeld te doen gaan met een certificaat, ondertekend door vier personen die bekend stonden als ‘waare vaderlanders’. Dit bracht nogal wat ontwaardiging teweeg, daar de meeste het als een belediging ervoeren ‘gelijkgesteld te worden met draaijers, slijm en schijnpatriotten’. Desondanks was er geen ontkomen aan. Ook bij de admiraliteit, die na de omwenteling van 1795 de marine werd genoemd, werden acht personen ‘om hunne verkleefdheid aan het Huis van Oranje (...) gecomoveerd’. Onder hen bevond zich ook de commandeur van de scheepstimmerwerf Gideon Akkerman die was getrouwd met Maartje Bok en een zwager was van Erik Bok. Akkerman ontving een jaarsalaris van meer dan 600 gulden, maar was na zijn ontslag gedwongen een baantje te accepteren als scheepstimmermanknecht. Hij leefde ‘sedert dien tijd zeer bekrompen uit hoofde van de geringe werkzaamheden alhier’¹⁸. Ook voor Erik Bok zelf, die in 1787 zijn functie als nachtblazer in plaats van de afgezette patriot Simon Bakker had gekregen,

Anoniem, Man met pijp (1796). Aquarel. Detail.

Een lid van een patriottisch exercitiegezelschap wachtend op orders.

zag het er somber uit. Op 26 maart 1795 werd hem ontslag aangezegd. Met hem raakten ook Anthonie Ariensz, Gerrit Vis, Meindert Ewout en Hendrik Westerhoff hun respectievelijke bedieningen kwijt als ‘stads-metselaar, stadsmid, constapel [een konstabel is een onderofficier bij de marine] en stadsvuinnisleper (...) waartoe zij zich na de revolutie van 1787 hadden laten engageren’¹⁹. De benoemingen hield men voor onwettig en de genoemde personen dienden zich voor het einde van de week te onthouden van hun werkzaamheden. Erik Bok ontving in april 1795 een laatste betaling van 8 gulden over de maand maart²⁰. Ondanks de schoonveegactie in Enkhuizen was het gemeentebestuur nog steeds nerveus en op zijn hoede. Nog in oktober 1798 werd Claas Adolfsen binnenskamers gezeseld en voor de duur van 25 jaar verbannen uit Holland voor het roepen van ‘oranje boven’²¹.

De invasie

Dat de Engelsen, die Willem V in bescherming hadden genomen, zouden proberen de Nederlanden te heroveren op de Fransen was voor iedereen zonneklaar. Het geallieerde Frans-Bataafse patriottenleger was al in 1796 begonnen met het bouwen

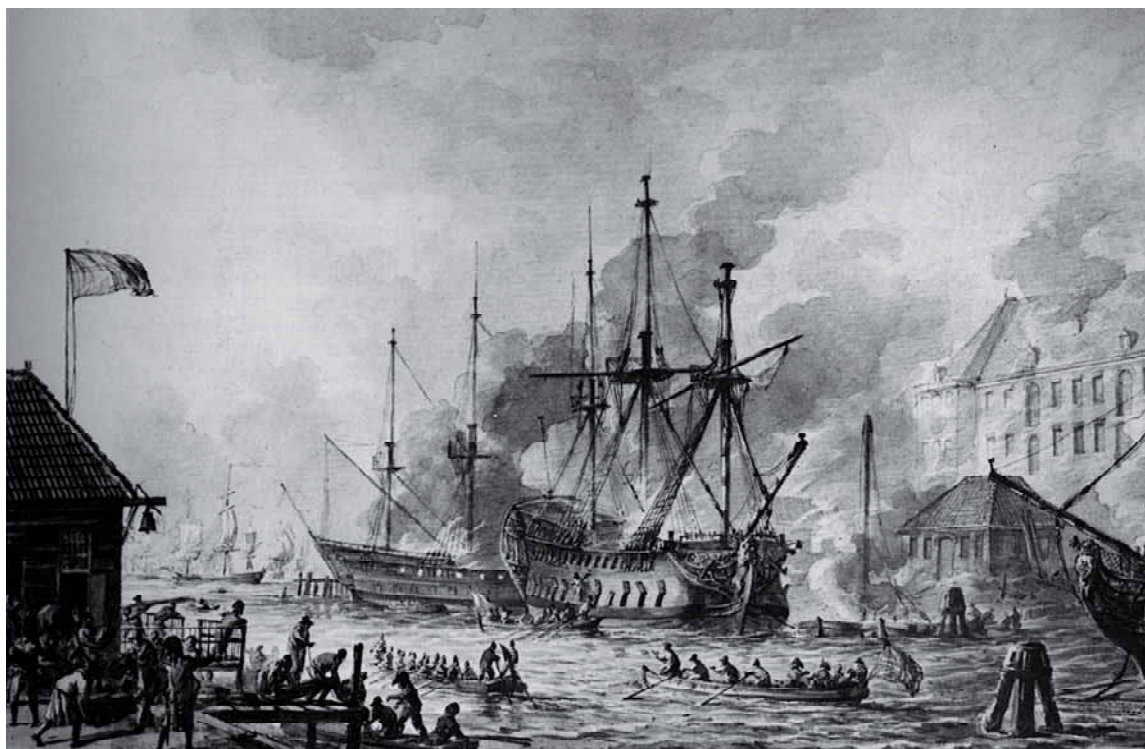
van fortificaties langs de Hollandse kust en die van de provincie Zeeland. Men verwachtte dat de Engelsen een inval zouden wagen in het gebied rond de monding van de Schelde en de Maas vanwege de relatief eenvoudige aanvoer van troepen en voorraden per schip. Als bijkomend voordeel zou het vijandelijke gebied direct in tweeën worden gedeeld.

In 1799 waren de fortificaties echter zodanig vergevorderd dat men in Engeland besloot een verrassingsaanval ten zuiden van Den Helder uit te voeren. Op 27 augustus verschenen de Engelse kanonneerboden bij de Hollandse kust ter hoogte van Callantsoog en Petten. Het strand en het duingebied werden continu beschoten om de Engelse troepen met sloepen veilig aan land te brengen²². De voornamelijk Bataafse strijdmacht aan de kust, bestaande uit circa 1700 man werd verdreven en de Engelsen konden zonder veel tegenstand opmarcheren naar Den Helder. Hier werden in de haven 13 verlaten oorlogsschepen en drie Oost-Indiëvaarders in bezit genomen. De resterende Hollandse vloot, bestaande uit acht linesschepen, drie fregatten en een gewapende sloep lagen voor anker op de Zuiderzee. Tot ieders verbazing gaf de vloot zich

Cornelis Bok, ‘Het landden der Engelsche aan de Zanddijk tusschen de Helder en Callantsoog den 23 August 1799’ (ca. 1810). Aquarel.

Gemeente Schagen

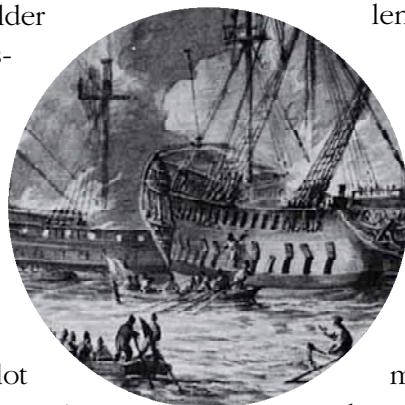

E. Walch, 'Het verbranden van de schepen in de haven van Medemblik door de Engelsen' (ca. 1800). Gravure.

Vlak voor het vertrek van de Engelse troepen uit Nederland in november 1799 werden volgens de ongeschreven wetten van het oorlogsbedrijf de schepen in de havens van de bezette steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik in brand gestoken.

30 augustus over zonder een schot te hebben gelost. Later verklaarde de bevelhebber admiraal Cary dat hij zijn overwegend Oranjegezinde bemanning niet vertrouwde en de strijd met de Engelse vloot niet wilde aangaan. Enkele dagen na de landing en de inname van Den Helder voegden zich 17.000 Russische bondgenoten bij het invasieleger en begon men met de opmars naar het zuiden. Er vonden diverse veldslagen plaats rond Bergen, Egmond aan Zee, Castricum en men bezette strategische punten als het Slot Schagen dat enige tijd werd gebruikt voor de kazernering van troepen. Ook stonden de Engelsen in korte tijd voor de poorten van Enkhuizen, Hoorn en Medemblik waar enige troepen werden gekazerneerd. Binnen circa 50 dagen was de hele kop van Noord-Holland onder controle. Daarna stakte de opmars. De Franse

en Bataafse legereenheden onder leiding van Daendels hadden zich zodanig verschanst ter hoogte van de lijn Beverwijk-Purmerend, dat een verdere opmars vele levens zou hebben gekost. Bovendien was het de Engelse legerleiding opgevalen, dat tegen alle verwachtingen in de Engels-Russische 'bevrijders' nauwelijks werden gesteund door de bevolking en dat er vrijwel nergens sprake was van een spontane opstand tegen de Franse bezetter. In Alkmaar had men weliswaar met de komst van het invasieleger de vrijheidsboom neergehaald, maar dit bleek slechts symbolisch. Daarom werden op 14 oktober 1799 van Engelse zijde de eerste voorstellen gedaan tot het staken van de vijandelijkheden. Voor de Engelsen vormde een gegarandeerde vrije aftocht van hun legereenheden een eerste vereiste.

Pieter de Goeje, 'Gezicht op de haven van Enkhuizen' (1815). Aquarel.

Provinciale Atlas
Noord-Holland, Haarlem

Deze eis werd direct ingewilligd, temeer omdat zij dreigden de dijken door te steken indien zij op hun terugtocht zouden worden aanvallen. Ook de Engelse vloot die voor anker lag in de Zuiderzee maakte zich gereed huiswaarts te gaan. De Engelse vice-admiraal Babet, die bij Enkhuizen voor anker lag, schreef het Enkhuizer stadsbestuur dat hij geen heil zag in een nutteloze verdediging van zijn positie. Indien hij echter zou vernemen dat een van zijn manschappen onrecht was aangedaan, zou hij terugkeren met zijn oorlogsschepen om de stad te bombarderen totdat er geen steen meer op de andere zou staan. De terugtocht verliep echter zonder incidenten. Begin november 1799, ruim drie maanden na de landing, hadden alle Engelse en Russische troepen het land verlaten. Volgens

de ongeschreven wetten van het oorlogsbedrijf werden bij vertrek uit Enkhuizen, Hoorn en Medemblik wél alle schepen in de haven in brand gestoken.

De verarming van de stad

De Bataafse Republiek was in 1795 tot stand gebracht. Opmerkelijk is dat de revolutionaire omwenteling naar een democratisch staatsbestel zelfs drie jaar eerder dan in Frankrijk plaatsvond en vrijwel zonder bloedvergieten was geschied, vandaar dat men spreekt van 'de fluwelen revolutie'. De dramatische financiële en economische consequenties van de fluwelen revolutie kwamen al spoedig aan het licht. Stadhouder Willem V, die na het mislukken van de herstelling van zijn macht weer naar Engeland was teruggekeerd, tekende een voor de

Nederlandse gewesten bijzonder onvoor- delig verdrag. De Nederlandse ko- loniën zouden onder Engels bewind blijven, zolang de oorlog met Frankrijk zou voortduren. Het verdrag dat feitelijk de afsluiting betekende van de Oost- en West-Indische kolo- niën voor Nederlandse schepen betekende de doodsteek voor de overzeese handel. Ook hadden de Nederlandse patriotten van de Fransen de garantie gekregen dat zij zich niet zou- den mengen in binnenlandse zaken en hun eigen staatsbestel mochten inrichten. Er hing wél een prijskaartje aan de militaire hulp van Frankrijk. De Nederlandse patriotten- regering diende 100 miljoen gulden te beta- len en werd gehouden een Frans leger van 25.000 man op de been te houden, zolang de oorlog met Engeland voortduurde. Met deze enorme schuldenlast ging het eerste jaar van de Bataafse Republiek in. Men

introduceerde naar Frans voorbeeld het cen- traal geleide staatsbestel dat was gebaseerd op 'vrijheid, gelijkheid en broeder- schap'. Er werd direct een einde gemaakt aan de grote pro- vinciale en stedelijke ver- schillen die waren ontstaan in de inning van belastingen en het onderwijs. Ook werd een begin gemaakt met de her- vorming van de admira- liteit tot een centraal geleide marine en de opheffing van de kamers van de VOC. Op 17 maart 1798 werd de VOC formeel ontbonden en in 1803 hief men de kamers van Enkhuizen, Hoorn en Delft op. De directie kwam onder overheidstoezicht te staan. De Bataafse Republiek nam alle schul- den op zich, ter grootte van 119 miljoen gul- den, en werd eigenaar van alle bezittingen zoals schepen en gebouwen.

Ruiterportret van Napoleon Bonaparte. Detail

Napoleon was keizer van Frankrijk van 1804 tot 1815. Hij veroverde tijdens zijn rege- ringsperiode grote delen van Europa, maar leed in 1815 bij Waterloo een beslissende nederlaag tegen de geallieerde legers. Hij werd door de Engelsen naar Sint-Helena ver- bannen waar hij in 1821 over- leed.

Comelis Bok, Man op schimmel (ca 1820). Aquarel.

Particuliere Collectie

Ook werden de ambachtsgilden opgeheven en was het de steden niet langer toegestaan zelf ambten te verpachten of bepaalde belastingen te innen waarvan de opbrengsten aan de stadskas en armenkassen ten goede kwamen. Dit alles had tot gevolg dat de steden geen eigen inkomsten meer genereerden. Dienovereenkomstig schreef het gemeentebestuur van Enkhuizen in 1801 de regering in Den Haag dat na de omwenteling de armenkassen er 'allerdeplarabelst' voorstaan daar 'meest alle sources van bestaan hier hebben opgehouden'²³. Er was sprake van een 'volstreckte werkloosheid waartoe het gemis der Oostind. Comp. Marine, Groote Visscherij [haringvisserij] en andere takken van Bestaan aanleiding geven'. De stad was zodanig verarmd 'dat wij ons volstreckt buiten staat bevinden om, sonder kragtadige hulp en Bijstand de zaken gaande te houden'. In Enkhuizen werden vele huizen afgebroken, omdat de eigenaren niet langer in staat waren de verponding te betalen en door het gebrek aan handelsactiviteiten verlaten 'veele notabile Burgers (...) ons territor'²⁴. Tegen alle verwachting in had Lodewijk Napoleon in december 1807 ook nog eens besloten 'de koninklijke kuiperij en chaloupmakerij [sloepenmakerij] in Enkhuizen op te heffen en over te brengen naar Amsterdam. Een smeekbede aan de koning deze laatste belangrijke bedrijfstak voor Enkhuizen te behouden, daar er 60 personen in werkzaam waren, bleek tevergeefs'²⁵.

De laatste jaren onder Frans bestuur

Onder de regeringsperiode van koning Lodewijk Napoleon van 1806 tot 1810 was er een licht herstel van de Nederlandse economie merkbaar, maar Napoleon die in Frankrijk alle macht naar zich toe had getrokken, betrok Nederland steeds verder in de

oorlog met de Engelsen. In november 1806 voerde Napoleon het zogenoemde 'continentaal stelsel' in dat tot doel had alle handelsverkeer van en naar Engeland te blokkeren om het land economisch op de knieën te krijgen. Lodewijk Napoleon wie het welzijn van Nederland ter harte ging, werkte in de ogen van zijn broer onvoldoende mee. Hij weigerde bijvoorbeeld in Nederland een vorm van dienstplicht in te voeren. Om hem enigszins tegemoet te komen werkte hij wel mee aan het formeren van eenheden met vrijwilligers. Deze Nederlandse militairen zouden in juni 1808 worden ingezet tegen de Spaanse bevolking in Baskenland die in opstand was gekomen tegen de Franse overheersing. De Engelsen trachtten de Spanjaarden zo goed mogelijk te steunen in hun strijd, maar de Nederlandse strijdmacht brak de opstand met de overwinning van de Slag van Durango in oktober 1808. Desalniettemin zou Lodewijk Napoleon in 1810 worden

Statieportret van koning Willem I.

Willem I was de oudste zoon van stadhouder Willem V. Hij onderhield goede contacten met de Nederlandse patriottenregering en aanvaardde in 1813 zijn benoeming als koning der Nederlanden. Hij deed in 1840 afstand van de troon.

onttroond en Nederland zou worden ingelijfd door Frankrijk. Napoleon bezette daarna vrijwel alle West-Europese kustlanden in een ultieme poging de controle over de zeehavens te bemachtigen. De Russische tsaar onttrok zich echter aan de strikte uitvoering van het continentaal stelsel, waarop Napoleon in 1812 met een strijdmacht naar Rusland trok om de tsaar op andere gedachten te brengen. De veldtocht, beter bekend als de Tocht naar Rusland, zou uitlopen op een catastrofe. Het Grande Armée werd overvallen door de winter en tijdens de terugtocht ging door de winterkoude zoveel man verloren dat van het oorspronkelijke leger van circa 450.000 man slechts 10.000 de veldtocht overleefden. Van de naar schatting 15.000 Nederlandse, deels dienstplichtige, militairen die aan de veldtocht deelnamen kwamen slechts enkele honderden terug. Nadat Napoleon was teruggedreven naar Frankrijk bracht hij opnieuw een leger bijeen om het Russisch-

Pruisische coalitieleger tot staan te brengen. Bij Leipzig, in oktober 1813, leed hij een zware nederlaag. Voor enkele topambtenaren in Den Haag was dit het moment de zoon van stadhouder Willem V, die in 1806 was overleden, naar Nederland terug te roepen. Willem was samen met zijn vader naar Engeland gevlucht in 1795. Hij werd daarna benoemd tot generaal in Pruisische dienst en streed als lid van het huis van Oranje hartstochtelijk tegen de Franse bezettingsmacht. Hij wist desondanks een goede verstandhouding op te bouwen met de meer gematigde patriotten in Nederland. Toen hij op hun verzoek op 30 november 1813 in Schevingen aan land kwam, aanvaardde hij zijn benoeming als koning der Nederlanden. Koning Willem I zou niet meer terugkijken naar de bloeiperiode van de Gouden Eeuw. Hij zag af van het herinvoeren van oude provinciale en stedelijke wet- en regelgeving en daarmee bijvoorbeeld ook van het herinvoeren van de gilden. De wetten die onder Lodewijk Napoleon hadden gegolden, kwamen vrijwel onveranderd terug in de nieuwe grondwet van 1815.

Statieportret van Lodewijk Napoleon.

Lodewijk Napoleon regeerde van 1806 tot 1810 als koning over de Nederlanden. Hij was aangesteld door zijn broer Napoleon Bonaparte, die op deze wijze de controle over zijn veroverde gebieden wilde bewaren.

Anonieme aquarel van drie Franse soldaten uit het eind van de achttiende eeuw. V.l.n.r. een kannonier, huzaar en een fuselier. Detail.

De familie Bok in Enkhuizen

Het gezin van Erik Bok

Erik Bok die op 24 februari 1807 in Enkhuizen overleed, maakte de bevrijding van Nederland en de restauratie van het huis van Oranje niet meer mee. Hoewel Bok van 1787 tot 1795 door zijn stadsbediening als torenblazer en erfenissen van zijn schoonouders niet direct tot armoede verviel, hoorde hij met zijn vrouw, Elsje Schram, tot de vrij omvangrijke groep dagloners en laaggeschoolde arbeiders die het hardst werden getroffen door de economische recessie. Na circa 1800 wordt het gemis aan een vast inkomen merkbaar aan de veelvuldige verhuizingen naar steeds goedkopere woningen en het besluit in 1807 de stad helemaal maar te verlaten. Erik Bok was geboren in 1751 en was de tweede zoon van Ridduwert Bok en Francijntje Jacobs die in 1746 in Enkhuizen waren getrouwd. Er werden tenminste zes kinderen geboren, waarvan alleen de eerstgeborene Jan, Erik en Maartje volwassenheid bereikten. De beide ouders, Ridduwert Bok en Francijntje Jacobs, overleden kort na elkaar in februari 1774 en werden 24 februari gelijktijdig begraven in de Westerkerk²⁶. Blijkens de huwelijksakte woonde Erik Bok in mei 1773 'in de Langetuynstraat'. Zijn aanstaande vrouw Elsje Schram woonde nog thuis 'in de

Baansteijger'²⁷. Zij was de oudste dochter van Michiel Schram, geboren in Zwolle²⁸ en Aaltje Harmes uit Woudsend. Dit echtpaar was in 1742 in Enkhuizen getrouwd en kreeg zes kinderen, waarvan vier dochters volwassenheid bereikten. In de jaren '70 van de achttiende eeuw, maar mogelijk al eerder, was Schram werkzaam als schipper op het statenjacht van de Enkhuizer kamer van de VOC. Het ceremoniële statenjacht werd gebruikt om de bewindhebbers van de compagnie naar de binnengekomen Oost-Indiëvaarders te vervoeren voor inspecties en soms voor het vervoer van andere hoogwaardigheidsbekleders. Door zijn vaste betrekking bij de VOC was Schram niet onbemiddeld. Hij gaf zijn dochter na haar huwelijk met Erik Bok 'eene uitsetting' van 150 gulden mee²⁹, waardoor het jonge paar direct een goede start kon maken. Kort na de geboorte van hun eerste zoon Riddewert Bok in 1774 verhuisden Bok en Schram naar een woning 'op de Meijdemarkt' met een blendend erfje op de Vrijdom³⁰. De woning was met een prijs van 300 gulden bovengemiddeld duur. Bok kon ook niet in één keer betalen en kwam met de verkoper overeen zes achtereenvolgende jaren 50 gulden af te lossen. Op de Meidenmarkt breidde het gezin zich uit met nog drie kinderen.

Links: Toegescreven aan Cornelis Bok, Het Slot van Schagen in 1780 (1819). Aquarel. Detail van pagina 60. Gemeente Schagen

De aquarel is gesigineerd 'C. de Bok'. Hoewel Cornelis Bok officiële documenten wel met 'de Bok' ondertekende is het auteurschap van Bok niet zeker.

Een Statenjacht van de Verenigde Oostindische Compagnie in het begin van de achttiende eeuw. Het Statenjacht werd gebruikt voor het vervoeren van hoogwaardigheidsbekleders van onder andere de admiraliteit, de VOC, de WIC en de Staten van Holland en West-Friesland, vandaar de naam Statenjacht.

In 1775 werd Aaltje Bok geboren, in 1777 Cornelis Bok en in 1779 Michiel Bok, die kort na de geboorte stierf. Nadat het huis in 1781 was afbetaald, verkocht Erik Bok het weer voor 300 gulden. Hij verhuisde naar een goedkopere woning op de Hoogstraat, waar hij ruim 18 jaar zou blijven wonen. Hier werden, naar wat later zou blijken, de twee laatste kinderen van Bok geboren, een zoon genaamd Jan in 1782 en een dochter, Francijntje, in 1787.

Hoewel Erik Bok een goedkopere woning van 200 gulden had betrokken, woonde hij nog steeds op stand. De burens waren volgens de koopakte respectievelijk de welgedestemde heer Diderik Arnold de Vries en de weledelgestrenghe heer mr. Aernoud Simon Verschuer, die beiden tijdens hun leven verschillende hoge stadsposten bekleedden. Verschuer zou in 1787 worden afgezet als vroedschaplid vanwege zijn patriottische denkbeelden.

In de Hoogstraat begonnen Bok en Schram met de verkoop van goederen aan huis. Zo kreeg op 21 juli 1783 Erik Bok een vergunning zout en zeep te verkopen³¹, mits hij de zeep

inkocht bij de plaatselijke zeepziederij. In november 1783 kreeg 'Elsje Schram Huijsvr. Van Erik Bok in de Hoogstraat' een vergunning voor de verkoop van koffie en thee en later die maand voor de verkoop van spek³². Men zou hieruit kunnen afleiden dat Bok en Schram een ware kruidenierswinkel waren begonnen, maar dit hoeft niet het geval te zijn geweest. Uit de stukken blijkt dat het stadsbestuur vrij royaal was met het verlenen van dergelijke vergunningen. Men wilde op deze wijze voorkomen dat arme ingezetenen aan de bedelstaf raakten en een beroep moesten doen op de stedelijke of kerkelijke armenkassen. Zo kreeg binnen de familie ook Ida Schram in 1786 toestemming koffie en thee te verkopen³³ en kreeg Aaltje Bok, de oudste dochter van Erik Bok, in 1805 een tapvergunning³⁴.

De erfenis van Trijntje Harmes.

In het geval van het gezin Bok liep het met de verarming niet zo'n vaart. Als torenblazer had Erik Bok van 1787 tot 1795 een jaarlijks inkomen van 96 gulden en in deze tijd ontving hij een financiële meevaller uit

De kruidenier. Gravure van Henry Brown uit 1841.

onverwachte hoek. Een tante van de moederszijde van Elsje Schram, genaamd Trijntje Harmes, was getrouwd met de kaashandelaar Joris van Simmeren. Bij het opmaken van hun testament op 7 juni 1786 bleken zij ‘boven de 100.000 gulden gegoed’³⁵. Het huwelijk tussen Harmes en Van Simmeren was kinderloos gebleven. Van Simmeren had een zoon uit een eerder huwelijk die als universeel erfgenaam gold, maar Trijntje Harmes wilde ook haar eigen linie een en ander toebedelen. Al eerder had zij in een notariële akte van 1 juni 1778 haar vier nichtjes als legatarissen genoemd. Zo zouden Elsje, Antje en Ida ieder 3000 gulden aan obligaties [schuldbrieven] tegevoet kunnen zien en de ongetrouwde Aaltje een pakket obligaties ter waarde van 6000 gulden³⁶. In het testament van juni 1786 kwam ze hierop deels terug, hoewel ze haar drie nog levende nichtjes niet met lege handen liet staan. Elsje en Ida Schram werden ieder twee obligaties ten laste van de provincie Friesland gelegateerd ter waarde van 1000 gulden per stuk en Antje Schram zou haar leven lang de rente van 2½ % mogen ontvangen op een obligatie ten laste van de VOC. Aaltje Schram die getrouwd was geweest met de kunstschilder Jan de Goeje was in januari 1786 overleden. Zij werd gerepresenteerd door Michiel de Goeje, haar enige kind uit dit huwelijk. Hij zou het jaar dat hij volwassenheid zou bereiken of in de huwelijkse staat zou treden een VOC-obligatie erven ter waarde van 1000 gulden. Trijntje Harmes overleed in mei 1788, ongeveer twee jaar na het

opmaken van haar testament. Pas na het overlijden van Joris van Simmeren in 1793 werd tot uitkering van de legaten overgegaan. Het is niet bekend of de erfgenamen hun obligaties direct hebben verkocht of de jaarlijkse rente-uitkering van ongeveer 25 gulden hebben genoten. Alleen van Antje Schram is zeker dat zij haar VOC-obligatie ter waarde van 1000 gulden in 1810 nog bezat³⁷.

Het legaat van Michiel Schram

Michiel Schram, de vader van Elsje Schram, hertrouwde in 1773 met de weduwe Tijsjen Alberts. Dit huwelijk bleef kinderloos waardoor de huwelijkse voorwaarden van kracht bleven en de ingebrachte bezittingen in de eigen familie zouden blijven in geval van overlijden. Hoewel Tijsjen Alberts niet de echte grootmoeder was van de kleinkinderen van Schram legateerde zij in 1782 twee kinderen van Erik Bok toch een kleinigheidje. Na haar overlijden zou de zevenjarige Riddewert Bok haar zilveren zakhorloge toebedeeld krijgen en haar petekind, de driejarige Michiel Bok, een zilveren medaille met een afbeelding van ‘den toestand des tijds bij den aanvang van ’t jaar 1764’³⁸. Merkwaardig genoeg werd Cornelis Bok als de tweede zoon van Erik Bok niet genoemd als legataris. Al haar resterende bezittingen, die ongeveer een waarde van 2000 gulden vertegenwoordigden, kwamen haar eigen linie toe. Tijsjen Alberts overleed in 1790 en kort daarna liet Michiel Schram een testament opmaken³⁹.

De enige zilveren ‘medaille’ of historische penning gemaakt in 1764 is de Nieuwjaarspenning van dat jaar gesneden door J.G. Holtzhey. Op de voorzijde ziet men een mercurius die de koophandel beschermt en op de keerzijde een romeins raadshier. De historiepenning werd gesneden naar aanleiding van het beëindigen van de Zevenjarige Oorlog en de tekening van de Vrede van Sint Hubertusberg in februari 1763.

Van zijn vier dochters waren Ida en Aaltje Schram inmiddels overleden. Zij werden gerepresenteerd door hun kinderen, waardoor zijn totale nalatenschap evengoed moest worden gedeeld door vier partijen. Voor de deling zou plaatsvinden moest zijn ongetrouwde dochter Antje Schram zijn huis worden gelegateerd 'met het afdak ter zijde, staande en gelegen in de Baansteijger', 'al zyn huysraad en geheele inboedel' en alle kleding en sieraden 'tot zijn lijf behorende'. Niet inbegrepen waren enkele sieraden die hij zijn kleinkinderen had besproken. Zo kregen de drie kinderen van zijn overleden dochter Ida Schram, genaamd Hammen, Aaltje en Niesje van de Berg respectievelijk zijn zilveren zakhorloge, zijn kerkboekje met zilveren slotjes en zijn zilveren knipbeugeltje. Van de zes kinderen van Elsie Schram legateerde hij aan Riddewert het kleine paar zilveren broeksknoppen, aan Michiel het grote paar zilveren broeksknoppen en aan de andere vier ieder een

zilveren lepel. Aan Michiel de Goeje, het zoontje van zijn overleden dochter Aaltje Schram legateerde hij zijn mes en vork, ingelegd met parelmoer, een paar zilveren mouwknoopjes en het goudvisvijvertje op een bakje. Aan Pieter de Goeje, het zoontje uit het huwelijk tussen Jan de Goeje en Lammertje Kleersnijder, legateerde hij eveneens een paar mouwknoopjes. Hoewel deze jongen geen familie was, blijkt uit diverse stukken dat Jan de Goeje een goede vriend van de familie was en dit ook bleef na de dood van Aaltje Schram⁴⁰. Jan de Goeje was niet alleen voogd over zijn zoon Michiel de Goeje, maar trad ook individueel⁴¹, en samen met Erik Bok, op als voogd over de kinderen van Wouter van den Berg en Ida Schram⁴².

Michiel Schram overleed in oktober 1796 en aan het begin van het volgende jaar werd zijn laatste wil ten uitvoer gebracht. Uit de akte van deling blijkt dat er sprake was van een transactie van minder dan 5000 gulden.

Toegeschreven aan Cornelis Bok, Gezicht op de Banenkerk in Alkmaar (?) (ca. 1820). Olieverf op doek.

Huidige verblijfplaats onbekend

Het paneel is mogelijk identiek aan het werk dat in de negentiende eeuw eigendom was van het rooms-katholieke kerkbestuur Sint Dominicus te Alkmaar. Het is blijkens de literatuur gesigneerd 'C. Blok', maar dit kan berusten op een lees- of drukfout.

De Westers t raat te Enkhuizen omstreeks 1930.

Het Westfrís Archief, Hoom

Hoewel Antje Schram in het testament als legataris werd genoemd van het ouderlijk huis en de inboedel, kwamen de vier ervende partijen overeen alle roerende en onroerende goederen publiek te verkopen. De kinderen van Ida Schram en Wouter van den Berg werden gerepresenteerd door de heren Jan van Romond en Jan Kleijnhens, de voogden van het 'Aalmoesseniers en Nieuw Amen Weeshuis' waar de kinderen waren opgenomen. Men stelde vast dat na verkoop van de verschillende obligaties en aftrek van de doodschulden het 'zuiver saldo van voorsz: boedel en nalatenschap was bestaande in eene somma van twee duizend drie hondert en negen en veertig Guldens en seshien stuivers', hetgeen betekende dat ieder van de vier partijen een bedrag van 587 gulden en 9 stuivers ontving.

Naar Alkmaar

Na het ontslag van Erik Bok als torenblazer in 1795 moet het ondanks de erfenis

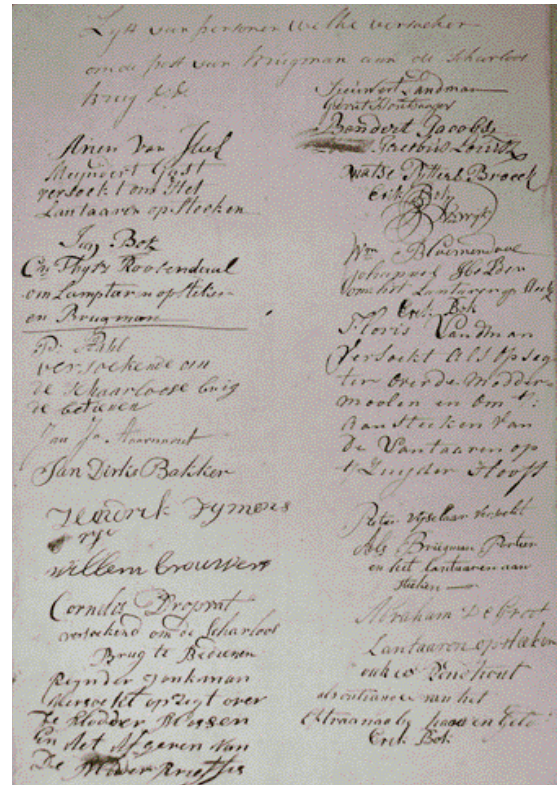
van zijn schoonvader van ruim 580 gulden stilaan toch slechter zijn gegaan met het gezin Bok. In mei 1799 verkocht hij zijn huis op de Hoogstraat dat hij ooit voor 200 had gekocht voor 100 gulden⁴³. Wellicht was het huis in waarde gedaald, maar het is ook mogelijk dat Bok kleiner wilde gaan wonen. Begin 1799 had hij nog maximaal drie thuiswonende kinderen, Cornelis, die later dat jaar in Schagen werd gesignaleerd, Jan en Francijntje. Zijn oudste zoon, Riddewert Bok, was waarschijnlijk woonachtig in Zwaag waar twee van zijn kinderen waren geboren⁴⁴ en zijn oudste dochter Aaltje Bok was in 1799 naar Wijdenes vertrokken waar zij haar toekomstige echtgenoot Pieter Heinsz Dekker ontmoette. Waarschijnlijk heeft Bok na de verkoop van zijn huis enige tijd een woning gehuurd, want pas in februari 1801 koopt hij in de Oude Westerstraat een ander huis⁴⁵. Het kostte 200 gulden en met de koper had hij een afbetalingsregeling getroffen voor een periode van vijf jaar.

'Lijst van personen welke versoeken om de post van Brugman aan de Scharloos Brug etc etc' (1808).

Het Westfries Archief, Hoorn

In 1808 werden ook voor enkele andere vacante stadsbedieningen nieuwe mensen gevraagd. Erik Bok zette onder alle vacante functies zijn naam, zoals die van brugwachter van de Scharloos brug, lantaarnopsteker en ontvanger van het havengeld. Er werd geen beroep op hem gedaan.

Kort erna kocht hij ook nog 'een Pakhuijs staende en gelegen in het stoeltjes steeg'⁴⁶. Hoewel uit deze aankopen de indruk ontstaat dat Bok niet van zins was Enkhuizen te verlaten, verkoopt hij zijn huis op de Oude Westerstraat nog voor het volledig was afbetaald⁴⁷. Ongeveer zes maanden later, op 27 februari 1806, worden Erik Bok en Elsie Schram als lidmaten van de gereformeerde kerk van Alkmaar ingeschreven⁴⁸. Het is tot dusver niet duidelijk waarom Bok en Schram naar Alkmaar zijn gegaan. Wellicht is er een verband met de verhuizing van Aaltje Bok, de oudste dochter van Erik Bok, die dit jaar eveneens naar Alkmaar verhuisde met haar gezin. Aaltje Bok was in 1800 in Enkhuizen getrouwd met Pieter Heinsz Dekker en kreeg bij hem drie kinderen. Hun vertrek naar Alkmaar laat zich niet aflezen uit het attestatieboek, maar op 24 februari 1806 werd de tapvergunning van Aaltje Bok ingetrokken en in september was de verhuizing al een feit. In september 1806 klopte Aaltje Bok aan bij de diaconie van Alkmaar voor financiële ondersteuning of alimentatie⁴⁹. Zij was in bezit van een akte van indemniteit van de stad Enkhuizen, die waarborgde dat alle voorgeschoten onderhoudskosten zouden worden vergoed ingeval ze zou vervallen tot armoede. De diaconie van Alkmaar schreef de kerkenraad van Enkhuizen aan hoeveel zij Aaltje Bok mochten bedelen, daar ze door haar ziekte niet in staat was haar gezin te onderhouden. Haar echtgenoot, Pieter Dekker, 'was volgens zeggen der vrouw ter koopvaardij uitgevaaren en is in Spanjen gevangne gehouden'. Aaltje Bok verzocht de diaconie van Enkhuizen haar een alimentatie toe te staan van negen pond brood en 30 stuivers in de acht dagen, maar dit was te veel gevraagd. Enkhuizen antwoordde dat zij niet meer

Lijst van personen welke versoeken om de post van Brugman aan de Scharloos Brug etc etc

Spinkert Andman
Gevestdwaerweg
Bandoort Jacobs
Gevestdwaerweg
Waltje Petrus Broek
Eijk Boly
B. Boly

Jan van Sluud
Nijmoest Gast
verloek 1 van Stet
Lantaarn opstakker

Jay Bok
Op Dyts Rootendual
om Lantaarn opstakker
en Bruusman

Dr. Boly
verloekende om
de Scharloos brug
te activeren

Jan J. Annonant
San Vintu Bakker

Wierdek Fymous
17

Willelm Crowwen

Cornelis Progniet
verloekende om de Scharloos
brug te activeren

Peginder Jonkman
verloekende om de
te Scharloos brug
en dat afgeven van
de Scharloos brug

Waltje Petrus Broek
Eijk Boly
B. Boly

Wm. B. Boly
Gevestdwaerweg
verloekende om de Scharloos
brug te activeren

Eijk Boly
Peginder Jonkman
verloekende om de
te Scharloos brug
en dat afgeven van
de Scharloos brug

Jan J. Annonant
San Vintu Bakker

Wierdek Fymous
17

Willelm Crowwen

Cornelis Progniet
verloekende om de Scharloos
brug te activeren

Peginder Jonkman
verloekende om de
te Scharloos brug
en dat afgeven van
de Scharloos brug

Waltje Petrus Broek
Eijk Boly
B. Boly

Wm. B. Boly
Gevestdwaerweg
verloekende om de Scharloos
brug te activeren

Eijk Boly
Peginder Jonkman
verloekende om de
te Scharloos brug
en dat afgeven van
de Scharloos brug

Jan J. Annonant
San Vintu Bakker

Wierdek Fymous
17

Willelm Crowwen

Cornelis Progniet
verloekende om de Scharloos
brug te activeren

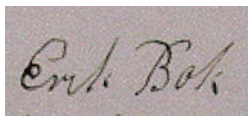
Peginder Jonkman
verloekende om de
te Scharloos brug
en dat afgeven van
de Scharloos brug

zou ontvangen dan negen pond brood en 12 stuivers en alleen 'gedurende haar ziekte en langer niet'. De kas stond een grotere bedeling niet toe 'het zal haarzelfs wel bekend zijn dat zij bij ons ook zulk een bedeeeling van 30 st. en 9 pond niet heeft [zou hebben] genoten'. Aaltje Bok zou een tiental dagen alimentatie ontvangen ter waarde van 9 gulden.

In oktober 1808 ging zij met haar kinderen weer naar Enkhuizen terug. De rekening van de diaconie van Alkmaar stond nog open⁵⁰, maar werd in Enkhuizen verrekend met de 300 gulden aan verdiende gage die Pieter Heinsz Dekker nog tegoed had. Erik Bok had het al veel eerder voor gezien gehouden in Alkmaar. Na een verblijf van 9 maanden kwam hij in november 1807 weer aan in Enkhuizen.

De laatste Bokken in Enkhuizen

Eenmaal terug in zijn geboortestad werd de oude functie van Erik Bok als torenblazer

Handtekening van Erik Bok op de 'Lijst der sollicitanten voor de post als torenblazer op de Zuidertoren' in plaats van Simon Bakker' (1808).

Na de dood van Simon Bakker in 1808 werd de post van torenblazer op de Zuiderkerk vacant. Er waren meerdere belangstellenden voor deze stadsbediening, waaronder Erik Bok wiens naam boven aan de lijst staat. Hij kreeg zijn oude baan echter niet terug.

weer vacant door het overlijden van Simon Bakker op 12 september 1808⁵¹. Er waren echter meerdere belangstellenden voor deze stadsbediening. Zo is er een lijst met 'sollicitanten voor de post als toornblazer op de Zuidertoren' bewaard gebleven met acht namen⁵². Erik Bok heeft eigenhandig zijn naam boven aan de lijst geplaatst, maar hij kreeg zijn oude baan niet terug. In 1808 werden ook voor enkele andere stadsbedieningen nieuwe mensen gevraagd, zoals die van brugman van de Scharloosbrug, lantaarnopsteker en 'ontvanger van het extraord[inaris] haavengeld'⁵³. Ook op deze lijst met sollicitanten staat de naam van Bok onder iedere post, maar ook ditmaal zonder het gewenste resultaat. Wellicht vond men Erik Bok al te oud of was hij ziekelijk, want op 2 maart 1809 overleed hij op 57-jarige leeftijd. Hij werd dezelfde dag 'op donderdag Avond om 9 ure' begraven⁵⁴. De doodsoorzaak van Erik Bok is niet bekend, maar mogelijk was hij een slachtoffer van de kinderpokken-epidemie die in

deze tijd heerste. Een maand eerder was Jan Bok, zijn jongste zoon die nog thuis woonde, op 26-jarige leeftijd overleden⁵⁵. Deze Jan Bok was voor zover bekend niet getrouwd en had geen kinderen nagelaten. Beide mannen werden begraven in het familiegraf nummer 347 aan de zuidzijde van de Westerkerk. Van de vrouwen uit het gezin Bok overleed Elsie Schram 13 juni 1810 op 64-jarige leeftijd. Ze werd drie dagen later 'op zaterdag Avond om 9½ uur' begraven⁵⁶. Waarschijnlijk op de nieuwe begraafplaats beoosten het voorportaal van het Westerkerkhof. Francijntje Bok overleed in 1814. Ze was 26 jaar oud en toen al weduwe van Floris Molenaar en ontving blijkens haar overlijdensakte alimentatie van de diaconie. Van Pieter Heinsz Dekker en Aaltje Bok die in oktober 1809 nog in Enkhuizen woonden, ontbreekt nadien ieder spoor.

Jan Rood, Scheepsverkeer voor de kust (1732). Aquarel.
Het Westfries Archief, Hoorn

Jan Rood (ca. 1710 - na 1770) werkte in Amsterdam en Enkhuizen had zich gespecialiseerd in zee- en riviergezichten. Hij was waarschijnlijk beurtschipper van Enkhuizen op Amsterdam.

Enkhuizen en de schilderkunst in de late achttiende eeuw

De Vaderlandsche Maatschappij in Hoorn

Zoals in Enkhuizen ontstonden ook in omliggende plaatsen instellingen die zich sterk maakten voor de bestrijding van de armoede onder de bevolking. Zo werd 27 februari 1777 in Hoorn 'de Vaderlandsche Maatschappij van Reederij en Koophandel ter liefde van 't Algemeen' opgericht door de doopgezinde koopman Cornelis Ris. Deze Maatschappij, gelegen aan de Binnenluiendijk, bestond uit een amenschool, een werkhuis, een rederij en een aantal fabrieken waar kousen en verschillende soorten linnen, zeildoek en karpetten werden geproduceerd. In samenspraak met enkele enthousiaste Hoornse regenten en de gereformeerde kerk had de Maatschappij zich tot doel gesteld de uitgaven van de armenkassen te verlichten door mensen aan werk te helpen. Net als het 'Oeconomisch werkhuis' in Enkhuizen werden ook in Hoorn met hulp van de diaconie de wezen en kinderen van ouders die van de bedeling afhankelijk waren, in de fabriek te werk gesteld. In de bloeiperiode van de fabriek waren naast de ouders meer dan 100 kinderen werkzaam in de verschillende fabriekshallen. Het vlaggenschip van de Maatschappij zou de behangselfabriek gaan vormen. Men kon het voor behangsels geschikte zeildoek in eigen beheer maken en na plamuren of gronden was het geschikt om te beschilderen. Om de doeken op het gewenste formaat te krijgen werden losse rollen linnen van een el

breed [ongeveer 69 cm] in de fabriek aan elkaar genaaid. Na de beschildering werd het behangsel opgerold en bij de opdrachtgever aan de wand bevestigd. Cornelis Ris wilde niet vanaf nul beginnen met het opzetten van een schildersatelier en hij legde contact met een reeds bestaande behangselfabriek in Leeuwarden die werd geleid door de ervaren directeur en meesterschilder Hendrik Rosenberg. De bedoeling van Ris was de hele fabriek met de schilders over te nemen en naar Hoorn te laten verhuizen die zou opereren onder supervisie van de Maatschappij. Rosenberg zou een vast jaarsalaris ontvangen en een percentage van de winst. De contracten werden in 1777 getekend, maar de samenwerking kon geen doorgang vinden door de vroegtijdige dood van Rosenberg. Een geluk bij een ongeluk was dat Ris wel het kostbare en onmisbare modellenboek van Rosenberg in bezit kreeg met een zestigtal behangselontwerpen⁵⁷. Deze map met aquarellen en ingekleurde pentekeningen bevatte een scala aan antieke, Italiaanse en geïdealiseerde Hollandse landschappen en in detail uitgewerkte 'blomkamers' met wanddecoraties voorzien van medaillons, linten en bloemslingers. De modellenmap zou de basis vormen voor de beschilderde behangsels die de fabriek in de daaropvolgende jaren zou verlaten.

Links: Cornelis Bok, het Oude Nedorper Verlaat (1820). Aquarel. Detail van pagina 80.

Anoniem, de behangschilder (ca. 1756). Gravure Detail.

In het midden van de achttiende eeuw nam de behangselfabriek kunst nam toe in populariteit, waardoor er ook schilders kwamen die zich in deze kunstvorm specialiseerden.

Rechts: Anoniem, Landschap met wandelaars. Aquareel (ca. 1780).

WestfriesMuseum, Hoom

Behangselontwerp uit de modellenmap van de behangselfabriek van de Vaderlandsche Maatschappij te Hoorn.

Onder: Anoniem, De trekshuit (ca. 1780). Aquareel.

WestfriesMuseum, Hoom

Behangselontwerp uit de modellenmap van de behangselfabriek. De meeste van de circa 115 aquarellen in de modellenmap van deze fabriek zijn ongesigneerd. In enkele gevallen kan men toch dezelfde hand herkennen, zoals van de behangselfabrieeker die enigszins stereotype waterrijke landschapjes componeerde met grote loofrijke bomen, enkele wandelaars op een zandpad en een buitenhuis met een theekeutel in het verschiep.

De directie of meesterschilders van de behangselfabriek gingen met deze map het land in om klanten te werven voor een geschilderd behangsel en om de verschillende mogelijkheden te laten zien. De modellenmap van Rosenberg werd later aangevuld met zo'n 40 werken van Godfried en Christiaan Henning uit Haarlem⁵⁸ en enkele stukken van Hoornse schilders die incidenteel voor de behangselfabriek hebben gewerkt zoals Pieter Aertsz Blaauw en Arie Bakker⁵⁹. De modellenmap met zo'n 115 tekeningen en ontwerpen wordt thans bewaard in het Westfries Museum en is de enige in zijn soort.

Het geschilderd behang als nieuwe kunstvorm

De geschiedenis van het geschilderd behang gaat terug tot in de zeventiende eeuw, maar pas omstreeks 1750 kwam deze kostbare vorm van wanddecoratie binnen bereik van de gegoede burgerij. Aanvankelijk werden alle behangselfabrieckers door één persoon uitgevoerd en ook door hem gesigneerd, maar deze kunstvorm kreeg een sterk fabrieksmatig karakter. In de grote schildersateliers in bijvoorbeeld Amsterdam en Haarlem werkten onder leiding van een meesterschilder meerdere personen aan een doek. Sommige schilders

Anoniem, Een schaapherder op een zandpad (ca. 1780). Aquarel.

WestfriesMuseum, Hoorn

Behangselontwerp uit de modellenmap van de behangsel-fabriek van de Vaderlandsche Maatschappij te Hoorn.

hadden ook hun eigen specialiteit en namen soms slechts een deel van de beschikking voor hun rekening. Als gevolg van de productiewijze werden de schildersateliers enerzijds een soort fabrieken en anderzijds een soort schildersscholen, waar aankomende schildersknechten of leerlingen begonnen met het prepareren van het doek, het mengen van de verf en geleidelijk aan meer verantwoordelijkheid kregen bij het schilderen van de afbeelding. Ondertussen maakte de leerling kennis met de verschillende schilderstechnieken van zijn meester en zijn collega-schilders. In de periode 1770-1800 waren belangrijke Hollandse meesters als Aert Schouman (1710-1792) werkzaam in Den Haag, Wybrand Hendriks (1744-1831) in Haarlem en Jan Bulthuis (1750-1801) in Amsterdam voor korte of langere tijd verbonden aan een behangselfabriek. In meerdere gevallen waren deze fabrieken uitgegroeid tot ware familiebedrijven.

Zo waren in Haarlem verschillende leden van de familie Barbiers werkzaam als schilders van behangsels en toneeldecors en werkten in Amsterdam leden van de schildersfamilie Andriessen samen aan behangselopdrachten. In de Hoornse behangselfabriek was het aanvankelijk de bedoeling dat men nieuwe schilders zoveel mogelijk uit eigen kring haalde. Zo mochten medewerkers van andere afdelingen die blijken gaven van tekentalent gratis een inteme opleiding volgen bij de directeur en meesterschilder Godfried Henning⁶⁰. Of dit initiatief veel succes heeft gehad is niet geheel duidelijk. De enige tekenaar-schilder van wie zeker is dat hij binnen het bedrijf werd opgeleid, en naam heeft gemaakt, is Pieter Aertsz Blaauw. Hij was in 1744 in Hoorn geboren en begon bij de Maatschappij als zeilmaker. Blijkens de notulen werd hij op 28 januari 1779 met drie anderen uitgeloot om de tekenlessen te gaan volgen⁶¹.

Blaauw zou zich ontwikkelen tot een bekwaam tekenaar en aquarellist van zeegezichten. Hoewel er enkele van zijn werken in de modellenmap van de behangselfabriek terecht zijn gekomen, is er geen volledig door hem ontworpen behang bekend. Op het behangsel van de regentkamer van het voormalig burgerweeshuis te Purmerend, met op de oost- en zuidwand een zee-panorama, is een enkel detail mogelijk op een van zijn tekeningen gebaseerd⁶². De indruk ontstaat echter dat de betrokkenheid van Blaauw bij de Maatschappij van korte duur is geweest en veel van zijn werken rechtstreeks hun weg vonden naar uitgevers en kunstverzamelaars. Zo bezat de Hoornse kunstverzamelaar Lucas Stokbroo omstreeks 1860 vijf stukjes van zijn hand en worden in de collectie Atlas van Stolk, van de verzamelaar

Abraham Stolk, enkele zeegezichten van hem bewaard. Op veel van zijn aquarellen worden, anders dan men van een behangselfabriek zou verwachten, historische maritieme gebeurtenissen verbeeld, zoals Het vertrek van Willem V met zijn gevolg in drie jachten naar Texel op 26 mei 1789 en Het vertrek van Willem V naar Amsterdam op 26 mei 1790. Blaauw was waarschijnlijk eerst werkzaam als schipper in dienst van de admiraliteit en later als schipper op het statenjacht van koning Lodewijk Napoleon vanwaar hij de bijnaam ‘Schipper des Konings’ kreeg. Blaauw verhuisde omwille van zijn werk naar Medemblik waar hij in 1808 stierf.

Enkhuizen wo rdt behangen

Al kort na de oprichting van de behangselfabriek in Hoorn stroomden de opdrachten

Pieter Aertsz Blaauw, Scheepvaart voor de rede van Hoorn (ca. 1800). Aquarel.

WestfriesMuseum, Hoorn

Voor zover bekend was Pieter Aertsz Blaauw (1744-1808) de enige tekenaar die werd opgeleid binnen de behangselfabriek van de Vaderlandsche Maatschappij te Hoom. Tot dusver zijn geen volledig door hem ontworpen behangselfabriek bekend. Veel van zijn werken vonden direct hun weg naar uitgevers van prenten en verzamelaars.

uit Enkhuizen binnen. Men leverde behangsels voor de officiële ontvangstkamers van bijvoorbeeld het muntgebouw⁶³ en voor 'de directeuren van 't oeconomisch Werkhuis'⁶⁴. Ook onder de gegoede burgerij van Enkhuizen bestond direct veel belangstelling voor een behangsel. Uit de notulen blijkt dat men in het eerste jaar al '1 kamer met landschappen' met een lengte van 104 el voor 42 stuivers het el, ter waarde van 203 gulden, had geleverd aan Pancras de Wit, '1 blomkamer met medailon' aan Petronella Adriana Verbrugge voor 182 gulden, een behangsel aan Dirk Elias van Loosen en drie behangsels aan Anthony Blok waaronder 'een behangsel in vlakke landschappen, en in een groot Vak de Haringvisserij' ter waarde van 260 gulden⁶⁵. Dat men bovengenoemde opdrachtgevers en hun bestellingen kent, heeft te maken met het conflict dat ontstond tussen Ris en de Amsterdamse behangselschilder Jean Theodore la Campagne, de opvolger van Rosenberg. Hoewel hij al in vaste dienst van de Maatschappij was, voerde hij in eigen beheer nog enkele opdrachten uit in Enkhuizen. Er werd een proces gevoerd dat uiteindelijk zou leiden tot zijn ontslag. Dat er veel meer geschilderde behangsels aan Enkhuizen zijn geleverd dan uit de stukken van de Maatschappij blijkt, wordt bevestigd door de verkoop van enkele kapitale huizen in de jaren daarna. Zo verkopen de erven van Gerrit Graes in 1802 'een hegt en weldoortimmerd Huijs en Erve, voorzien van diverse mooye behangen kamers op de Breestraat voor 580 gulden', in 1808 verkopen twee makelaars voor mevrouw de weduwe J.R. Arentsz 'een weldoortimmerd Huis en erve voorzien van diverse Fraaye behangen en

onbehangen kamers op de Toornstraat' voor 630 gulden, in 1810 verkoopt de weduwe van Jan de Jongh een huis 'met diverse behangen en onbehangen kamers' in de Bagijnenstraat voor 1350⁶⁶ en tenslotte verkoopt Hendrick van Schaeck in 1811 zijn stenen zomerhuis 'voorzien van een Fraaye Behangen koepelkamer' op het Handvastwater voor 127 gulden⁶⁷. Het is niet zeker

of het in alle gevallen gaat om geschilderd behang, omdat het goedkopere gedrukte behang ook veel aftrek vond, maar er waren in Enkhuizen tenminste een 15-tal panden voorzien van kamers met geschilderd behang. Voor zover bekend is alleen in de 'pachterskamer' van het pand aan de Westerstraat 73 het behangsel nog volledig in de originele staat en op de oorspronkelijke plaats te zien. Het is een doorlopende landschappelijke voorstelling over vier wanden, onderbroken door de vensters en de schouw. Het is een zogeheten 'Italianiserend landschap' met een antieke tempelruïne, rotspartijen, struiken, exotische bomen en gestoffeerd met enkele wandelaars in elegante kledij, reizigers met bagage en op de achtergrond twee herders en een kudde koeien.

De regentkamer van het voormalig Burgerweeshuis te Purmerend werd in 1791 voorzien van beschilderd behang geleverd door de Vaderlandsche Maatschappij te Hoom. De oost- en zuidwand vormen een doorlopend zee-panorama. De beide andere wanden zijn voorzien van landschappen.

De classicistische thematiek van de voorstelling, die al sedert het begin van de achttiende eeuw in gebruik was, maakt de datering van het behang moeilijk. Het kan zowel in 1765 door Arend Diderik de Vries zijn besteld kort nadat het pand grondig werd verbouwd⁶⁸ of omstreeks 1777 door de toenmalige eigenaar Diderik Arnold de Vries⁶⁹. Dat de behangsels tot op de dag van vandaag bewaard zijn gebleven, heeft te maken met het besluit van Johanna Margaretha de Vries het woonhuis in 1849 te bestemmen als tehuis voor weduwen. Uit de kapitale patriciërshuizen die in de loop van de negentiende eeuw in handen van particulieren kwamen, werden veelal de verouderde behangsels gesloopt en als losse doeken verkocht. Van de honderden vertrekken die ooit in Nederland waren behangen hebben daarom slechts een vijf-

tigtal de tand des tijds doorstaan. Fraaie voorbeelden van geschilderd behangsel vindt men nog in het oude stadhuis van Leeuwarden met 'De Vier Jaargetijden' van Hendrik Rosenberg en een landschappelijk werk van de hand van Pieter Pietersz Barbiërs II in de regentenkamer van het huidige Frans Hals Museum in Haarlem.

Kunstschilders in Enkhuizen

Op de vraag 'of zich in deze stad ook eenige openbare Teken Akademien, of Collegien bevinden' antwoordde de secretaris der stad Enkhuizen in 1808 'Dat geenig instituut van dien aard of ook onder geenige benaming alhier bekend zijn'⁷⁰. Ook het archief van het Sint Lucasgilde geeft weinig inzicht in de vitaliteit van de Enkhuizer schilderkunst in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Er zijn geen ledenlijsten bekend en de meeste archivalische stukken dateren uit de periode 1798 tot 1813. Hierin worden meermaals Jan Grouw, Thomas Pietersz, Pieter van Zijl en

Jacob Plügger, De schipbreuk (ca. 1820). Aquarel.

Westfries Museum, Hoorn

Jacob Plügger werd in 1795 in Enkhuizen geboren en overleed in Haarlem in 1871. Hij is een van de weinige Enkhuizer schilders uit de achttiende eeuw van wie daadwerkelijk werk bekend is. Omstreeks 1820 vervaardigde hij voor het Enkhuizer Departement tot Nut van het Algemeen een fraaie aquarel. Stilistisch vertoont het werk grote verwantschap met zeegezichten van zijn voorgangers Pieter Aertsz Blaauw en Cornelis Bok.

Simon Houkes genoemd als een der gildenmeesters van Sint Lucas die voor één jaar werden benoemd of herbenoemd. Zij worden zonder onderscheid aangeduid als schilder én glazenmaker. Het is daarom niet eenvoudig vast te stellen wie hoofdzakelijk werkte als kunstschilder, als kladschilder of als glazenmaker. Alleen van Jan Grouw mag aangenomen worden dat hij vakkundig was in het fijnere en kunstzinnige schilderwerk. Zo werd hij in 1800 door de stad betaald voor 'het opmaken en verven van de deuren in [de] scheepenenkamer'⁷¹ en in 1802 'voor het schilderen van de Decoratien bij gelegenheid van het Vreede Feest en [het] couleuren van de Bierglazen'⁷². Voor zover bekend had men in Enkhuizen geen plaatselijke portretschilder. Verschillende studies tonen aan dat de portretschilders die in Enkhuizen werkten van buiten kwamen en slechts korte tijd de stad bezochten om enkele opdrachten uit te voeren. Zo werd door Jan Antonie Kaldenbach in 1781 een onconventioneel huwelijksportret geschilderd van burgemeester Pieter Buyskes en Adriana Verbruggen. Beiden zitten informeel aan een tafel met naast hen de notaris die de huwelijksakte opmaakt en achter hen twee bijna volwassen kinderen uit een eerder huwelijk van Buyskes. Werken van Kaldenbach zijn zeldzaam en het vermoeden bestaat dat hij het schilderen van portretten als nevenactiviteit beoefende. Hij werd geboren in Zutphen waar hij werkte als rector van de Latijnse school en waar hij in 1818 op 58-jarige leeftijd overleed⁷³. Een andere portretschilder van naam, werkzaam in Enkhuizen was Johannes Anspach uit Duitsland. Hij was een reizend portretist en had omstreeks 1808 de stad aangedaan, om een aantal pastelportretjes voor de Enkhuizer familie De Vries te maken. De werkjes bevinden zich thans in

de collectie van het voormalige Weeshuis van Enkhuizen⁷⁴. Over Enkhuizer kunstschilders in andere genres dan het portret zijn we minder goed geïnformeerd. Zo schijnt een Jan Rood (1710- 1770/90) als tekenaar en aquarellist van stadsgezichten en marines enige tijd in Enkhuizen te hebben gewerkt en in de jaren 1809 en 1810 een schilder genaamd David Humbert de Superville (1770-1849) uit Den Haag. Deze kwalitatief hoogstaande schilder van portretten, landschappen en figuurstukken was in zijn jeugdjaren naar Italië geweest om de oude meesters te bestuderen. In 1805 werd hij benoemd tot hoogleraar aan het cadeteninstituut van de marine in Rotterdam en hij verhuisde mee met het instituut toen dit in 1809 werd overgeplaatst naar Enkhuizen. Het is niet bekend of De Superville daadwerkelijk in Enkhuizen als kunstschilder heeft gewerkt. Zijn naam komt niet voor in de archieven van het Sint Lucasgilde of in de patentregisters.

P. Molenbergh, Portret van Hartog van Essen (ca. 1810). Aquarel.

Het Westfrís Archief, Hoom

Molenbergh, een schilder over wie verder geen bijzonderheden bekend zijn, was werkzaam in Medemblik. Hij portretteerde de koopman Hartog van Essen zittend voor behang beschilderd met een landschap.

Jan de Goeje de behangselschilder

Hoewel er geen enkel gesigneerd werk van hem bekend is, lijkt Jan de Goeje beschouwd te moeten worden als de belangrijkste achttiende-eeuwse kunstschilder van Enkhuizen. Hij wordt in 'De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters' uit 1842 schilder van rijtuigen en behangsels genoemd⁷⁵. De Goeje werd in 1748 geboren Oldenmarkt in Friesland en woonde waarschijnlijk al voor zijn huwelijk in 1775 met Aaltje Schram in Enkhuizen. Hij groeide uit tot een man van respect en aanzien. Hij zou meerdere malen worden verkozen tot diaken en ouderling van de gereformeerde kerk en carrière maken in de schutterij. Zo werd hij in januari 1791 gepromoveerd van sergeant tot vaandrig en in juli 1792 van vaandrig tot sous luitenant van vendel B⁷⁶. Kort na zijn huwelijk betrok hij een woning aan de Oude Westerstraat waar hij tot aan zijn dood in 1832 zou blijven wonen. Hij was de tweede zoon uit het huwelijk tussen Pier de Goeje en waarschijnlijk Jantjen Jans Hooft. Uit dit huwelijk kwamen vijf kinderen waarvan alleen van Jan en zijn oudere broer Pieter zeker is dat ze volwassenheid bereikten. Pieter was koopman in Amsterdam en liet na zijn dood in 1806 in Sloten vier huizen na die door Jan de Goeje als executeur van het testament werden verkocht⁷⁷. Dat het schilderwerk van Jan de Goeje verloren is gegaan, of onbekend is gebleven, geldt voor veel van zijn tijd- en vakgenoten die

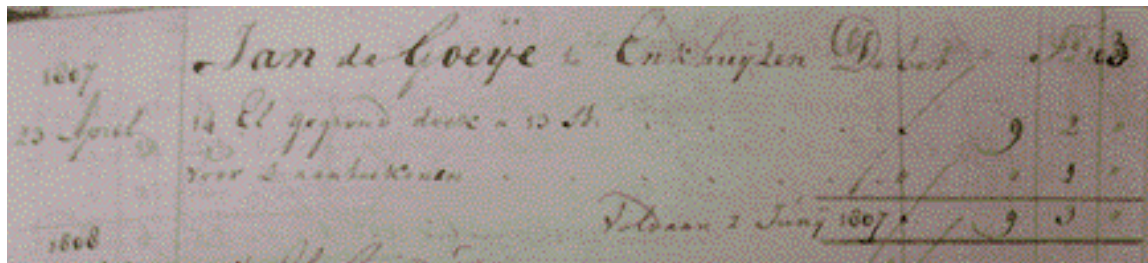
werkzaam waren als behangselschilder of werkten in een behangselfabriek.

Het fabrieksmatige productieproces van deze kunstvorm werkte anonimiteit in de hand. Dit wordt ook geïllustreerd door de modellenmap van de Hoornse behangselfabriek waarin van de circa 115 tekeningen slechts een vijftal zijn gesigneerd.

Als behangselschilder zal De Goeje ongetwijfeld goed op de hoogte zijn geweest van hetgeen aan behangsels aan Enkhuizen werd geleverd. Hij zal ook een graantje hebben meegepikt van de populariteit van deze voor zijn stad nieuwe kunstvorm. Het kwam geregeld voor dat behangsels beschadigd raakten en dat men een beroep moest doen op de plaatselijke meesterschilder om enkele reparaties uit te voeren. Van tijd tot tijd werden behangsels ook 'gemoderniseerd', waarbij de figuren van modieuze hoeden en kleding werden voorzien. Het is aannemelijk dat De Goeje zelf enkele kamers heeft gedecoreerd. Jaren achtereen kocht hij bij de Maatschappij in Hoorn het sterke en elastische zeildoek dat speciaal voor behangsels bestemd was. In de periode 1807 tot 1814 -de verkoopboeken van de jaren ervoor zijn niet bewaard gebleven- nam hij bijna jaarlijks tussen de 10 en 20 el doek af en in de jaren 1808 en 1814 kocht hij in één koop bijna 130 el gegrond schildersdoek⁷⁸. De twee laatstgenoemde aankopen waren ruim voldoende om een kamer van behangsels te voorzien. De kleinere stukken doek waren mogelijk bestemd voor incidentele opdrachten als

Debiteurenboek van de behangselfabriek van de Vaderlandsche Maatschappij te Hoom. Detail.

Het Westfrís Archief, Hoom

schoorsteen- of deurstukken. Indien een kamer werd voorzien van een goedkoper gedrukt behang werd om de uitstraling van de kamer te vergroten gewoonlijk een geschilderd schoorsteenstuk of enkele deurstukken toegevoegd. Dit waren veelal monochrome figuurstukken met putti of cupido's op een wolkendek, zogeheten 'grauwtjes' of 'witjes'. Zeestukken en landschappen kwamen minder vaak voor, omdat ze door de hoge plaatsing minder tot hun recht kwamen.

Jan de Goeje in compagnie

Jan de Goeje was als kunstschilder niet kieskeurig in het binnenhalen van zijn opdrachten. Nog voordat de populariteit van de behangschilderkunst verminderde, verrichtte hij al bijna jaarlijks werkzaamheden voor de stad met bijvoorbeeld het schilderen van de openbare gebouwen, het vernummern van de huizen⁷⁹ of het schilderen van de zeetonnen of 'aan het zee-werk'⁸⁰. Blijkens de stadsrekeningen gaf hij leiding aan een schildersbedrijf en werkte hij ook samen met glazenmakers. Zo werd 12 september 1797 'Aan Jan de Goeje in Comp[agnie]: Glasmakers' een som van 82 gulden en 11 stuivers betaald⁸¹ en 22 december 1798 'aan Jan de Goeje in Comp[agnie] als verwer' een bedrag van ruim 487 gulden⁸². Dat De Goeje goed verdiende, moge blijken uit de aankoop van een obligatie op het Gemeene Land van 1000 gulden in 1794 en een tweede van 1000 gulden in 1796⁸³.

Binnen het schildersbedrijf werkte aanvankelijk waarschijnlijk zijn oudste zoon, Michiel de Goeje. Hij was geboren in 1778 en het enige kind uit De Goejes eerste huwelijk met Aaltje Schram. In 1803, nog voor hij

meesterschilder werd⁸⁴, kocht hij al een huis op de Vijzelstraat voor 400 gulden⁸⁵. Hij had in 1803 volwassenheid bereikt en dat jaar werd tot uitkering van zijn legaat van 1000 gulden overgegaan dat hij van zijn oudtante Trijntje Harmes toebe-deeld had gekregen. Michiel de Goeje trad een jaar later in het huwelijk met Reynoutje van der Velden. Net als zijn vader werd hij meerdere keren verkozen tot dia-ken en ouderling van de gerefor-meerde kerk en in de schutterij klom hij op tot de rang van serge-ant⁸⁶. Het is niet geheel duidelijk waneer Michiel de Goeje voor zichzelf is begonnen. Pas in 1810 komt hij voor de eerste maal in de stadsrekeningen voor als zelfstandige. Hij was een van de vijf schilders die een offerte hadden gemaakt voor een aanbesteding van de stad 'voor het verven van het Raadhuis'⁸⁷.

Pieter de Goeje, Prinsenhof (ca. 1810). Aquarel.

Het Westfries Archief, Hoorn

Pieter de Goeje in 1789 geboren in Enkhuizen en in 1859 overleden in Haarlem was de tweede zoon van de Enkhuizer behangschilder Jan de Goeje. Pieter de Goeje trad in de voetsporen van zijn vader, hoewel er in zijn tijd weinig vraag meer was naar grote behangschilderingen. Hij bekwaamde zich in Amsterdam, en later in Haarlem, als landschapschilder in olieverf. De aquarellen van het Prinsenhof en van het interieur van de Zuiderkerk zijn vermoedelijk nog tijdens zijn verblijf in Enkhuizen gemaakt en illustreren zijn vaardigheid als tekenaar.

Hij was echter de duurste van alle vijf en kreeg de opdracht niet.

Dat Michiel de Goeje voorbestemd was als kunstschilder in de voetsporen van zijn vader te treden, blijkt uit een rechtzaak uit 1799⁸⁸.

Eliaser Bles procedeerde tegen Jan de Goeje, die optrad namens zijn minderjarige zoon, om de teruggave van 'de twee tekeningen, verbeeldende de ene de Joodsche Kerk binnen deese stad en de andere de Bocke Mozes'. De tekeningen waren 'door des gedaagdes zoon, onder zijn [Bles'] opzicht vervaardigt'.

De eiser, die ook zelf aan de tekeningen had meegewerkt, wilde deze terug. Jan de Goeje stelde voor 'indien den Eisscher daar in genoeg neemt, twee copien van dezelven' te maken, maar het is niet bekend of Bles op dit voorstel is ingegaan. Tot op heden is noch het tweetal genoemde tekeningen noch enig ander werk van Michiel de Goeje bekend. De enige andere zoon

van Jan de Goeje, Pieter de Goeje, werd geboren in 1789 uit zijn huwelijk met Lammertje Kleersnijder. Wellicht heeft ook hij in zijn jeugd jaren nog als huisschilder in het bedrijfje van zijn vader gewerkt, maar vast staat dat hij zich als kunstschilder verder zou bekwamen en zijn vader in dit opzicht zou overtreffen. Tot aan 1812 woonde hij in het ouderlijk huis aan de Oude Westerstraat

en 9 januari 1812 vertrok hij met attestatie naar Amsterdam. Hier zou hij zijn leertijd vervolgen bij Hermanus Numan (1744-1820), eveneens de leermeester van Jan Bulthuis, en bij Pieter Gerardus van Os (1776-1839). In Amsterdam werd hij lid van de Koninklijke Academie en hij bracht van 1814 tot 1844 bijna jaarlijks een schilderij in op de tentoonstelling met werk van eigentijdse kunstenaars. Zijn onderwerpkeuze bleef voornamelijk beperkt tot topografische landschappen met vee, soms met steden als Haarlem, het Gooi en Nijmegen in het verschiet. Hij had een zekere voorliefde voor landschappen en stadsgezichten in avondschemering of bij ondergaande zon. Zijn vakmanschap werd in 1830 beloond met een gouden medaille voor de beste tekening, gemaakt door een lid van de Maatschappij 'Felix Meritis' (Gelukkig door Verdiensten). De Maatschappij, opgericht in 1777 in Amsterdam, was een soort culturele ontmoetingsplaats voor schilders, dichters en geleerden en was gevestigd aan de Keizersgracht. Pieter de Goeje trouwde in 1823 in Haarlem met Maria Geertruida Barbiers. Zij was de schilderende dochter van Pieter Barbiers Bartholomeuszoon die

Pieter de Goeje, Zuiderkerk
(ca. 1810). Aquarel.

Het Westfries Archief, Hoorn

bekend stond als schilder van behangsels en toneeldecors. Pieter de Goeje bleef waarschijnlijk tot circa 1840 wonen in Amsterdam, waar hij onder meer leermeester werd van de paardenschilder Wouter Verschuur. Hij overleed in Haarlem in 1859. Er zijn ongeveer 50 werken van De Goeje bekend zowel op papier als op doek. Twee aquarellen die De Goeje waarschijnlijk in zijn Enkhuizer periode naar het leven tekende, worden bewaard in het Westfries Archief. Het werkje met het onderschrift 'Prinsenhof' toont twee mannen van wie één een kanon schoonmaakt en de ander een opschrift leest op het gebouw waar in 1572 Willem van Oranje enige dagen verbleef. In de Franse tijd was het gebouw in gebruik als instituut van de marine en marinehospitaal. De andere aquarel, met het onderschrift 'Zuiderkerk' toont een paartje voor het gedenkteken van

Paludanus in de Zuiderkerk⁸⁹. Het enige gedateerde werk uit zijn Enkhuizer periode, voor zover bekend, is een aquarel uit 1809 met een bergachtig zomerlandschap met enkele reizigers en herders. Het werk sluit thematisch aan bij de traditie van de behangselschilderingen en vormt een voorbode van zijn landschappelijke olieverfschilderijen waarmee hij in later tijd bekendheid zou krijgen.

Jan de Goeje als mogelijke leermeester van Cornelis Bok

Michiel de Goeje was een jaar jonger dan Cornelis Bok en ongetwijfeld hebben beide neefjes elkaar goed gekend. Na hun schooljaar, die waarschijnlijk niet verder voerden dan zes jaar lager onderwijs, stonden zij op ongeveer 12-jarige leeftijd voor de keus bij een ambachtsman in de leer te gaan en een vak te leren.

Cornelis Bok, 'Gezicht van het tolhek te Schagen' (1826). Aquarel.

Gemeente Schagen

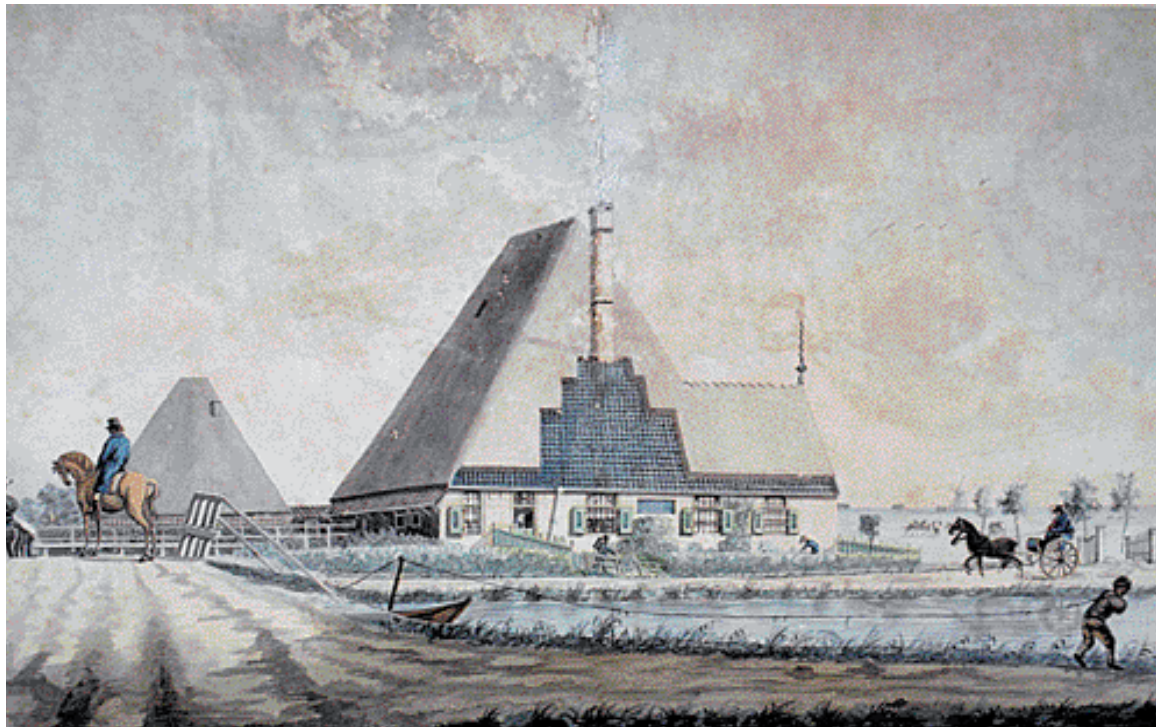

Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat De Goeje of Bok hebben doorgeleerd en naar de Latijnse school zijn gegaan. De Latijnse school was een zesjarige opleiding die leerlingen voorbereidde op een studie medicijnen of rechten aan de universiteit en werd meestal bezocht door kinderen van de rijkere regentenfamilies. Voor Michiel de Goeje was het waarschijnlijk van aanvang aan duidelijk dat hij als schilder zou worden opgeleid door zijn vader. De vader van Cornelis Bok had voor zover bekend geen opleiding tot ambachtsman genoten en heeft vermoedelijk als dagloner gewerkt. Door een gelukkig toeval werd hij in 1787 aangesteld als torenblazer en nadat hij deze baan in 1795 verloren had, zag hij zich genooddaakt weer naar allerlei stadsbedieningen te solliciteren. Ook van Jan Riddewertsz Bok, zijn enige oom van vaderszijde, was niet veel te

verwachten als eventueel leemeester. Deze was weliswaar meesterschoenmaker, maar begon al in 1786 tekenen van krankzinnigheid te vertonen. Op 7 november dat jaar schreef zijn vrouw Trijntje Nix een brandbrief aan de diaconie dat haar echtgenoot beslist naar een verbeterhuis moest worden gebracht⁹⁰. Nix verklaarde dat ze 'om alle onheijle te weeren' dag en nacht bij hem waakte, maar dat ze dit niet langer kon volhouden. Hetgeen door haar zwagers Erik Bok en Gideon Akkerman kon worden bevestigd. Na onderzoek moest ook door de diakonen worden vastgesteld dat 'inwooning bij gem. Jan Riewertsz Bok voor zijn vrouw en dochter niet langer veilig was'. Hierop werd hij op 13 november op kosten van de stad naar het gesticht in Beverwijk gezonden. Ongeveer twee jaar later, in september 1788, mocht hij weer naar huis⁹¹. Hij was niet hersteld, want in mei 1791 schreven Erik Bok en Gideon Akkerman dat hij na zijn terugkeer uit Beverwijk 'in een als 't ware kinderlijken

Cornelis Bok, Boerderij in de Wieringerwaard aan de Noord Zijperweg (ca. 1820). Aquarel.

Particuliere Collectie

staat is en bijna nergens besef van heeft⁹². Bok en Akkerman kregen toestemming het huis van Bok op de Nieuwstraat te verkopen en de gelden aan hem te besteden. Om hem financieel enigszins tegemoet te komen, werd hij op 20 januari 1793 door de burgemeesters van Enkhuizen aangesteld 'tot noodhulp van de ratelwagt', een stadsbediening die tot op dat moment niet bestond⁹³. Jan Riddewertsz Bok zou in 1807 overlijden. De eerder genoemde aange trouwde oom van moederszijde, Gideon Akkerman, was werkzaam als commandeur van de scheepstimmerwerf van de VOC, een betrekking die hij in 1795 vanwege zijn oranjegezindheid verloor. Het is weliswaar mogelijk dat Cornelis Bok via hem op de werf aan een baantje is geholpen, maar de bewaard gebleven stukken geven hierover geen uitsluitsel. Een tweede aangetrouwde oom, Wouter Harmensz van den Berg, was als bediende in het raadhuis niet bij machte personeel aan te nemen. Daarom gaan de gedachten, als het gaat om het vinden van een leermeester voor Bok, in de eerste plaats uit naar de derde aangetrouwde oom: de kunstschilder Jan de Goeje. In de familiekring van Bok waren er geen andere personen die zijn artistieke talent konden onderkennen en tevens in de gelegenheid waren hem verder op te leiden en zelfs in dienst te nemen. Hoewel Jan de Goeje in 1789 hertrouwde met Lammertje Kleersnijder, bleven de contacten tussen de De Goeje enerzijds en de familie Schram en Bok anderzijds vrij hecht. Als mogelijke leermeester van de jonge Bok zal hij hem een grondige kennis van het perspectieftekenen hebben bijgebracht. Voor behangsel-schilders was het van cruciaal belang om een landschap en hun gebouwen overtuigend in beeld te kunnen brengen temeer daar het tafereel op ooghoogte gezien

moest worden en soms over meerdere wanden doorliep. Dienovereenkomstig zien we op enkele landschappelijke werken van Bok hoe hij zijn voorstellingen steeds op ooghoogte tekende en de toeschouwer in de voorstelling betreft door gebruik te maken van naar voren toe breed uitlopende zandpaden of sterk gekromde wegen en hekwerken. Ook op zijn stads- en dorpsgezichten, waar straten, gevels en gebouwen het hoofdonderwerp vormen, geeft Bok blijk van zijn vakkundigheid op het gebied van perspectief en verkorting. Men kan door het ontbreken van werken van De Goeje en vroege werken van Bok stilistisch de leermeester-leerlingrelatie niet werkelijk aantonen. Wat blijft is dat ook de kinderen van Jan de Goeje hun hand niet omdraaiden voor het tekenen van bouwwerken als 'een Joodse kerk' of een gedetailleerd stadsgezicht of kerkinterieur.

Joris van Simmeren, Gezicht op de Ketenpoort te Enkhuizen (ca. 1810). Aquarel.

Het Westfries Archief, Hoorn

Joris van Simmeren (1784-1854) was de enige zoon van Joris van Simmeren en Tijnkje Harmes. Van hem zijn geen andere werken bekend. Hij was niet alleen een bijna tijdgenoot, maar ook een verre verwant van Cornelis Bok.

Het werk van Cornelis

Het Hollandse landschap herontdekt

Het oeuvre van Cornelis Bok bestaat thans uit een 50-tal werken op papier waaronder naast de aquarellen, drie losse prenten en acht titelplaten die hij ontwierp voor zijn eigen romans. De meeste werken zijn gesigeneerd of kunnen op stilistische gronden aan Bok worden toegeschreven. Of Bok ook verantwoordelijk is geweest voor drie ingekleurde pentekeningen met spreuken is niet zeker, noch zijn auteurschap van vier olieverfschilderijen waarvan één op paneel en drie op doek. Het paneel met een gezicht op de Banenkerk in Alkmaar is gesigeneerd 'C. Blok' -hetgeen kan berusten op een druk- of leesfout- en was in de negentiende eeuw eigendom van het rooms-katholieke kerkbestuur St. Dominicus te Alkmaar⁹⁴. De huidige verblijfplaats is onbekend. Hetzelfde geldt voor een familieportret met burgemeester Willem Roggeveen en zijn gezin. Het werk, dat elders in dit boek wordt behandeld, kan van de hand van Bok zijn, maar tot dusver zijn er geen andere portretten van Bok bekend die een stilistische vergelijking mogelijk maken. Zeker is dat de familie Roggeveen Bok goed kende en meerdere werken van hem bezat. Twee landschappen op doek, die aan Bok worden toegeschreven, bevinden zich in de collectie van Museum Vreeburg. Ze zijn ongesigeneerd en ongedateerd. Op het ene is een bulloper afgebeeld met zijn stier en op het andere een wandelaar op een zandpad en op beide ziet men het dorpje Valkkoog in het verschiet. Thematisch kunnen ze zonder problemen worden ingepast in het oeuvre van Bok, maar de toeschrijving is niet overtuigend. Het relatief hoge standpunt en de wijze waarop de bomen aan de bovenzijde

zijn 'afgesneden' doen een andere hand vermoeden. Desondanks mag men aannemen dat de werken gemaakt zijn door een tijdgenoot van Bok. In de periode van circa 1780 tot 1810 staat de schilderkunst in het teken van de herontdekking van het Hollandse landschap met al haar schilderachtige vergezichten en personages. Zo lieten opdrachtgevers voor behangsels hun kamers bij voorkeur decoreren met een idyllisch tafereeltje van het platteland dat zij kenden uit hun omgeving in plaats van met een Italiaans fantasielandschap met klassieke beelden en antieke ruïnes of een woest Duits berglandschap met rivieren. Het Hollandse landschap als thema kenmerkte zich door een aantal volstrekt nieuwe beeldelementen als boomrijke zandpaden, trekschuitjes, molentjes en op de achtergrond een herenboerderij, theekoepel of buitenhuis. De compositie werd daarna gestofferd met een ruiter of een rijtuigje, een paar keuvelende landarbeiders of enkele vissers aan de waterkant.

Links: Cornelis Bok, Gezicht op Valkkoog (1815). Aquarel. Detail van pagina 135.

Toegeschreven aan Cornelis Bok, Wandelaar op een zandpad met het dorpje Valkkoog in het verschiet (ca.1800). Olieverf op doek.

Museumboerderij Vreeburg, Schagen

De toeschrijving aan Bok wordt niet meer algemeen geaccepteerd. Het werk toont aan dat in de tijd van Bok wel stilistische overeenstemming bestond onder de landschapsschilders die het Hollandse landschap als onderwerp kozen. Zij voorzagen hun stemmige en vredige landschappen steevast van een van een laaghangende zon, gestofferd met rustend vee en een onbezorgde wandelaar of arbeider.

Toegeschreven aan Cornelis Bok, Een bulloper op een zandpad met het dorpje Valkkoog in het verschiet (ca. 1810). Olieverf op doek.

Museumboerderij Vreeburg, Schagen

Cornelis Bok, De kerk en het schoolhuis in Haringhuizen (ca. 1820). Aquareel.

Veel schilders en tekenaars hielden echter wel vast aan het oranjegele 'Italiaanse licht' van de laaghangende zon. Ook bij Cornelis Bok speelt het zonlicht een belangrijke sferbepalende rol en hij gebruikt slagschaduw en schaduwpartijen op de voorgrond om diepte te creëren. Op enkele aquarellen als zijn 'Arcadische landschap' met een aantal rustende geiten en schapen, of uit de bijna romantische weergave van het Slot van Schagen met twee zwanen in de slotgracht blijkt soms zijn idyllische blik op de werkelijkheid. Men zou Bok echter tekort doen door hem slechts te zien als een schilder die de natuurlijke werkelijkheid mooier maakte dan ze was. In vrijwel al zijn stads- en dorpsgezichten streeft Bok naar een topografisch juiste weergave van de straat, de laan of het plein en vormt veelal een in detail uitgewerkte kerk of boerderij het hoofdmotief. In Enkhuizen bestond er ongetwijfeld

ook belangstelling voor dergelijke voorstellingen, maar zoals uit het voorgaande blijkt kon de familie De Goeje ruimschoots aan de vraag voldoen. Bok zou Enkhuizen, de stad met slechte economische vooruitzichten voor zowel dagloners als schilders, op jeugdige leeftijd verlaten.

De nieuwkomer

Uit een informatieve notariële akte blijkt dat Cornelis Bok in 1799 Enkhuizen al had verlaten. Op 24 juli 1801 compareerden voor de Schager notaris Arij Denijs de personen Aarjen Houvast, Jacob Theunisz Smit en Theunis Jacobsz Smit 'wonende op de Nes' en Cornelis Maertenz Meijl 'thans te Schagen woonachtig' als mede Pieter Groots, Cornelis Gerritsz Vader en Aarjen Voormaj eveneens wonend op de Nes. Zij verklaarden 'ter Requisitie van Cornelis Eriks Bock gebooren te Enkhuizen doch sijnde thans alhier, aan alle de geenen welke hier van Eenig gebruik zoude kunnen of willen maaken, hoe waar ende waarachtig is, dat hij requiant [Bok] in het laatste van de maand augustus en den beginne van den maand september des Jaars 1799 zonder echter in den preciesen datums gehouden te willen [zijn] edoch zeer korten tijd na de landing der engelschen troupes aan de zanddijk bij de Kleijne Keeten, zich binnen de stede schagen, doch wel bijzonderlijk op de nes onder de Jurisdicte van Schagen voornoemd heeft onthouden en daaglijks verkeerdt'. De getuigen verklaarden verder dat zij Bok dagelijks hadden gezien en

gesproken en dat hij 'als werkmán somtijds in hunl[ieder] dienst is geweest en diverse Zaaken voor hunl[ieden] heeft ver-richt'. Aarjen Houvast en Jacob Theunisz verklaarden in het bijzonder dat zij Bok 'mede zeer kort na de invasie der vijanden, zonder zich echter in den juijsten dag te kunnen herinneren daaglijks aan hunnen huijsen te hebben gehad'. Kortom, er was Bok alles aan gelegen dat werd vastgesteld dat hij 27 augustus, de dag van de landing, niet aan de kust zat. De enig denkbare

opzicht bereikte Bok het gewenste resultaat, want in de schout- en schepenrollen is geen aanklacht tegen hem opgetekend. Dit neemt niet weg dat hij de landing van de Engelse troepen in Callantooig op 27 augustus 1799 naar het leven kán hebben getekend. Vanaf de duinen had men een goed overzicht over het strijdveld en was onder meer te zien hoe de Engelse schepen met de Nederlandse vlag hun posities innamen voor de kust en met kanonvuur dekking gaven aan de troepen die met sloepen

Comelis Bok, Gezicht op de Blauwe Brug in Barsingerhom (ca. 1820-1825). Aquarel.

Particuliere Collectie

reden om de akte op te laten maken, was om hem van alle blaam te zuiveren. Wellicht was het bepaalde personen opgevallen dat zijn komst in de jurisdictie van Schagen verdacht kort volgde op de invasie van de Engelsen en dat een enkele van zins was Bok te beschuldigen van heulen met de vijand of collaboratie. De oranjegezinde Bok kan iets te onvoorzichtig zijn geweest in een openlijke steunbetuiging aan de Engelsen, maar met een getuigenverklaring van maar liefst zeven inwoners van de Nes achter de hand zou een officiële aanklacht geen kans van slagen hebben en zich zelfs tegen een eiser kunnen keren. In dit

aan land kwamen. De invasie van de Engelsen was voor Nederlandse begrippen een gebeurtenis van formaat en een evenement met grote nieuwswaarde. Zo werden de landing en de verschillende andere veldslagen tussen de Engels-Russische en Frans-Bataafse legers door verschillende tekenaars in beeld gebracht zoals door Dirk Langendijk (1748-1805) en zijn zoon Jan Antonie Langedijk (1780-1818) die zich als ware oorlogsverslaggevers manifesteerden.

J.A. Crescent, 'Gesigt (op) 't dorp Schoorl geruwieneert den 6 oktober 1799, geteekend(d) den 5 en mej 1800' (1811). Aquarel.

Regionaal Archief, Alkmaar

Op basis van zijn tekening van de landing, die Dirk Langendijk naar het leven had getekend, verscheen in 1801 een beroemd geworden prent van Reinier Vinkeles in *Geschiedenis van den landing van het Engelsch Russisch leger in Noord-Holland' uit 1801*. Het is daarom mogelijk dat Bok zijn tekening op het werk van een ander heeft gebaseerd, hoewel deze manier van werken niet in zijn aard lag.

Cornelis Bok en de prentkunst

Cornelis Bok ontwikkelde zich na zijn vestiging in Schagen tot een reizende documentalist die natuurgebouwde schilderachtige plekjes van de dorpen rond zijn woonplaats vastlegde. Zijn aquarellen met gezichten op bijvoorbeeld Valkkoog, Sint Maarten, Egmond aan Zee, Oude Niedorp, Barsingerhorn, Schagerbrug, Haringhuizen en Kolhom laten zich lezen als bladen uit een reisboek. Ze werden voorzien, zoals ook bij prenten te doen gebruikelijk was, van het onderschrift 'Afbeelding van...' gevolgd door de plaatsnaam in fraai kalligrafisch schrift. Met dit soort werk was Bok geenszins uitzonderlijk. Hij sloot aan bij een trend in de tekenkunst die al enige jaren eerder was ingezet door bijvoorbeeld de

J.A. Crescent, Gezicht op de gevallen kerk van Schoorl in mei 1800 (1811). Aquarel.

Regionaal Archief, Alkmaar

Alkmaarder Jacobus Andreas Crescent (ca 1768-1819), bekend van zijn tientallen topografische aquarellen van stadsgezichten en gebouwen⁹⁵. Hij volgde ook het spoor van vernielingen dat het Engelse invasieleger in 1799 had aangericht zoals blijkt uit zijn tekeningen met het vernielde Gemeenlandshuis te Petten uit 1800 en het 'Gesigt [op] 't dorp Schoorl geruwieneert den 6 oktober 1799, geteekend(d) den 5 en mej 1800'⁹⁶. Ook bekendere eigentijdse meesters als Johannes Andriessen, Aart Schouman en Jan Bulthuis, van wie sommige hun sporen in de behangselschilderkunst hadden verdiend, trokken zomers het land in om het oorspronkelijke Hollandse land- en dorpsleven en allerlei bezienswaardigheden vast te leggen. Het was tot dan toe gebruikelijk op basis van verschillende buitenstudies in het atelier een landschap op doek te componeren. Men bemerkte echter dat er ook veel belangstelling was voor een in detail uitgewerkte tekening of aquarel. Zo is van Bulthuis bekend dat zijn topografische tekeningen vaak rechtstreeks de weg vonden naar verzamelaars en naar uitgevers van prenten of boeken. De laatste beroepsgroep haakte hiermee in op de groeiende interesse onder hun clientèle voor het eigen land en regio. In de jaren 1790-1810 verschenen talrijke geïllustreerde boekwerken met prenten van stads- en dorpsgezichten, bijvoorbeeld in 1794 de *Beschrijving van de*

Zaanlandsche dorpen van A. Loosjes, in 1797 'Vierentwintig Printtekeningen met couleuren, verbeeldende Hollandsche Buitenplaatsen, met derzelve beschrijvingen 'van Hermanus Numan'⁹⁷, de latere leermeester van Pieter de Goeje, en in 1805 een tweedelig album van N. Maaskamp met maar liefst 144 gegraveerde stads- en dorpsgezichten in de regio Amsterdam. Dergelijke platenboeken waren kostbaar, waardoor uitgevers mensen lieten intekenen op een voorgenomen uitgave en het werk in afleveringen uitgaven. Zo leverde Maaskamp de 144 gravures in twaalf maandelijks afleveringen van twaalf gravures, waarna het aan de koper lag deze eventueel te laten binden. Maaskamp nam de belangrijkste tekenaars en graveurs van zijn tijd in dienst en liet hen ook kopieën maken naar het werk van reeds overleden meesters. In geval van Cornelis Bok was een aantal uitgevers ook wel gecharmeerd van het idee zijn werk als prent of in boekvorm te laten verschijnen.

Van tenminste twee werken van Bok werden er in de jaren '20 van de achttiende eeuw p roefdrukken gemaakt. Contact met de uitgeverwereld had Bok al eerder gemaakt.

De spotprent 'De Vlucht van Napoléon'.

Waarschijnlijk de eerste prent, gemaakt naar een tekening van Cornelis Bok draagt de titel 'De Vlucht van Napoléon', een zogeheten zinnenprent of spotprent⁹⁸. De prent, een ingekleurde gravure, is rechtsonder gemerkt: 'C. Bock, inv[enit] et del[ineavit]' hetgeen wil zeggen dat Bok de bedenker en tekenaar was. De naam van de graveur en uitgever ontbreekt. De prent haakte in op de actualiteit van juni 1815 en zal ook kort nadien zijn ontstaan. Napoleon was na de verloren Slag bij Leipzig (1813) met hulp van zijn aanhangers in maart 1815 teruggekeerd naar Frankrijk om met steun van het leger zijn keizerlijke macht weer te herstellen, maar hij werd door de geallieerde legers op 18 juni bij Waterloo verslagen.

Naar een tekening van Cornelis Bok, 'De Vlucht van Napoléon' (ca. 1815). Ingekleurde gravure.

Atlas van Stolk, Rotterdam

Napoleon vluchtte over zee, maar werd ongeveer een maand later door de Engelsen gevangengenomen. Zij verbanden hem naar Sint-Helena, waar hij zijn laatste jaren sleet. Overeenkomstig de cartoonachtige opzet van spotprenten geven op de prent van Bok verschillende personages met tekstregels commentaar op de lafhartige vlucht van Napoleon en de desolate staat waarin hij Nederland achterliet. In het midden van de prent staat op een voetstuk de Nederlandse maagd met het inschrift 'Neêrlands vrijheid'. Ze houdt een speer vast met op de punt de steek van Napoleon. Rondom haar zijn verschillende scènes te zien met karikaturale personages: links twee sterrenkijkers die Napoleon naar de maan zien vliegen, een ander berekent de kosten van de door hem veroorzaakte rampen, en rechts enige joden die de veroverde kostbaarheden taxeren. Op de achtergrond reageren militairen en personen uit het Franse parlement met allerlei uitspraken op de vluchtende Napoleon. Hij vliegt linksboven door de lucht op de rug van de duivel en roept: 'Adie mijne getrouwe raden! Sterft op uwe Zetels.

En gij mijne dappere Soldaten! Vecht je dood. Ik ga heen'. De spotprent als thema was voor Bok voor zover bekend een eenmalige vingeroefening. Uit andere werken als 'de invasie van de Engelsen in 1799', 'de harddraverij van Pumerend in 1820' en 'de watersnoodramp bij Womerveer in 1825' blijkt dat hij geen kans voorbij liet gaan gebeurtenissen met nieuwswaarde vast te leggen. Bij uitgevers van prenten en boeken bestond er grote interesse voor dergelijke afbeeldingen. Zo verschenen alleen al naar aanleiding van de watersnoodramp van 1825 tenminste 50 boeken, pamfletten, dichtwerken of preken waarvan een aantal voorzien was van prenten.

De drie proefdrukken

Vermoedelijk de eerste van drie proefdrukken die naar tekeningen van Bok zijn gemaakt, is het gezicht op de harddraverij van Pumerend die in 1820 plaatsvond. De originele tekening van Bok is niet bewaard gebleven. We kennen dit werk alleen via de prent, een gekleurde aquatint, die blijkens het onderschrift in 1821 of kort erna is uitgegeven door 'Bronstring' oftewel Jan Pietersz Bronstring. De aquatint is verder gemerkt met 'Van der Meulen', waarmee de graveur Pieter van der Meulen (1780-1858) wordt bedoeld. Het gegraveerde onderschrift luidt: 'Afbeelding der Harddraverij te Pumerende, om eene fraaije masief Goude Zweep tot prijs, benevens twee tot premie geschikte Zilveren Sporen, bij gelegenheid der verjaring van Z:M: den Koning, op en 24 Augustus 1820: uitgelooft door Wel-Ed: Achtb: Heeren Burgemeesteren dezer Stad. Benevens eene voorstelling der twee beroemde Harddravers welke in 1821

Pieter(?) van der Meulen naar een tekening van Cornelis Bok, 'Afbeelding der Harddraverij te Pumerende' (ca. 1821). Aquatint.

Atlas van Stolk, Rotterdam

In de jaren '20 van de negentiende eeuw zijn meerdere prenten naar het werk van Bok verschenen. Wellicht was de prent 'AAN DEN LANDMAN' bedoeld als een titelplaat van een boek over het Noord-Hollandse landleven.

Atlas van Stolk, Rotterdam

ter zelve gelegenheid eene fraaije masief Goude Zweep tot prijs, en een dito Zilveren tot premie behaald hebben'.

Op de voorgrond staan twee Friese paarden met hun begeleiders en op de achtergrond een tribune met toeschouwers en daarachter een deel van het parcours. De uitgever Jan Pietersz Bronstring was in 1787 in Enkhuizen geboren en heeft mogelijk Bok of zijn familie nog gekend. In 1814 was hij voornemens de stad te verlaten. Hij verkocht op een publieke veiling in Enkhuizen de inventaris van zijn boekwinkel, bestaande uit zo'n 700 werken, voor bijna 300 gulden⁹⁹. Kort hierna is hij naar Purmerend verhuisd waar hij in 1815 een werkje van de plaatselijke Commissie van Weldadigheid uitgaf. Bronstring moet zeer onder de indruk zijn geweest van de tekening van Bok, want hij gaf deze uit als een proefdruk in aquatint, een kostbare druktechniek die niet erg voor de hand lag in economisch moeilijke tijden. De techniek van de aquatint, gebaseerd op het op het van te voren inkleuren van de plaat, bestond al sedert de zeventiende eeuw, maar nam na 1770 toe in populariteit, omdat die het schilderachtige effect van het aquarel zo goed kon benaderen. Bronstring had waarschijnlijk de intentie de prent in een boek te gebruiken, want proefdrukken golden als een

middel van uitgever om intekenaren te werven alvorens zij een relatief kostbaar boek met platen op de markt brachten, maar voor zover bekend is het bij deze ene prent gebleven. Hetzelfde geldt voor de ingekleurde gravure met het opschrift 'Aan den landman'. Ook in dit geval kennen we de tekening alleen uit de prent en is het origineel niet bewaard gebleven. De prent is op de plaat gemerkt met 'naar C. Bok' en 'proefdruk' en vermoedelijk ontstaan in de jaren '20 van de negentiende eeuw. De naam van de uitgever en die van de graveur worden niet genoemd. Uiteraard gaan de gedachten opnieuw uit naar Bronstring en Van der Meulen, maar wellicht moeten de letters 'IN' op de ringen om de hals van de zwanen gelezen worden als de initialen van een tot nu toe onbekende graveur. Centraal op de prent staan een monumentale steen in een landschap met aan de bovenrand de inscriptie 'AAN DEN LANDMAN' en eronder een vignette met een waterkering met een molen. Rondom het monument staan vier personen en drie kinderen in verschillende dracht. Aan de linkerkant een jonge man met paard, rechts van hem een man met dorsvlegel in zijn hand en centraal een zittende jongen met een bokje.

Aan de rechterzijde staan twee vrouwen in rokken, van wie één een meisje aan de hand houdt en voor hen een meisje dat kippen voert. Verspreid liggen allerlei agrarische producten zoals kazen, korenschoven, groenten en fruit en zijn er diverse boerderijdieren en werktuigen te zien die met de boerenstand verband houden zoals een karnton, een spinnewiel, een ploeg en een boerenkar. Onder de plaat is in twee rijen

werken aan te wijzen die inhoudelijk op hun plaats zouden zijn in een boekwerk over het boerenbedrijf.

Het uitzeilen der haringbuizen

Een derde prent, een gravure, gemaakt naar een aquarel van Bok is van veel later datum. De gravure kent men tot dusver alleen uit de literatuur, maar in dit geval is de originele aquarel wel bewaard gebleven.

Rechts: Cornelis Bok, 'Het uitzeilen der haringbuizen te Enkhuizen' (ca. 1815). Aquarel.

Het Westfries Archief, Hoorn

een vierregelig versje gegraveerd dat luidt: *'Wie in den nutten Boerenstand, Zijn zorg en vlijt voor vee en land, Met Eerlijkheid en Kunde Paart, Is aller braven Achtting waard'.*

De inscriptie op het monument en het geposeerde karakter van de voorstelling doen sterk denken aan een titelblad van een boek, maar voor zover bekend is iets dergelijks nooit uitgegeven. Binnen het oeuvre van Bok zijn er ook geen andere

Het bevindt zich in de collectie van het Westfries Archief¹⁰⁰. Het is een fors monochroom zeegezicht van circa 33 bij 52 cm, uitgevoerd in grijstinten en aan de onderkant gekalligrafeerd: 'Het uitzeilen der haringbuizen te Enkhuizen'. Rechtsonder op een drijvend tonnetje staat de signatuur 'C. BOK del'. De tekenaar zelf heeft zich linksvoor in een roeibootje afgebeeld met een roeier. De aquarel is hoewel de bevrijding van Nederland in november 1813 had plaatsvonden, waarschijnlijk pas later ontstaan. Mogelijk pas in de zomer van 1815, gelijktijdig met het verschijnen van het gedicht 'De Buizendag te Enkhuizen' van de stadsdichter Lammert Hunnink. Op de aquarel zien we de haven van Enkhuizen vanuit zee en hoe een aantal haringbuizen zijn uitgevaren en andere op het punt staan volle zee te kiezen. Het havenhoofd

Onder: Cornelis Bok (?), Het uitvaren van haringbuizen voor de rede van Enkhuizen (ca. 1820). Aquarel.

In de beeldverzameling van de vereniging Oud Enkhuizen bevindt zich een foto van een aquarel met scheepvaart voor de rede van Enkhuizen. De stilistische gelijkenis met de aquarel van Cornelis Bok is treffend, maar tot dusver is over de herkomst van de foto niets bekend.

is perspectivisch fraai en overtuigend weergegeven. Het uitvaren van de vloot vond in Enkhuizen traditioneel op 24 juni plaats, de zogeheten 'Buisjesdag' en werd als een ware feestdag gevierd, om welke reden de kademuren zijn bezet met honderden toeschouwers en van de kerktorens vlaggen hangen. De originele aquarel was in 1894 in handen gekomen van de uitgever A. Egmond. Hij was eigenaar van een boekhandel annex drukkerij op de Oude Westerstraat en was onder meer uitgever van de Enkhuizer Courant. Hij adverteerde in maart 1894 dat hij voornemens was een werk uit te geven met twaalf platen getiteld 'Historie van Enkhuizen', in navolging van Brandt en Centen¹⁰¹. Dit werk zou uitgegeven worden 'in ongeveer dertig Afleveringen, á 25 cent per Aflevering, elk inhoudende 16 pagina's gelijk van vorm als de hier voorstaande proefdruk'. De proefdruk was voorzien van een gravure naar de aquarel van Bok met het aangepaste onderschrift 'Het uitzeilen der haringbuizen te Enkhuizen in de vorige eeuw'. Ongetwijfeld zullen er meerdere exemplaren van de gravure hebben bestaan, maar we kennen slechts de beschrijving van een exemplaar dat zich in de jaren '30 van de twintigste eeuw in het Waagmuseum moet hebben bevonden¹⁰². Het beoogde boek is overigens nimmer uitgegeven.

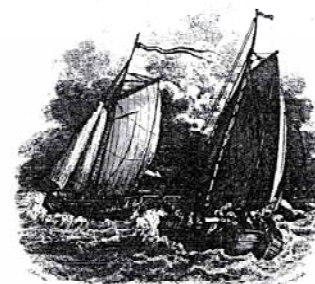
De gegraveerde titelplaten

Hoewel Bok weinig succes kende met het in druk brengen van zijn schilderwerk waren de contacten met de uitgeverwereld gelegd. Na 1825 had hij zich volledig gestort op een loopbaan als schrijver van historische romans. Als tekenaar had hij nog wel de voldoening dat de gegraveerde titelpagina's van zijn romans gebaseerd waren op tekeningen van zijn hand. Bok schreef tussen

1826 en 1836 acht romans en tussentijds in 1835 nog een blijspel. Op de titelplaat van zijn eerste roman Vooringenomenheid en vooroordeel uit 1826 wordt hij als tekenaar aangeduid met 'dellineavit C. Bok' en was Elisabeth Schmetterling de graveur. De titelplaat op zijn tweede boek De Witte Paal uit 1828, met een bosgezicht met een ruiter doet sterk denken aan Bok, maar de bijchriften ontbreken. Op de laatste zeven boeken wordt Bok wel aangeduid als de 'inventor', dat wil zeggen de bedenker van de afbeelding. Hij laat zich kennen als de veelzijdige tekenaar van weleer met genreachtige tafereelen op bijvoorbeeld de titelplaten van De Wachtmeester Aarhus uit 1828 en Het Heidensche Bosch uit 1829, een overval op een postkoets op De Roebel van Tsaar Peter uit 1830 en een zeestukje op 'De Twee vrienden' uit 1832. Hoewel de stijl onmiskenbaar die van Bok is, vooral door de wijze waarop de figuren en paarden als het ware met de voeten aan de grond verkleefd zijn, voldeden om onbekende redenen de originele tekeningen niet. De bekende Amsterdamse uitgever J.C. van Kesteren liet ze eerst natekenen door de boekillustrator Haatje Pieters Oosterhuis alvorens ze naar een der graveurs werden gestuurd. Waarschijnlijk waren de tekeningen van Bok in kleur en te schilderachtig en moesten ze door Oosterhuis meer lineair worden gemaakt.

Slotopmerkingen

Resumerend kan men vaststellen dat Bok in de jaren '20 van de negentiende steeds verder verwijderd raakte van de 'vrije' schilderkunst. In zijn jeugd in Enkhuizen, en waarschijnlijk onder toezicht van zijn schilderomoom Jan de Goeje, kwam hij in aanraking met de modieuze stijl van de landschappelijke behangschilderkunst.

De gegraveerde titelplaat van de roman 'Twee vrienden, of de gevolgen van partijzucht'. Naar een idee van Cornelis Bok (1832). Ongesigneerd. Detail.

Cornelis Bok, 'Afbeelding van het dorp Egmond aan Zee van de land op oostzijde' (1816). Aquarel.

Regionaal Archief, Alkmaar

Als twintigjarige moet hij hebben geconstateerd dat na de omwenteling in 1795 en de toenemende verarming van zijn geboortestad de voor schilderijen en kunst sterk afnam. De loopbaan van de zonen van Jan de Goeje, van wie één zich toeleedde op het schilderen van huizen en de ander genoodzaakt was naar het nabijgelegen kunstcentrum Amsterdam te verhuizen om zijn opleiding tot kunstschilder te vervolgen, geeft aan dat er voor Bok op artistiek gebied weinig kansen waren op de arbeidsmarkt. Zijn keuze de stad te verlaten en zijn geluk elders te beproeven is misschien vooraf gegaan door een zwerftocht door Noord-Holland langs verschillende steden en dorpen. Als dagloner of seizoensarbeider had hij alle gelegenheid schilderachtige plaatsen te tekenen op het Noord-Hollandse platteland. Dit is echter in tegenspraak met de constatering dat de meest productieve periode van Bok in de periode van circa

1815 tot 1825 lag, toen hij zich al in Schagen had gevestigd en hier een gezin had gesticht. Hij ontdekte in deze tijd ook de commerciële mogelijkheden van zijn schilderwerk, hetgeen kan verklaren dat er een hoge mate van stilistische uniformiteit tussen zijn dorps- en stadsgezichten bestaat. Hij zal er in een korte tijd veel hebben gemaakt en wellicht ook zijn oudere schetsen en tekeningen in verkoopbare aquaarden hebben omgezet. Nadat Bok zich in 1826 had toegelegd op het schrijverschap en tot aan zijn dood in 1836 bijna ieder jaar een roman afleverde, neemt het aantal gedateerde schilderwerken af. Alleen om zijn boeken van een passende titelplaat te voorzien heeft hij misschien de tekenpen nog ter hand genomen, maar de kans is groot dat hij nog rijkelijk kon putten uit zijn eigen verzameling.

John R. Brozius

Bijlage

Genealogie familie Schram

a: **Michiel Schram** (Zwolle ca. 1719 – Enkhuizen 6 okt. 1796). Hij trouwde op 16 sept. 1742 in Woudsend met Aaltje Harmes (Woudsend ca. 1719 – Enkhuizen ca.1770.). Het echtpaar zes kinderen. Hij hertrouwde op 5 december 1773 met de weduwe Tijssen Alberts die in overleed.

aa: Elsie Schram (Enkhuizen 4 feb. 1745 – E. 13 mrt. 1745).

ab: **Elsje Schram** (Enkhuizen 30 mrt. 1746 – E. 13 juni 1810). Zij trouwde in 1773 met Erik Bok. Het echtpaar kreeg zes kinderen (zie genealogie elders in het boek).

ac: Antje Schram (Enkhuizen 23 mei 1748 – E. 14 mei 1819).

ad: Gerrit Schram (Enkhuizen 24 nov. 1750 –E. ?).

ae: Ida Schram (Enkhuizen 4 jan. 1754 - E. 1794). Zij trouwde op 2 jan 1774 in Enkhuizen met Wouter Harmensz van den Berg, bediende van het raadhuis. Het echtpaar kreeg tenminste drie kinderen: Niesje (ca. 1781), Harmen en Aaltje. Ida Schram hertrouwde 23 februari 1791 met Jan Melchertsz Swart, in 1794 militair onder 'het corps landzaaten'. Het echtpaar kreeg tenminste een zoon Melchert (ca. 1793).

af: Aaltje Schram (Enkhuizen 4 apr. 1756- E. 16 jan 1786). Zij trouwde in 1775 Jan de Goeje (zie aldaar).

Genealogie familie De Goeje

a: **Jan de Goeje** (Oldenmarkt 7 feb.1748 – Enkhuizen 20 apr.1832) trouwde op 21 mei 1775 in Enkhuizen met Aaltje Schram. Het echtpaar kreeg zes kinderen waarvan één volwassenheid bereikte. Jan de Goeje hertrouwde op 8 maart 1789 in Enkhuizen met Lammertje Kleersnijder uit Hoogezand en kreeg bij haar een zoon. In 1830 woonde het echtpaar in de Oude Westerstraat met een huishoudster.

aa: Jan de Goeje (Enkhuizen 1776 – E. ?). Jong overleden.
 ab: Michiel de Goeje (Enkhuizen 1 okt. 1777 – E. 1777?). Jong overleden.
 ac: Michiel de Goeje (Enkhuizen 20 dec. 1778 – E.) Hij trouwde op in Enkhuizen met Reynoutje van der Velden. Het echtpaar kreeg tenminste vier kinderen: Aaltje, Aagje, Jannetje en Lammertje die in 1830 nog in leven waren.
 ad: Pieter de Goeje (Enkhuizen 1781- E.?). Jong overleden.
 ae: Jan de Goeje (Enkhuizen 1782 – E.?). Jong overleden
 af: Pieter de Goeje (Enkhuizen 1785 – E. 3 okt. 1785).
 Uit het huwelijk met Lammertje Kleersnijder:
 ag: Pieter de Goeje (Enkhuizen 30 dec. 1789 – E. Haarlem 19 mrt. 1859). Hij trouwde in 1823 met Maria Geertruida Barbiers, een dochter van de Haarlemse kunstschilder Pieter Barbiers Bzn III.

Literatuur:

Bakker, C. Kleinkunst en krijgsgevangenen, Historisch West-Friesland 5 (2004), pp. 6-9.
 Boer, M. de Cornelis Bok (1777-1836). Brochure bij de tentoonstelling Cornelis Bok (1777-1836): schilder, schrijver, cipier uit Schagen in het West-Fries Museum in 1988.
 Boer, M. de Cornelis Bok, zijn leven en werk. De Kakelepost 3, nr. 2 (1988). Speciaal nummer over Cornelis Bok. Uitgave van de Historische Vereniging Schagen Omstreken.
 Bosma, H. Behangelschilderkunst in Noord-Holland, Diemen 1985.

Alle stukken zijn afkomstig uit het Westfries Archief (Hoor), tenzij anders vermeld.

AVM = Archief Vaderlandsche Maatschappij
 DTB = Doop-, Trouw-, en Begraafboeken
 ORA = Oud Rechterlijk Archief

- ¹ K.W.J.M. Bossaers, 'Van kintbeent aan ten staatkunde opgewassen', Bestuur en bestuurders van het Noorderkwartier in de achttiende eeuw, p. 19.
- ² Zie de inleiding op de catalogus van het Archief van het genootschap 'Oeconomia Enchusana' (1778/9-1931) van het Westfries Archief.
- ³ Westfries Archief, beeldcollectie, inv. nr. 1b114.
- ⁴ Archief Hervormde Gemeente Enkhuizen 263 (1 mrt. 1790).
- ⁵ Oud Archief 1172 (2 dec. 1780).
- ⁶ Pas later werd de anonieme schrijver geïdentificeerd als Joan Derk van der Capellen tot den Pol van Appeltern (1741-1784) geboren in Tiel en gestorven in Zwolle.
- ⁷ Oud Archief 306 (10 okt. 1781).
- ⁸ Bossaers, op. cit. (noot 1), p. 73.
- ⁹ Oud Archief 385 (8 dec. 1783 en 24 okt. 1786).
- ¹⁰ Oud Archief 246 (5 mei 1787).
- ¹¹ Oud Archief 307 (3 feb. 1787).
- ¹² Oud Archief 307 (29 sept. 1787).
- ¹³ ORA 4853 (17 okt. 1787).
- ¹⁴ Oud Archief 242b (17 okt. 1787).
- ¹⁵ Oud Archief 307 (28 aug. 1788).
- ¹⁶ Oud Archief 307 (22 aug. 1788).
- ¹⁷ Oprechte Haarlemse Courant 8 (7 feb. 1795).
- ¹⁸ Oud Archief 1574-20 (22 apr. 1814).
- ¹⁹ Oud Archief 309 (26 mrt. 1795).
- ²⁰ Oud Archief, thesaurierekening, 858 (april 1795).
- ²¹ Chronologische aantekeningen, betreffende de stad Enkhuizen, van 1732 tot 1807, uit het Dagboek van Luijt Hoogland..., p. 10-11.
- ²² H.G.D. Eysink Smets, Russen en Engelsen in Noord-Holland: een verslag van de expeditie naar Holland in de herfst van het jaar 1799. Schoorl 1983. (Vert. van E. Walch, A narrative of the expedition to Holland in the autumn of the year 1799. Londen 1800).
- ²³ Oud Archief 341 (11 okt. 1801).
- ²⁴ Oud Archief 341 (6 feb. 1800).
- ²⁵ Oud Archief 2022 (1 dec. 1808). Van de oorspronkelijke gebouwen bleef alleen het Peperhuis gespaard.
- ²⁶ Er zijn geen verdere gegevens bekend over de oorzaak van hun vrijwel gelijktijdig overlijden.
- ²⁷ DTB 54 (15 mei 1773). Michiel Schram, de broer van Elsje, woonde blijkens zijn huwelijksakte van 20 november 1773 eveneens op de Baansteiger.
- ²⁸ Oud Archief 364a (22 nov. 1752)
- ²⁹ Not. Arch. 1356 (13 nov. 1773).
- ³⁰ ORA 4974 (28 jan. 1775).
- ³¹ Oud Archief 1155 (21 juni 1783).
- ³² Oud Archief 1155 (8 nov. 1783 en 29 nov. 1783).
- ³³ Oud Archief 1155 (21 apr. 1786).
- ³⁴ Oud Archief 1155 (25 apr. 1805).
- ³⁵ Not. Arch. 1442 (7 juni 1786).
- ³⁶ Not. Arch. 1358 (1 jun. 1778).
- ³⁷ Antje Schram was met de diaconie overeengekomen al haar obligaties en rentebrieven over te geven tegen een wekelijkse alimentatie van 3 pond b rood en 26 stuivers.
- ³⁸ Not. Arch. 1438 (7 aug. 1782).
- ³⁹ Not. Arch. 1449 (22 apr. 1791).
- ⁴⁰ ORA 4915 (16 dec. 1794 en 17 feb. 1795). Michiel Schram en Jan de Goeje procedeerden gezamenlijk tegen Theunis Takesz die in gebreke bleef in verband met de levering van 10 meelzakken.
- ⁴¹ Not. Arch. 1463 (20 juni 1800).
- ⁴² ORA 4980 (21 jan. 1797).
- ⁴³ ORA 4980 (30 mei 1799).
- ⁴⁴ Oud Archief 310 (22 april 1808). Riddewert Bok verzocht op 20 april 1808 de armenvoogden van Enkhuizen alimentatie voor zijn twee kinderen die waren geboren in Zwaag. Hun moeder was rooms-katholiek, maar de rooms-katholieke armenvoogden van Zwaag weigerden hen te alimenteren.
- ⁴⁵ Oud Archief 1153 (24 dec. 1799).
- ⁴⁶ Oud Archief 1153 (8 april 1801). Het pakhuis kostte slechts 13 gulden.
- ⁴⁷ ORA 4981 (16 mei 1805).
- ⁴⁸ Alkmaar, kerkenraad 143 (28 feb. 1806).
- ⁴⁹ Archief Hervormde Gemeente Enkhuizen 239 (6 sept. 1808).
- ⁵⁰ Archief Hervormde Gemeente Enkhuizen 239 (30 okt. 1809 en 27 nov. 1809).
- ⁵¹ DTB 82 (12 sept. 1808).
- ⁵² Oud Archief 1375-9. (ca. sept. 1808).
- ⁵³ Oud Archief 1375-9 (ca sept. 1808).
- ⁵⁴ BTB 90 (2 mrt. 1809).

- ⁵⁵ DTB 82 (9 feb. 1809).
- ⁵⁶ DTB 113 (15 juni 1810) en 94 (16 jun. 1810).
- ⁵⁷ AVM 27 (30 apr. 1778).
- ⁵⁸ AVM 1 (16 apr. 1778). Voor de tekeningen werd 554 gulden betaald, hetgeen neerkomt op ongeveer 12 gulden per tekening.
- ⁵⁹ In de map bevinden zich enkele gedateerde stukken van Blauw. In 1808 kreeg Arie Bakker 16 gulden betaald voor 2 Teekeningen'. Zie AVM 30 (29 feb. 1808).
- ⁶⁰ AVM 1 (29 okt. 1778).
- ⁶¹ AVM 1 (28 jan. 1779).
- ⁶² H. Bosma, Behangelschilderkunst in Noord-Holland, p. 24-25. Het behangsel dateert van 1791.
- ⁶³ Oud Archief 867 (17 dec. 1804). In 1804 betaalde men aan Cornelis Ris en zonen een bedrag van 48 gulden en 15 stuivers voor behangsel en het papier en andere in het Huys van de Munt'.
- ⁶⁴ AVM 12, memorialen over het jaar 1789, fol. 154.
- ⁶⁵ AVM 27 (Zie 11 april 1778 voor Anthony Blok, 30 april 1778 voor Dirk Elias van Loosen en Pancras de Wit en 30 april en 31 mei 1778 voor P.A. Verbrugge).
- ⁶⁶ Voor dit behangsel stond nog in 1779 een rekening open van 91 gulden en 10 stuivers. Zie AVM 12 (31 jan 1779).
- ⁶⁷ Oud Archief, makelaarsrekening, 1153 (dd. 24 dec. 1802) en 1154 (dd. 3 mei 1808, 12 juni 1810 en 16 apr. 1811).
- ⁶⁸ P. Bakker en K. Koeman, Het Weduwuis: De verbouwingen van de J.M. de Vriestichting, Steevast (1996), p.10.
- ⁶⁹ H. Bosma, Behangelschilderkunst in Noord-Holland, p. 23.
- ⁷⁰ Oud Archief 343 (6 feb. 1808). Betreft een antwoord van de secretaris van de stad Enkhuizen op een missive van J.H. van Zuylen van Nyevelt, secretaris van het departement Amstelland.
- ⁷¹ Oud Archief 864 (27 mei 1800).
- ⁷² Oud Archief 865 (21 dec. 1802). Het betreft het vredefeest naar aanleiding van de tekening van de Vrede van Amiens in 1802 tussen Frankrijk en Engeland. De vrede hield een jaar stand.
- ⁷³ G.R. Kruissink, Aantekeningen bij een schilderen van een 18de eeuwse huwelijk van Enkhuizer burgemeester, Uit het Peperhuis 3 (1972), pp. 12-18. Het werk bevindt zich in het Rijksmuseum Zuiderzeemuseum, Enkhuizen.
- ⁷⁴ R.E.O. Ekkart, Portretten van Johanna Margaretha de Vries, haar ouders en haar grootouders, Steevast (1990), p. 3, 8-9.
- ⁷⁵ J. Immerzeel, De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders (...), p. 283-84. Zijn naam wordt genoemd als leermeester in de biografie over zijn zoon Pieter de Goeje
- ⁷⁶ Oud Archief 308 (31 jan. 1791 en 23 juli 1792).
- ⁷⁷ Not. Arch. 1471 (21 juli 1806).
- ⁷⁸ AVM 18, fol. 103.
- ⁷⁹ Oud Archief 871 (31 dec. 1808).
- ⁸⁰ Oud Archief 874 (31 dec. 1815 en 31 dec. 1816).
- ⁸¹ Oud Archief 859 (12 sept. 1796).
- ⁸² Oud Archief 861 (22 dec. 1798).
- ⁸³ Not. Arch. 1454 (26 apr. - 4 mei 1794) en 1457 (2 apr. 1796).
- ⁸⁴ Oud Archief 353 (25 feb. 1805).
- ⁸⁵ Oud Archief 1153 (24 dec. 1803).
- ⁸⁶ Oud Archief 311 (16 aug. 1809).
- ⁸⁷ Oud Archief 1451 (2 aug. 1810).
- ⁸⁸ ORA 4916 (17 dec. 1799).
- ⁸⁹ Blijkens het opschrift op de achterzijde maakte de aquarel met het Prinsenhof in de jaren 30 van de 20ste eeuw deel uit van de collectie van het Waagmuseum. Westfries Archief, beeldcollectie, inv. nrs. 1b63 (Prinsenhof) en 1g91 (Zuiderkerk).
- ⁹⁰ Archief Hervormde Gemeente Enkhuizen 236 (7 nov. 1786).
- ⁹¹ Oud Archief 307 (5 sept. 1788).
- ⁹² Oud Archief 248 (27 mei 1791).
- ⁹³ Oud Archief 308 (20 jan. 1793).
- ⁹⁴ P.A. Scheen, Lexicon Nederlandse Beeldende kunstenaars 1750-1950, dl I, p.120-21. Scheen meld de signatuur 'C. Blok' hetgeen op een leesfout kan wijzen. De Baanderkerk is ook bekend als de Banenkerk, gelegen aan de Baangracht.
- ⁹⁵ M. Lucassen, 'Alkmaar omstreeks 1800. De tekeningen van Jacobus Andreas Crescent (1768/'69)', Monumenten 18 (1998), nr. 5, p. 20-21.
- ⁹⁶ Beide werken bevinden zich in de collectie van het Gemeentearchief van Alkmaar.
- ⁹⁷ L. Buijstens-Smets, Hollandse Buitenplaatsen anno 1797, Een album van vierentwintig gekleurde 'Printtekeningen' door H. Numan, Antiek 14 (1979), p. 245-254.
- ⁹⁸ F. Muller, Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche historieplaten, zinneprenten en historische kaarten
- ⁹⁹ Not. Arch. 1496 (19 okt. 1814).
- ¹⁰⁰ Westfries Archief, beeldcollectie, inv. nr. 1c27.
- ¹⁰¹ Enkhuizer Courant, 23 maart 1894.
- ¹⁰² In het Waagmuseum bevond zich omstreeks een gravure van 'Het uitzien der haringhuizen te Enkhuizen'. De maker noch de afmetingen worden genoemd. Zie Catalogus van de voorwerpen in het Waagmuseum en de chirurgiënkamer te Enkhuizen door J. Westra van Holthe, nr. A44.

Cornelis Bok in Schagen

Schagen als nieuwe woonplaats

Cornelis Bok zwierf vermoedelijk al enige tijd door Noord-Holland op zoek naar werk toen op 15 juli 1799 de Alkmaarsche Courant berichtte over Engelse vlootbewegingen voor de kust. Cornelis Bok zal als vurig 'Prinsman' hebben gehoopt dat er eindelijk iets zou gaan gebeuren waardoor de door hem gehate Fransen het land uit gejaagd zouden worden. Heeft deze vurige wens hem naar de kust gedreven en was hij getuige van de landing van de Engelse troepen op 27 augustus van dat jaar? Enkele dagen na de 27^e augustus 1799 dook hij namelijk op in Schagen. Hij was daar werkzaam aan de Nes op de boerderijen van Arien Houvast en Jacob Theunisz Smit¹.

In Schagen maakte men zich intussen zorgen. Zou de stad in de frontlijn komen te liggen of niet? Gelukkig trok de belangrijkste legermacht zuidwaarts, door de duinen, richting Schoorl, Bergen en Castricum, waar hevige gevechten plaats zouden vinden. Schagen werd zonder slag of stoot ingenomen door militairen van de Engelse 2^e divisie onder bevel van luitenant-generaal

Sir James Murray Pulteney die hier zijn hoofdkwartier vestigde². De soldaten werden ingekwartierd in de kerk, het stadhuis en het slot. De officieren werden bij particulieren ondergebracht.

Voor de Oranjegezinden in Schagen was het feest. De vrijheidsboom werd omgehakt en de Franse vlag die op de toren wapperde, werd neergehaald en vervangen door de prinselijke vlag. In de herbergen klonken weer de Oranjelieder en de prinsgezinden toonden hun politieke voorkeur door het dragen van oranje kokardes³. Ook Bok zal ongetwijfeld deelgenomen hebben aan deze feestelijkheden.

Medio september 1799 is Bok met onbekende bestemming vertrokken van de Nes. Is hij de Engelse troepen, die optrokken richting Krabbendam en Harenkarspel gevolgd om het verloop van de oorlogshandelingen gade te slaan, of ging hij terug naar Enkhuizen, dat in Engelse handen was?

In juli 1801 was hij weer in Schagen. Waarschijnlijk was hij in de ogen van sommige Schagenaars een verdachte figuur.

Cornelis Bok, 'Gezicht van het tolhek te Schagen' (1826). Aquarel. Detail van pagina 41.

Cornelis Bok, De boerderij van Arie Houvast in de bocht van de Nes tegenover de Burenweg (ca. 1820). Aquarel. Historische Vereniging, Schagen

De aquarel is alleen van een foto bekend.

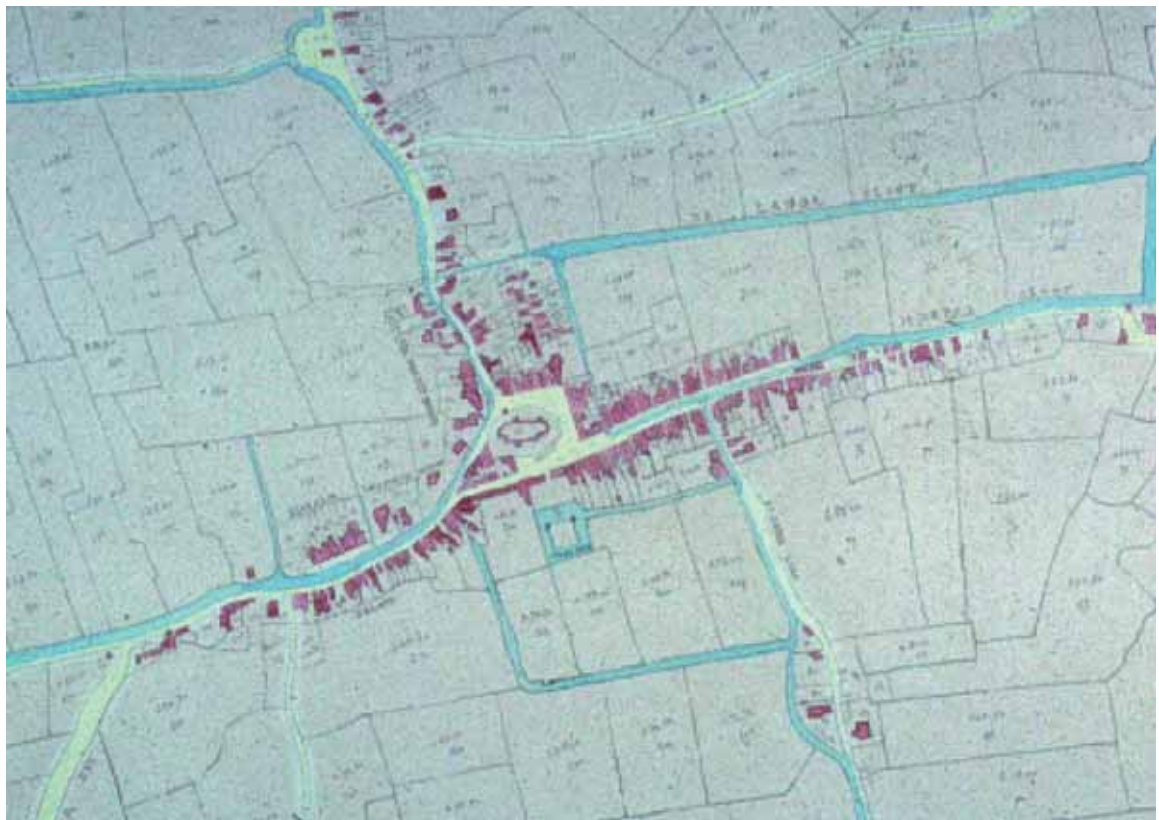
Hij kon lezen en schrijven, was prinsgezind en kon goed zijn woordje doen. In Den Helder hadden beperkte zuiveringen plaatsgevonden. Verschillende personen werden, na flink aan de tand gevoeld te zijn, uit hun functie ontslagen. Voor hen in de plaats kwamen 'lieden met patriottische gevoelens'. Later bleek dat men de onderlinge verschillen snel vergeten was en keerden de 'gezuiverden' weer terug in hun oude functies. Berichten over de zuiveringen hadden natuurlijk ook Bok bereikt en hij zal zich wat onzeker hebben gevoeld. Om zich, als de nood aan de man kwam, te kunnen verweren tegen mogelijke aantijgingen over zijn gedrag tijdens de oorlog werd op 24 juli op zijn verzoek door notaris Arie Denijs een attestatie opgemaakt⁴. Aarjen Houvast, Jacob Theunisz Smit en enkele andere Schagenaars "*alle wonend op de Nes en lieden van geloof en competenten ouderdom*" verklaarden dat Cornelis Eriks

Bok "*(...) in het laatst van de maand augustus en den beginne van de maand september des jaars 1799 (...)*" aan de Nes werkzaam was. Geen van de attestanten was echter zeker van de exacte datum. (Hij zou dus in Callantsoog geweest kunnen zijn). Zij waren bereid deze verklaring onder ede af te leggen als hierom gevraagd zou worden. De attestatie bleek al snel overbodig want in dat zelfde jaar 1801 kwam er algemene amnestie voor staatkundige misdrijven. Cornelis was de jaren daarop regelmatig in Schagen aanwezig. In januari 1802 waren hij en chirurgijn Jacob Denijs, de vader van Arie, getuige bij een notariële akte, opgemaakt door Arie Denijs op verzoek van Jan Jansz Rootjes en zijn vrouw Trijntje Pieters Leijen. In februari 1804 was hij samen met Jan Denijs, Aries broer, getuige bij dezelfde notaris⁵. In 1805 besloot Cornelis zich te vestigen in Schagen. Waaron hij Schagen, een stadje

Plattegrond van Schagen in 1819. Detail.

Gemeente Schagen

Schagen had in 1819 circa 1300 inwoners die gehuisvest waren in 340 woningen waarvan het merendeel van slechte kwaliteit was.

met ongeveer 1300 inwoners, had uitgekozen kunnen we slechts vermoeden. Hij kende inmiddels een aantal invloedrijke Schagenaars zoals chirurgijn Jacob Denijs en diens zoons Arie, de notaris, en Jan, die chirurgjinsknecht was bij zijn vader. Verder had hij gewerkt voor Aarjen Houvast, een vermogend koopman en Jacob Smit, die ook niet geheel onbetrouwbare sujetten, of zij die hun brood niet konden verdienen, zich ongecontroleerd in de plaats zouden vestigen.. Het stadsbestuur eiste een degelijke garantie van de overheid uit de plaats van herkomst, in de vorm van een verklaring van 'Borgtocht en goed gedrag'. Om een dergelijk document te verkrijgen ging Cornelis dus naar het bestuur van de stad Enkhuizen. Op 13 december kreeg hij uit handen van de Enkhuizer secretaris Van der Willige de begeerde verklaring met de volgende inhoud:⁶

Cornelis mocht wel werken in Schagen, maar werd niet geaccepteerd als volwaardig burger van de stad. Men wilde namelijk niet het risico lopen dat onbetrouwbare sujetten, of zij die hun brood niet konden verdienen, zich ongecontroleerd in de plaats zouden vestigen.. Het stadsbestuur eiste een degelijke garantie van de overheid uit de plaats van herkomst, in de vorm van een verklaring van 'Borgtocht en goed gedrag'. Om een dergelijk document te verkrijgen ging Cornelis dus naar het bestuur van de stad Enkhuizen. Op 13 december kreeg hij uit handen van de Enkhuizer secretaris Van der Willige de begeerde verklaring met de volgende inhoud:⁶

“Wij wethouderen der stad Enkhuizen certificeren bij dezen dat de persoon van Cornelis Bok, is een burger dezer stad, en dat dezelve (voor zoverre ons bekend is) in alle opzichte wel en zonder opspraak heeft gedragen, belovende indien voornoemde Cornelis Bok binnen de tijd van ses jaaren tot armoede mogt geraken, dezelve alhier wederom te zullen admitteren. (...)”.

De procedure verliep voorspoedig, want op 22 januari 1806 werd zijn verzoek om zich in Schagen te vestigen in de raad behandeld. In de notulen vinden we het volgende:

“Cornelis de Bok, burger van Enkhuizen, verzoekt om inwooning, leggende ten dien einde over een acte van borgtocht en goed gedrag van de raad der stad Enkhuizen.

Waarop gedelibereerd zijnde is goedgekeurd en verstaan het zelve te accorderen vermits 12 st(uivers) voor het verzoek aan de armen betaalende.”

Of er echt gediscussieerd is over de komst van Bok weten we niet. Ve moedelijk was het een hamerstuk zoals meestal het geval was als iemand burger van Schagen wilde worden. Men kende Bok, die al eerder in Schagen aan het werk was geweest. Zijn Oranjegezindheid zal geen probleem zijn geweest zolang hij die maar niet te veel uitte en het financiële risico dat Schagen zou lopen als Bok niet in zijn levensonderhoud zou kunnen voorzien, was klein. Ten slotte zou het de eerste zes jaar worden gedekt door de garantie van de gemeente Enkhuizen dat zij mee zou betalen aan de kosten van onderstand.

Detailafbeelding van de letter h.

Toegeschreven aan Cornelis Bok, 'Mensch leef vroom en goed' (ca. 1820). Ingekleurde pentekening.

Particuliere Collectie

De toeschrijving aan Bok is zowel gebaseerd op de overleving en de vormgeving van de figuurtjes die soms een treffende gelijkens vertonen met de figuurtjes op zijn landschappelijke werken.

Van Bok was bekend dat hij van beroep verwer(schilder) was en in Schagen konden ze wel een schilder gebruiken. In de stad was nog slechts één schilder woonachtig namelijk Jan Streek; Evert Strop en Cornelis Mairing, de andere twee schilders, waren in april en juni 1805 overleden. Gegronde redenen om hem te weigeren als ingezetene van Schagen waren er dus niet en de toestemming werd zonder verdere problemen gegeven. Na betaling van de 12 stuivers aan de armenkas was Cornelis burger van de stad en kon hij als echte Schagenaar aan het werk. Waar hij ging wonen is niet bekend, het kan zijn, dat hij direct de westelijke toren van het slot, die toch leeg stond, betrok.

Comfortabel of gezellig zal dat niet meteen geweest zijn want de militairen die in Schagen gelegerd waren geweest, hadden er behoorlijk huisgehouden.

Bovendien had het slot flink geleden onder de leegstand sinds de eigenaar in België was gaan wonen.

Cornelis Bok sticht een gezin

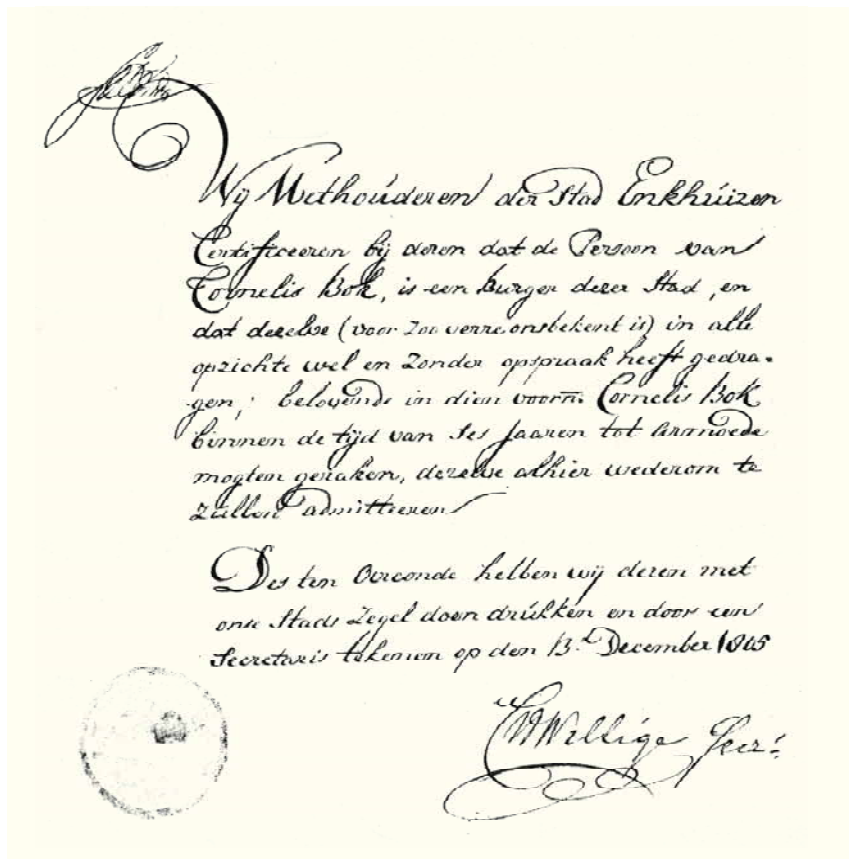
“Den 18 april (1806) zijn Cornelis Bock jongman geboren te Enchuijsen en Ida Kwantes geboren te Spaarndam en beide wonende alhier ingevolge hun verzoek gesteld op een zegel a 6 stuivers ter secretarie der stede Schagen in ondertrouw opgeteekend, bij mij P. Leek secretaris.” Zo staat het in het ondertrouwregister van Schagen Cornelis werd als ‘jongman’ ingeschreven, dus hij was niet eerder getrouwd. Bij zijn bruid had moeten staan ‘jongedochter’ om aan te geven dat zij, evenals haar aanstaande echtgenoot, niet eerder getrouwd was. Op 4 mei daarop volgend trouwden zij, samen met vier andere stellen, voor de leden van het ‘Comitee van Justitie’, de burgers Denijs en Van Bentem. ‘Burger’ was de gebruikelijke aanspreektitel in de Bataafse tijd (1795–1806), waarin iedereen gelijk werd geacht. Bij de huwelijksinschrijving werd Ida wel vermeld als jongedochter, dus was zij niet eerder getrouwd geweest. Het paar ging niet naar de kerk om hun huwelijk te laten inzegenen. Beiden waren gereformeerd gedoopt, maar waren in Schagen aangekomen zonder attestatie van de kerk uit hun vorige woonplaats. Zij stonden dus in Schagen niet ingeschreven als lidmaat. Op dat moment was dat voor hen kennelijk niet belangrijk genoeg. Samen betrokken zij de westelijke toren van het slot; ‘Het Hemeltje’ zoals zij hun woning noemden.

Wie was de bruid?^s

Ijda, was een telg uit de familie Kwantes. Deze familie waarvan de naam ook geschreven werd als Quantes of Quantis,

Met deze verklaring van ‘Borgtocht en goed gedrag’ kreeg Cornelis Bok toestemming om zich in Schagen te vestigen.

Regionaal Archief, Alkmaar

was een bekende onderwijzersfamilie uit Oterleek. Haar overgrootvader Jan Pietersz Quantis, evenals haar grootvader Pieter Jansz Quantis waren daar schoolmeester. IJda was vernoemd naar haar grootmoeder, IJda Pietersdr Back. Haar voornaam zou nog generaties lang in de familie – in mannelijke en vrouwelijke lijn – aan dochters doorgegeven worden.

IJda's vader, Pieter Kwantes, ging ook in het onderwijs. Zijn eerste standplaats was Valkkoog. Hij heeft daar niet lang gewerkt, want in 1773 vertrok hij naar St. Pancras waar hij twee jaar later trouwde met Maartje Jans Kuiper⁹, de in Oudkarspel geboren dochter van Jan Kuiper en Maartje Jans Roos. In St. Pancras werd in 1776 hun eerste kind geboren, een dochter die de naam IJda kreeg. Zij overleed op jonge leeftijd. Niet lang na haar overlijden vertrokken Pieter en zijn vrouw naar Spaarndam. Hier werden tien kinderen geboren, zeven dochters en drie zoons. De eerste drie dochters kregen de voornaam IJda, maar overleden op jonge leeftijd. Na de tweeling Maartje en Neeltje werd in 1787 een dochter geboren die, zoals haar eerder

overleden zusjes, de naam IJda kreeg. Haar geboortjaar is afgeleid van de leeftijd waarop zij overleed want zij is als enige niet vermeld in het doopregister van Spaamdham. De tweeling zal ook jong gestorven zijn want na een zoon Dirk in 1788 werden twee dochters geboren, die de namen Maartje (1790) en Neeltje (1792) kregen. De kinderen hebben hun vader nooit goed leren kennen, want Pieter overleed in 1801. Hij werd 'pro deo' begraven. Geld voor een nette begrafenis was er kennelijk niet in het schoolmeestersgezin. Vermoedelijk is Maartje Kuiper, niet lang na het overlijden van haar echtgenoot, met haar kinderen teruggegaan naar West-Friesland om steun te zoeken bij haar familie. Een zus van haar overleden man, ook Maartje geheten, was getrouwd met de Zijper walviscommandeur Willem 't Hart en woonde in St. Maartensbrug. Wanneer zij naar Schagen kwam is niet helemaal duidelijk. Zij is op een zekere dag ingetrokken bij haar dochter en schoonzoon Cornelis in hun torenwoning, waar zij 17 maart 1820 overleed. In een lijstje uit dat jaar, opgemaakt voor de ontvanger der registratie en successie, staat dat zij ten tijde van haar overlijden een gealimenteerde weduwe was met kinderen.¹⁰ Zij werd dus ondersteund door het ambestuur. De belastingontvanger zou nader onderzoeken of er mogelijk toch nog een erfenis was, waar successierechten over betaald moesten worden.

Cornelis Bok, 'Afbeelding van de Schager Lammere Markt' (1808). Aquarel.

Gemeente Schagen

Het resultaat van het onderzoek is niet bekend. Twee zoons van het echtpaar Kwantes-Kuiper zijn in de voetstappen van hun vader getreden. Jan Kwantes (1781) staat in 1808 te Barneveld vermeld als kostschoolhouder¹¹. Pieter (1783) werd in 1804 benoemd tot schoolmeester in Wormer¹².

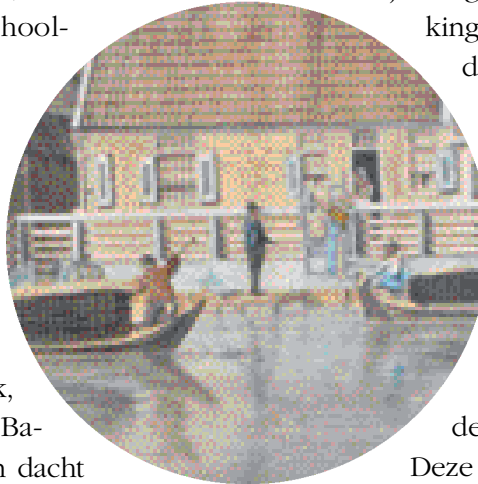
Cornelis Bok en zijn gezin

Het waren roerige tijden. De Bataafse Republiek, uitgeroepen in 1795, kwam in 1806 plotseling tot een einde met het ontslag van Schimmelpenninck, raadpensionaris van de Bataafse Republiek. Napoleon dacht dat zijn broer Lodewijk het land goed zou kunnen leiden en benoemde hem op 23 juni 1806 tot koning van Holland. Het was gedaan met de Bataafse vrijheid; de Nederlanders werden weer geregeerd door een buitenlander. Zij hadden het slechter kunnen treffen. De nieuwe koning viel mee. Hij was zeer met het lot van de bevolking begaan. Hij toonde dit door na de ontploffing van een kruitschip in Leiden

de leiding van het bluswerk te coördineren en toen in 1809 de Betuwe werd getroffen door een enorme overstroming bezocht hij het rampgebied en ondersteunde hij de evacuatie van de slachtoffers: daden waarmee hij zich geliefd maakte bij de bevolking.

Helaas moest hij in opdracht van zijn broer een aantal vervelende maatregelen treffen. In november 1806 had hij het Continentaal stelsel ingevoerd. De handel met Engeland werd verboden, een maatregel die heel slecht uitpakte voor de Nederlandse economie.

Deze stond al onder geweldige druk omdat de Fransen ons land zware financiële en militaire verplichtingen opgelegd hadden. Lodewijk nam de regels niet zo nauw en liet oogluikend de smokkelhandel toe. Ook de met de invoering van de conscriptie – de militaire dienstplicht – maakte hij niet veel haast. Deze soepele manier van regeren van Lodewijk stond Napoleon helemaal niet aan en hij dwong in juli 1810 zijn broer tot aftreden.

Cornelis Bok, Gezicht op Kolhom (ca. 1820). Aquarel.

Particuliere Collectie

Het pittoreske dorp Kolhorn ten zuidoosten van Schagen werd meerdere malen door Cornelis Bok geschilderd.

Cornelis Bok, 'De ruine van het slot in 1819' (1819). Aquarel.

Gemeente Schagen

Gezinsuitbreiding

Op 5 maart 1807 werd het eerste kind in het gezin Bok geboren. Het was een dochter die op de zesde in de gereformeerde kerk op de Markt bij de doop de naam Alida kreeg. Doopgetuige was Femmetje de Jong, een Schagense, die oktober 1805 getrouwd was met de Rotterdammer Hendrik Liotart.

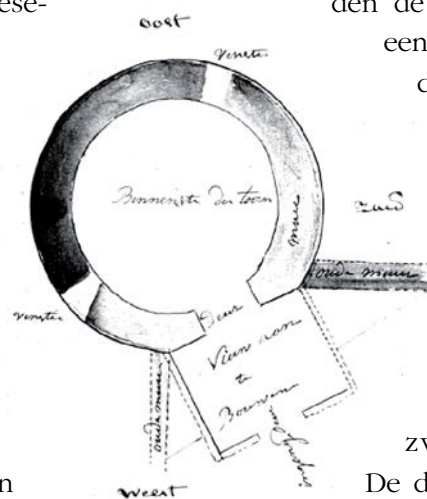
Cornelis verdiende de kost voor zijn jonge gezin met het doen van allerlei klusjes. In het archief is teruggevonden dat hij op 16 april 1808 één gulden verdiende met bezorgwerk voor de gemeentesecretaris¹³. Op 30 april verkocht hij aan de gemeente een deken voor de 'casemen' [kazernes], waar hij twee gulden voor kreeg¹⁴.

In november 1808 wordt het gezin uitgebreid met een zoon, Pieter Erikus. Hij wordt op de 18e geboren en op de 20e gedoopt. Doopgetuige was Petronella de Rooij, echtgenote van Jan Kassen, een werkman. Petronella was in Haarlem geboren en gereformeerd gedoopt, Jan kwam uit Duitsland waar hij

luthers gedoopt was. Voor het groeiende gezin van de cipier werd de oostelijke toren wel erg klein. Cornelis Bok maakte een schetsontwerp van de door hem gewenste aanbouw. De gemeente keurde de uitbreiding goed en maakte geld vrij. De toren werd nu een volwaardige woning. De winter was lang en koud; Cornelis zal het betreurd hebben dat hij de deken van de hand had gedaan. Hevige sneeuwval bood de Schager dagloners de mogelijkheid bij de gemeente wat bij te verdienen als sneeuwruimer¹⁵. Door lang en hard te werken konden

de mannen op deze wijze een klein weekloontje verdienen. Bok staat als laatste op de lijst voor één schamele gulden en tien stuivers. Waarom, als je toch aan het sneeuwruimen bent, niet wat meer gedaan? Was Bok misschien niet in staat tot langdurige zware lichamelijke arbeid?

De door de Fransen gedomineerde overheid verzamelde uitgebreid informatie over de weerbaarheid van de bevolking.

Cornelis Bok, 'Eert uwen Vader en uwe Moeder' (ca. 1820), pentekening.

Particuliere Collectie

Cornelis Bok tekende zelf de door hem gewenste uitbreiding van zijn woning.

Rijksarchief Noord-Holland, Haarlem

Vooral het aantal gezonde en weerbare mannen was interessant om eventueel een keuze uit te maken voor het Napoleontische leger, dat door het grote aantal oorlogen constant gebrek had aan soldaten. In 1811 werd een lijst opgesteld van *“alle boedanige manspersonen van de 25 tot de 45 jaaren zonder eenige lichaamsgebreken, woonende binnen de gemeente van Schagen”*.¹⁶ Op de lijst staan 111 mannen die aan de gestelde voorwaarden voldeden. De bestuurders Bodenstaff en Walig verklaarden *“onder hun verantwoordelijkheid”*, dat alle in aanmerking komende mannen geregistreerd waren. Cornelis Bok staat niet op de lijst vermeld.

Qua leeftijd kwam hij in aanmerking maar hij was kennelijk niet fit genoeg om op de lijst te komen.

In dezelfde periode werd landelijk het Register Civique samengesteld. Hierin werden alle mannelijke ingezetenen van een gemeente met hun persoonsgegevens opgenomen. In een uit dit register samengestelde lijst staat onder nummer 6596 vermeld: Cornelis Bock, ouvrier(arbeider), geboren 1777.

Tot armoede vervallen

Cornelis had de grootste moeite om zijn jonge gezin te onderhouden. In het voorjaar van 1810 stond het water hem aan de lippen. Hij klopte bij de gemeente aan om steun. Het bestuur onderkende de ernst van de situatie en besloot dat onmiddellijke hulp noodzakelijk was. Het gezin bevond zich in een staat *“(…) dat dezelvev volstrekt alimentatie vereischt”*. Het Schager armbestuur werd aangeschreven *“(…) om in de helft van het onderhoud van desselfs huisgezin te voorzien”*.¹⁷ Omdat Bok echter nog geen zes jaar in Schagen woonde, zou Enkhuizen aan de nodige ondersteuning moeten bijdragen. Secretaris Pieter Leek vraagt daarom in een brief aan het bestuur aldaar om, aangezien Bok gereformeerd is, het gereformeerde armbestuur te verzoecken de andere helft voor zijn rekening te nemen. Of het daadwerkelijk mee betaald heeft, is niet bekend.

Een vaste betrekking

Na het aftreden van koning Lodewijk werd Nederland ingelijfd bij Frankrijk en werden de Franse wetten onverkort van kracht. Het burgerlijk wetboek was nog acceptabel, maar de invoering van de criminele rechtspraak betekende een stap terug. Het Franse systeem kende lange gevangenisstraffen

Cornelis Bok, 'Het Hoogadelijk Slot te Schagen' (1817).
Aquareel.

Provinciale Atlas
Noord-Holland, Haarlem

In 1817 schilderde Cornelis Bok het Schager Slot in drie verschillende perioden. Links de voorgebouwen gezien vanaf de Markt en rechts het eigenlijke kasteel.

Cornelis Bok, Het Schager Slot (1819). Aquarel.

Gemeente Schagen

Op deze aquarel zien we het Slot zoals het er in 1780 uitzag. Op het voorplein kolfspelende, pronkende en werkende Schagenaars van wie we helaas de identiteit niet kennen. Het werk is gesigneerd 'C. de Bock', maar aan het auteurschap van Cornelis Bok wordt niet getwijfeld.

en zelfs deportatie en dwangarbeid. De kans de doodstraf te krijgen was veel groter dan onder het Nederlandse recht. Dit strenge regime vereiste uitbreiding van het aantal gevangenen. Schagen kreeg opdracht een gevangenis in te richten als 'maison de passage'. Dit was een hulpgevangenis die diende tot overnachtingsplaats voor gevangenen die te voet onderweg waren. Schagen was een centraal gelegen rustpunt tussen Alkmaar en Den Helder, terwijl ook Hoorn en Medemblik op loopafstand lagen. Veel reizigers op weg tussen deze plaatsen overnachtten in Schagen in een van de vele herbergen en logementen. Nu Den Helder een belangrijke functie had gekregen als garnizoensplaats was er dringend behoefte aan een overnachtingsplaats tussen Alkmaar en Den Helder waar gestrafte militairen konden overnachten. De gevangenen, die begeleid door militairen, vaak dagenlang onderweg waren, werden door hun begeleiders niet erg vriendelijk bejegend. In de roman 'Vooringenomenheid en Vooroordeel' beschrijft Bok wat Randsel, een van de hoofdpersonen, overkwam, op terugreis van Haarlem naar Warmenhuizen. Hij had in Beverwijk overnacht en besloot te voet richting Alkmaar te gaan. Onderweg zou hij dan in de postkoets stappen die hem achterop kwam.

“Ter naauwernood had hij een half uur voortgewandeld, of een transport van twintig man gevangenen, meereendeels voor de bataillons, etrangers (vreemdelingen) en kolonialen aan Den Helder bestemd, door vier gendarmes begeleid, haalde hem in. Terstond vroeg een hunner hem naar zijn pas. Dezen had hij natuurlijk niet bij zich; want, behalve dat wij, in een vrij land, niet gewoon waren, om ons, in het binnenste deszelfs reizende, van eenen pas te voorzien, had vader Randsel, toen hij, in het volle van zijne drift, deze reis ondernam, aan zoiets allerminst gedacht. “Ik heb geen pas” zeide hij. “Allons, vort! Arrestant!” was het antwoord.” Ondanks zijn hevige protesten wordt Randsel vastgebonden en gedwongen mee te lopen met de groep. Bij een kroeg aangekomen, hield men halt en werd hij gedwongen, als laatst aangekomene, de hele groep ‘man voor man’, op een glas jenever te tracteren. Ook werd hier zijn bagage geplunderd onder het mom, dat het onder gevangenen gebruikelijk was alles te delen. In Alkmaar wist hij, dankzij enkele goede relaties aldaar, zijn onschuld aan te tonen en werd hij vrij gelaten. Bok vervolgt: *“Mogelijk, denkt de een of andere lezer, dat wij dit toneel te sterk teekenen; maar zij, welke ooggetuigen van dergelijke transporten geweest zijn, zullen moeten betuigen,*

Schaatsers op de slotgracht.
Tekening van de hand van
W.G. Zwerus van een door
brand verloren gegaan aqua-
rel van Cornelis Bok.

Particuliere Collectie

dat zulks veeleer te zwak, dan te sterk geteekend is, hoeveel te meer diegenen, welke zelve in die dagen onschuldig gevangen geweest zijn.” Sprak hij uit eigen ervaring en was hij ooit zelf het onschuldige slachtoffer geweest? Het blijven onopgeloste vragen over zijn verleden.¹⁸

In 1803 hadden de Franse soldaten de gevangenis in het gemeentehuis als onderkomen in gebruik genomen. De baljuw, die hier over zijn beklag deed bij het bestuur, kreeg toestemming om een andere plaats te zoeken die geschikt was om als gevangenis te dienen¹⁹.

Vermoedelijk is toen de westelijke toren in gebruik genomen. Opsluiting was niet de enige manier om mensen die de regels

overtraden te straffen. Voor lichtere vergrijpen was er de schandpaal. Schagen beschikte nog niet, of niet meer, over een dergelijk strafwerktuig. Het gemeentebestuur achtte het kennelijk noodzakelijk om over een dergelijke voorziening te kunnen beschikken, want toen *“De bailluw verzocht om een beugel aan een paal ten einde daar aan zoodanigen welke zich tegen de burgerlijke vrijheid vergripen ten toon te doen stellen”*, werd daar zonder discussie geld voor beschikbaar gesteld²⁰. De westelijke toren, die dus toch al in gebruik was als lokale gevangenis, werd nu officieel door het gemeentebestuur voor dit doel aangewezen.

Cornelis Bok kreeg het aanbod om cipier te worden met vrije inwoning in de oostelijke toren. De kosten die hij voor de verzorging maakte, zouden worden vergoed. Als ze het handig aanpakten konden ze er nog wat aan over houden, zullen hij en zijn vrouw gedacht hebben. Het werd wat rustiger in huis, want de kinderen waren nu oud genoeg om naar school te gaan. Voor kinderen tot zes jaar was er in Schagen een ‘matressenschool’ ook wel kleinkindere school genoemd. Hier zwaaide Jannetje

Cornelis Bok, De haven van
Kolhorn(1817). Aquarel.

Gemeente Barsingerhorn

De Westfriese Omringdijk
ter hoogte van de haven
van Kolhorn. Het havenhoofd
beschermde de haven, ook
wel het scheepshok ge-
noemd.

Cornelis Bok, 'Schagerbrug' (1818). Aquarel.

Zijper Museum, Schagerbrug

Het buiten Brugwijk aan de Grotessloot met op de achtergrond de Schagerbrug en de herberg Het Wapen van de Zijpe. Op de plaats van Brugwijk is later het gemeentehuis gebouwd.

Vrienden, de echtgenote van doodgraver Jan Krijt, de scepter. Zij werd opgevolgd door Antje Zipp. De rust in huis was niet van lange duur want een derde kind diende zich aan. Elsje Maria werd geboren op 24 maart 1811 en op 7 april gereformeerd gedoopt. Doopgetuige was Aafje Bakker, de tweede echtgenote van de in St. Michelsgestel geboren kaarsenmakersknecht Lubertus Elisa Bruist. Aafje kwam uit Enkhuizen en was iets ouder dan Cornelis. Waarschijnlijk kende hij haar van vroeger toen hij nog in Enkhuizen woonde.

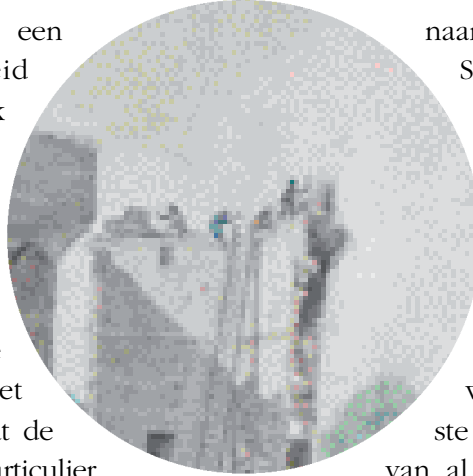

Kleine bijverdiensten

In 1811 werd begonnen met de invoering van de Burgerlijke Stand. Om de betrouwbaarheid van dit administratieve systeem te kunnen garanderen moesten alle burgers een achternaam aannemen. In Schagen was de achternaam al flink ingeburgerd, maar het gebruik was nog tamelijk vrijblijvend.

Kindern gaven er soms de voorkeur aan om door het leven te gaan onder de familienaam van hun moeder bijvoorbeeld, omdat haar familie meer status had, of zij kozen voor de naam van de boerderij waar ze werkzaam waren. Aan deze vrijblijvendheid kwam nu een eind, hoewel Cornelis Bok in de stukken nog steeds voor kan komen als De Bok, of Bock. Geboorte, huwelijk en overlijden moesten officieel geregistreerd worden in de aanwezigheid van getuigen. Veel burgers namen de door het Franse gezag ingevoerde registratiesysteem niet ernstig. Ze vonden het flauwekul, die wel over zou gaan als Napoleon, de gehate bezetter, eindelijk verslagen was. Sommigen kozen dan uit balorigheid soms een achtemam waar ze later niet blij mee waren. De Burgerlijke Stand zou niet meer verdwijnen! Ze moesten dus verder door het leven met een vervelende achtemaam.

Voor Bok bood de Burgerlijke Stand mogelijkheden om wat bij te verdienen. Als de aangever zelf geen getuigen had, waren er wel werkzoekenden die zich in de omgeving van het gemeentehuis ophiielden en die tegen een geringe vergoeding bereid waren om te getuigen. Bok woonde op een steenworp afstand van het gemeentehuis en had meestal wel tijd. We komen hem dan ook regelmatig tegen als getuige. Van de getuigen werd altijd het beroep vermeld. Bok staat de eerste jaren vermeld als particulier, later cipier, verversknecht en één keer als koopman.²¹ Pas later, toen bleek dat de Burgerlijke Stand zou blijven bestaan, waren het meestal goede bekenden of familieleden die als getuige optraden, vooral bij huwelijken.

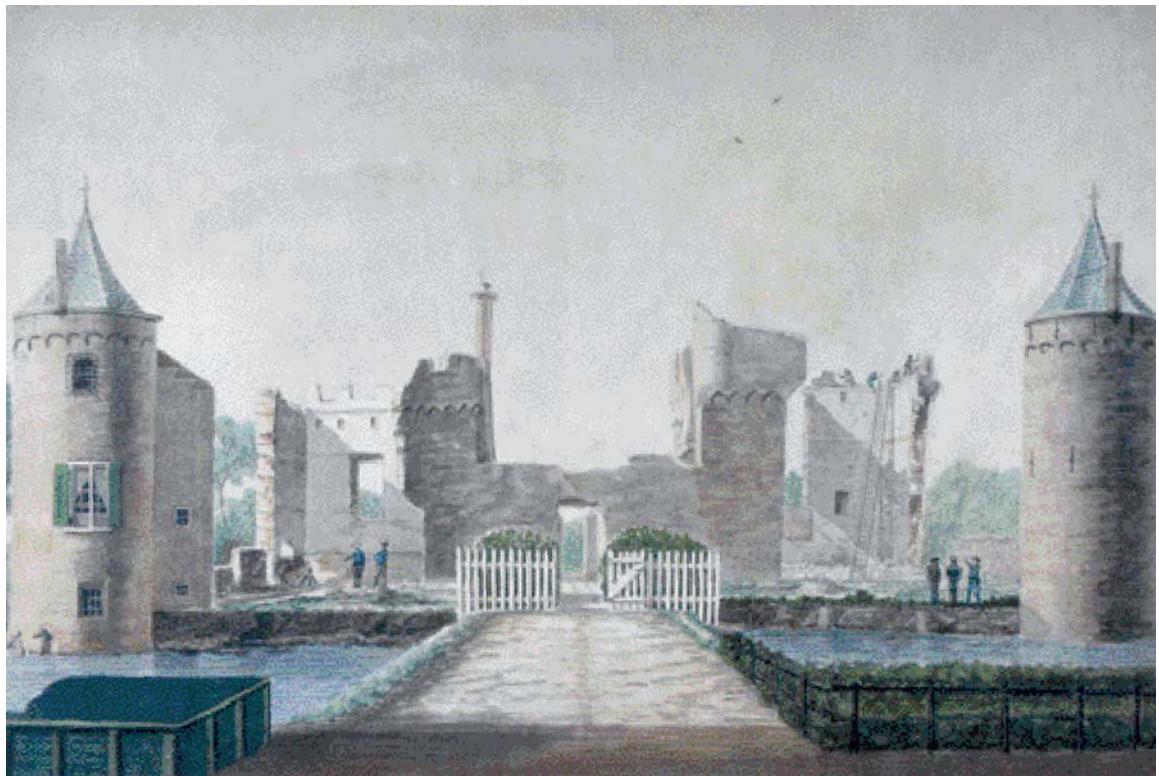
Napoleon bezoekt Den Helder

Keizer Napoleon maakte van 16 september tot 11 november 1811 een inspectiereis door Holland. Medio oktober zou hij Den Helder bezoeken. Op zijn reis naar Den Helder zou hij ook Schagen aandoen. Het bestuur was in rep en roer. In allerijl werden de nodige voorbereidingen getroffen om de keizer op een waardige wijze te ontvangen. Helaas had Napoleon het te druk en werd het bezoek op het laatste moment afgezegd. Zonde van al het werk en weggegooid geld, zal men gedacht hebben, niet wetende dat twee jaar later de erepoorten alsnog dienst zouden doen.

In Den Helder kwam de keizer tot de conclusie dat, zoals in 1799 was gebleken, de zeehaven onvoldoende beveiligd was.

Cornelis Bok, 'Ruine van het slot te Schagen op het oogenblik dat men begon het zelve behalve de twee ronde torens te slopen' (1828). Aquarel.

Gemeente Schagen

Cornelis Bok, Gezicht op Schagerbrug en 'Het Wapen van de Zijpe' (ca. 1820-25). Aquarel.

Particuliere Collectie

Hij besloot dat nieuwe verdedigingswerken zo spoedig mogelijk aangelegd moesten worden. In maart 1812 werden de plannen goedgekeurd en namen de werkzaamheden een aanvang. Voor het zware grondwerk werden bijna 3000 Spaanse krijgsgevangenen ingezet. Het overige werk werd gedaan door 1300 boeren en ambachtslieden uit de hele Noordkop die verplicht tewerk werden gesteld.

Voor het transport werden paarden en wagens uit de hele omgeving, tot aan Alkmaar toe, gevorderd. Het was bijna onmogelijk aan al deze mensen behoorlijk onderdak te bieden. Wie geen huisvesting had, timmerde zelf een hutje van meestal illegaal verkregen materiaal. De nood was zo hoog dat zelfs de doden geen rust kregen. De doodgraver klaagde dat de kisten werden opgegraven om van het hout een onderdak te timmeren. Ook de boeren in de omgeving hadden veel last van daklozen op zoek naar bruikbaar bouw materiaal. In maart 1812 zag Willem Jimmink, die niet ver van

Den Helder woonde, een man op zijn land een damhek slopen. Samen met twee knechten ging hij erop af. Het bleek een Spaanse krijgsgevangene te zijn met wie moeilijk viel te communiceren. Tijdens de ontstane woordenwisseling werd een van de knechten onverhoeds door de Spanjaard met een mes in zijn rug gestoken. De dader die het hazenpad koos, werd na een achtervolging, in de kraag gevat en aan de militaire macht overgedragen om terecht te worden.²²

Willem Jimmink verhuisde in 1822 naar de Zijpe waar hij de boerderij Zandwijk betrok. Het ging hem voor de wind en liet na zijn overlijden op 19 december 1853 een flinke erfenis na. Volgens overlevering is hij door Cornelis Bok geschilderd, zittend in het rijtuig dat over de Schagerbrug rijdt.

Vrije tijd

Hoewel Schagen klein was, waren er mogelijkheden te over om eventuele vrije uren aangenaam door te brengen.

De Menisweg met links de houtzaag- en rechts de korenmolen die beide zijn verdwenen. De aquarel is alleen van een foto bekend.

Historische Vereniging, Schagen

De middenstand had duidelijk ingespeeld op de behoeften van de talrijke bezoekers van de marktdagen en het grote aantal ingekwartierde militairen. Voor de dorstigen stonden er 16 herbergiers en drie tappers klaar, er was een gelegenheid waar gebiljart kon worden en er waren twee kolfbanen. Voor de sportieve Schagenaar was op het voorplein van het slot een kaatsbaan aangelegd die, toen de belangstelling voor het kaatsen afnam, omgebouwd werd tot kolfbaan.

Voor de zondagse wandeling met de familie was er het Herenbos, een klein met paden doorsneden bos ten oosten van het slot achter de huizen aan de Hoogzijde. De jeugd maakte druk gebruik van het Herenbos om elkaar te ontmoeten. Ook voor cultuur was er plaats. De liefhebbers van toneel konden terecht in het theater aan het einde van de Lagezijde. De Vereniging tot Nut van het Algemeen organiseerde lezingen en de boekenliefhebber kon terecht in de bibliotheek van deze vereniging. Over sportieve activiteiten lezen we weinig in de boeken van Bok. Men ging te voet, of reed op een paard, maar dat was

noodzaak in een tijd waarin bijna geen andere vormen van transport beschikbaar waren. Het ontbrak de meeste Schagenaars dus niet aan lichaamsbeweging. Op de werken van Bok zien we zelden volwassenen sportief bezig. Wel kinderen die allerlei spelletjes doen.

De volwassenen lopen stijf rond of rijden, deftig gekleed, met de chaise door de straten. Op enkele werken staat een visser gespannen naar zijn dobber te turen. Cornelis Bok was meer 'n man die van het theater hield en graag boeken las uit de bibliotheek.

Het theater

Het 'Theatraal gezelschap Leering, Deugd en Vermaak' had in 1799 een pandje gekocht²³, dat tot theater werd omgebouwd. Het lag aan het oosteinde van de Lagezijde tegenover de katholieke kerk.

De commissarissen van het gezelschap waren niet de minsten onder de Schagenaars. Zo was

Klaas Zomerdijk, omstreeks 1742 geboren in Spanbroek, een welvarend houthandelaar. Hij trouwde met Marijtje Jans Baasjes, een dochter uit een vermogende rooms katholieke Schagense familie. Na haar overlijden hertrouwde hij met Elisabeth Dissel, eveneens een telg uit een gegoede rooms katholieke familie. Klaas bezat verschillende panden in Schagen, waaronder een bierstal aan de Bierkade en participeerde voor 1/5 deel in de zaagmolen aan het einde van de Loet. Van 1804 tot 1807 was hij in functie als burgemeester.

Lambert Pieterse Bes was koopman en afkomstig uit de Beemster waar hij rond 1760 werd geboren. Hij was eveneens rooms katholiek en trouwde in 1782 met Neeltje Cornelisse Spierdijk.

Hij hertrouwde na haar overlijden met Sophia Bos, de weduwe van Jan Berger, eveneens een niet onbemiddelde Schagenaar. Lambert bezat onroerend goed in Schagen en was in 1796 enige tijd president van de municipaliteit (stadsbestuur).

Pieter Westingh jr. was in 1764 geboren als eerste zoon van de Schager chirurgijn Pieter Westingh sr.. Hij was gereformeerd gedoopt, maar trouwde in 1803 met Hillegond Schravezand, weduwe van de doopsgezinde Rens Frans Jongerling uit de Zijpe. Ook zijn tweede echtgenote, Antje de Graaf was doopsgezind. Zij was de weduwe van Willem Roggeveen, een telg uit dit in Schagen goed bekend staande doopsgezind geslacht. Pieter was rechter bij het Vredegerecht in Schagen. Hij bezat onroerend goed in Schagen (aan de Loet en Bierkade) en in de Zijpe. Hij bekleedde de functie van burgemeester gedurende de periode februari 1798 tot mei 1804.

Benedictus Josephus Bodenstaff, geboren omstreeks 1769, was medicinaal doctor. In 1796 was hij enige tijd president van de municipaliteit en van september 1810 tot januari 1813 was hij burgemeester.

Cornelis Bok wordt in een van zijn romans als “werkend lid” genoemd. Hij zal een aanwinst voor het theaterleven in Schagen zijn geweest. Hij had een goede opleiding genoten en hij kon schilderen. Hij speelde zelf ook en ongetwijfeld heeft hij zijn steentje bijgedragen aan de aankleding van het toneel door de decors te ontwerpen en te schilderen. Hoewel zijn roman Vooringenomenheid en vooroordeel de enige bron is, lijkt het aannemelijk dat het Schager theater een goede naam had:

“Zoo begaven wij ons reeds meermalen met gezelschap naar Schagen. Daar heeft men reeds verscheidene jaren een toneelgezelschap, uit een welingerigten kring bestaande.

Boven: Boerderij Vreeburg geschilderd door de Schager kunstschilder Jan Koning. Deze was een groot bewonderaar van het werk van Cornelis Bok en heeft dit meerdere malen gebruikt als inspiratiebron voor zijn eigen werk.

De aquarel (links van de hand van Bok) is alleen van een foto bekend.

Wie zou zulks hier bijna aan den zelfkant van een land zoeken, in welks midden men zulks schaars aantreft (...)”.

schrijft Julia van Zijpensluis in een brief aan haar vriendin Lotje. Ze is ook zeer te spreken over de uitvoering, de acteurs en bezoekers. En schrijft hierover²⁴:

“(...) hier is alles ten hoogste zedelijk. Alle gebaarten zijn natuurlijk, en de kleding is altoos doelmatig, net, zindelijk en met smaak gekozen. O! men voelt zoo, dat men zich hier niet bij een ‘opgeraaptten troep’, maar in een ‘beschaafden kring’ bevindt. Zoowel die leden, welke op het toneel verschijnen, als die, welke slechts aanschouwers zijn, en ook de gasten, toonen, dat men hier niets anders beoogt, dan om zich onderling, al leerende, onschuldig te vermaken.

J.J.A. van Cantfort, 'Het Hoogadelijk Slot te Schagen (1844)'. Aquareel.

Historische Vereniging Schagen

Van Cantfort maakte in 1844 deze aquareel van het Hoogadelijk Slot. Als voorbeeld gebruikte hij het werk van Cornelis Bok uit 1817.

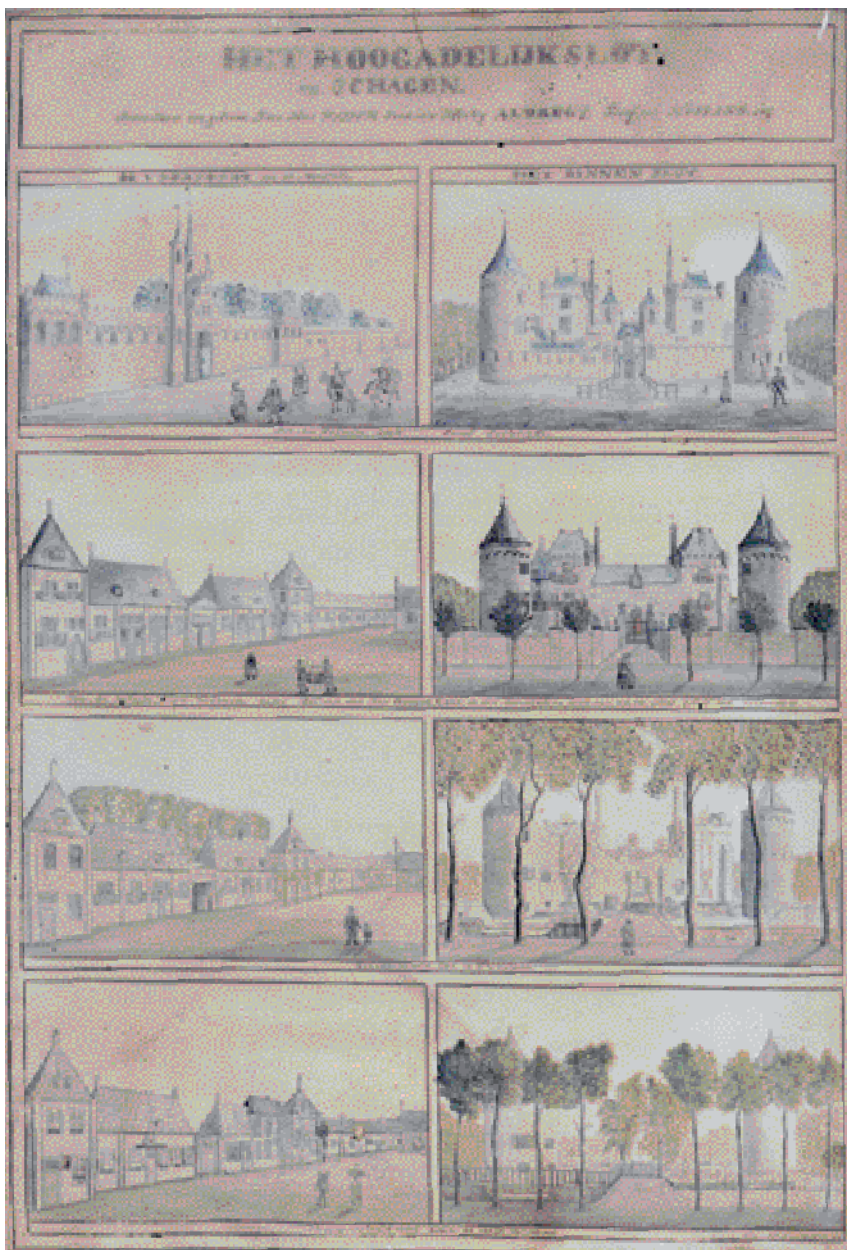
Ook de tooneelen zijn altoos doelmatig ingerigt: men zorgt steeds voor veranderingen."

Het lidmaatschap had voor Cornelis Bok een belangrijk voordeel. Door zijn medewerking aan het gezelschap in aanraking met een aantal belangrijke burgers in Schagen. Mensen die iets voor je konden betekenen en over voldoende geld beschikten om een schilderij te kunnen kopen. Zo maakte hij het aquareel van de Menisweg

waarp de zaagmolen prominent staat afgebeeld, hoogst waarschijnlijk voor de familie Zomerdijk.

De Maatschappij tot Nut van het Algemeen

Op 17 Louwmaand (januari) 1808 werd te Schagen, in navolging van vele andere plaatsen, een afdeling - departement zoals het genoemd werd - van De Maatschappij tot Nut van het Algemeen opgericht²⁵. De organisatie, die in 1784 te Edam werd opgericht door de doopsgezinde predikant Jan Nieuwenhuijzen, groeide zeer sterk en had in 1790 al bijna 1200 leden. 'Het Nut', zoals het al gauw genoemd werd, had doelstellingen die aansloten bij de idealen van de verlichting. Het was de bedoeling om door onderwijs de burgers uit de lagere sociale klassen te verheffen tot deugdzaame burgers. In Enkhuizen, de geboorteplaats van Bok, was al in 1798 een departement opgericht en in 1802 een leesbibliotheek. Hij was dus ongetwijfeld op de hoogte van de activiteiten van Het Nut. In zijn romans komt tot uitdrukking dat hij de doelstellingen volledig onderschreef. De Schager afdeling had al spoedig de beschikking over een bibliotheek waar naast de door de organisatie zelf uitgegeven boeken, een keur aan opvoedkundige en en ander 'volksverheffende' literatuur geleend kon worden²⁶. Bok moet een ijverig gebruiker geweest zijn van deze bibliotheek, want in zijn romans wordt regelmatig verwezen naar bekende auteurs. Over de eerste periode van Het Nut in Schagen zijn geen gegevens bewaard gebleven. Het was waarschijnlijk een kleine afdeling met ongeveer 30 leden²⁷. Het aantal gebruikers van de bibliotheek zal wat groter geweest zijn. Deze stond namelijk ook open voor niet-leden en zij die het leengeld niet missen konden, kregen de boeken gratis mee.

Tijdens de wintermaanden werden bijeenkomsten georganiseerd met lezingen door bekende sprekers. Het Nut organiseerde ook tekencursussen. Aanvankelijk waren deze gericht op het tekenen als kunstuiting. Later ging het meer de kant op van technisch tekenen voor ambachtslieden.

Mogelijk heeft Cornelis Bok voor Het Nut teken- en schilderles gegeven. De aquarel die André Joseph van Cantfort maakte van het hoogadelijk slot, zou gemaakt kunnen zijn als resultaat van deze lessen. Van Cantfort maakte in 1841 een kopie van een eerder door Bok gemaakte aquarel 'Het Hoogadelijk Slot te Schagen'. Het origineel waarop in zes (drie keer twee) afbeeldingen het slot staat afgebeeld in originele staat, na de verbouwing door George van Cats en als ruïne in 1818, werd door hem uitgebreid met twee plaatjes van het uiterlijk in 1841.

Spaarzaamheid was een grote deugd in de ogen van Het Nut. Ter bevordering van de spaarzin werden spaarbanken opgericht, waaronder een in Schagen. Arie Denijs, die secretaris was van Het Nut, schreef in zijn jaarverslag over het jaar 1842, dat de spaarbank bij voortdoring in bloei was. De 110 deelnemers hadden bijna 7000 gulden ingelegd. Cornelis Bok is, hoewel hij vermoedelijk nooit zelf een cent heeft kunnen sparen, betrokken geweest bij het ontwerp van het vignet van de Nutsspaarbank.

De Fransen naar huis

In oktober 1813 leed Napoleon een geweldige nederlaag bij Leipzig. De Volkerenslag die tienduizenden soldaten het leven kostte maakte een eind aan de Franse overheersing in Europa.

Vignet waarop de werkzaamheden van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen zijn uitgebeeld naar een tekening van Cornelis Bok.

Atlas van Stolck, Rotterdam

Begin november 1813 gonsde het van de geruchten dat de Fransen ons land zouden verlaten. Cornelis Bok, en niet hij alleen, zal met grote vreugde de *Oprechte Haarlemsche Courant* van de 17^e november hebben gelezen. Deze was na lange tijd weer verschenen zonder de verplichte Franse tekst. Op de 19^e werd de Hollandse vlag op de kerktoren geplaatst en de volgende dag preekte ds De Keizer met een oranje lint op de borst. Men begon vrij snel met het maken van versieringen. De erepoorten die bestemd waren geweest voor het bezoek van Napoleon, dat niet door was gegaan, werden te voorschijn gehaald. Voor de opbouw van de erepoorten en het versieren gebruikte men de lege zalen van het slot. Hier ging, volgens het verslag dat Jacob Denijs 50 jaar later van de feestelijkheden maakte, Cornelis Bok rond met *“eene kom gevuld met Oranjedrank”*. *Binnenkomers mochten pas*

verder na “Eerst daarvan, door middel van een lepel, met een

fikschen teug het welzijn van den Prins gedronken

te hebben”. De erepoorten werden, versierd met oranje linten en het laatste groen dat de natuur nog bood,

opgesteld op de Hoep, de Loet, het Noord, het Slotplein en de Marktplaats.

Vanaf deze verhoging in het landschap sloeg Napoleon de verrichtingen van zijn troepen gade.

Toegeschreven aan Cornelis Bok, 'De waterput op de Markt' (ca. 1820). Aquareel.

Museumboerderij Vreeburg, Schagen

Tegenover de herberg de Gouden Engel kwam een prachtige met oranjeappels gevulde vrijheidsboom. Het was ook een korte periode vol wanordelijkheden. Een groep van ongeveer 40 raddraaiers uit Kolhom, aangevuld met meelopers uit Schagen kregen van burgemeester Walig, onder bedreiging, de sleutel van de toren en begonnen de klok te luiden. Dit gelui ging dag en nacht door tot uiteindelijk de klepel het niet langer hield en met donderend geraas naar beneden kwam. Tot opluchting van velen.

In de kelders van het slot had zich een groep 'ultra oranjegezinde' (zoals Denijs ze noemde) burgers verzameld. Zij hadden in allerijl een staatkundige partij opgericht met de naam 'De Knoop'. Het was een

verzameling van klaplopers en "*Personen, die de pretentie maken volksleiders te zijn, en een paar sporten hooger op den maatschappelijken ladder meenen te staan*", aldus Denijs. Vreemd uitgedost en voorzien van maskers kwamen zij uit de kelders van het slot – de zogenaamde Holen der roovers van Calabrië - tevoorschijn. Zij trokken langs de woningen van goeude burgers waar zij geld en drank eisten, soms onder bedreiging²⁸. Aan deze wanordelijkheden kwam een einde toen de nieuwe regering krachtig optrad. Van de vereniging 'De Knoop' is later niets meer vernomen. Van maatregelen tegen de raddraaiers is niets bekend. In de kleine gemeenschap had men elkaar hard nodig, dus was het maar beter de zaak op z'n beloop te laten.

Het Vredefeest op het land²⁹

In het theater werd een door Cornelis Bok vervaardigd gelegenheidsstuk getiteld 'Het Vredefeest op het land' opgevoerd. Het onderwerp was de bekering van een 'Kees' (patriot) tot 'Prinsman'. "Na eene soort van inleiding, waarin de nodige schimpscheuten tegen Napoleon en de Franschen natuurlijk niet ontbreken, en gesproken wordt van een arend, die vloog gelijk een gier'en eindelijk hier kwam om ook Holland te berooven en alles in zijn 'Fransche nest te balen, treden de handelende personen op, en wordt na vrij levendige woordenwisselingen, tusschen een Patriot en eenige Oranjegezinden, de eerste met vrolijken drang genoodzaakt, zich met de oranjekeur te laten tooijen; dit geschied, onder het zingen van de volgende coupletten:

*Kom! geef dien man een lint, (bis)
Opdat hij worde een Prinsenvrind,
Kom! Geef dien man een lint.*

*Kom! Geef dien man een strik, (bis)
Opdat hij op dit ogenblik,
Een Prinsman worde, gelijk ik,
Kom! Geef dien man een strik.*

*Zie zoo! Nu kan hij m^êe, (bis)
Nu heeft hij lint genoeg voor twee,
Komt! Roepen wij nu eens: Hoezee!
Hoezee! Hoezee! Hoezee!*

Eenmaal de oranjekeur dragende, schijnt er bij de Patriot een totale ommekeer van gevoelens plaats te grijpen; hij wordt een volbloed Prinsman, en plant eindelijk met eigen hand den oranjeboom, terwijl de op het toneel aanwezigen, het volgende zingen:

*De oranjeboom wordt hier geplant,
Dat hij steeds bloei' in 't vaderland,
Dan is ons heil geheel voltooid,
De Oranjestam verlate ons nooit,
Blijve onder ons steeds bloeijen. (bis)*

Een donderend 'bravo' en ooverdovend handgeklap, barsten aan het einde van het couplet los, en ontstuimig wordt van alle zijden eene herbaling verlangd".

Dit moet Cornelis veel plezier hebben gedaan.

Aldus de beschrijving van de feestelijkheden door Jacob Denijs Jz. Die 50 jaar later, met de informatie die hij van de enkele nog levende getuigen kreeg, de gebeurtenissen heeft gereconstrueerd en beschreven.

In het gemeentearchief is nagenoeg geen informatie over deze periode te vinden. Bijna alle stukken uit deze periode zijn verloren gegaan, of zoals Denijs veronderstelde, bewust vernietigd.

Cornelis Bok, Interieur van de Grote kerk op de Markt te Schagen (1816). Aquarel.

Particuliere Collectie

De kerk gebouwd in het begin van de vijftiende eeuw werd op 29 augustus 1895 door brand verwoest. Het interieur van Bok is thans nog een van de weinige gedetailleerde afbeeldingen die van de oude kerk resteren.

Cornelis Bok, Het Slot Schagen in 1794 (ca 1820). Aquareel.

De aquareel is alleen van een foto bekend.

Cornelis Bok als cipier³⁰

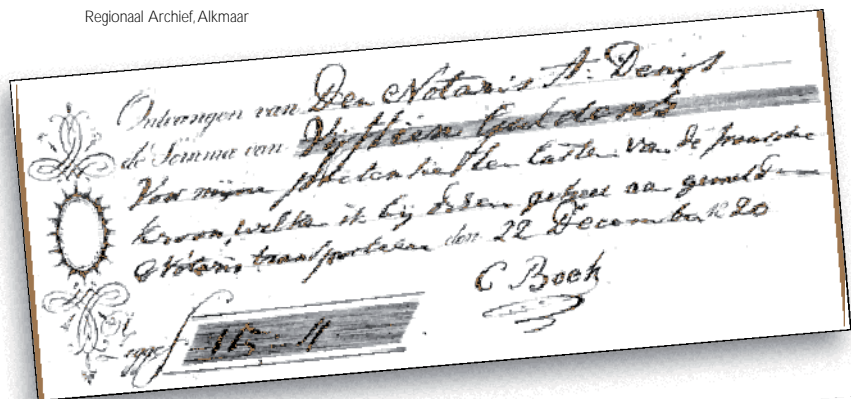
De gevangenen werden opgesloten in de westelijke toren, die door Bok 'De Hel' werd genoemd in tegenstelling tot 'Het Hemeltje' waarin hij zelf woonde. In de toren waren twee boven elkaar gelegen cirkelvormige, droge en luchtige vertrekken met een doorsnede van 4,5 meter. Het bovenste vertrek, dat voorzien was van een houten vloer was ongeveer 4,2 meter hoog. Het onderste, dat iets meer dan een meter boven de begane grond lag, had een stenen vloer en was ongeveer 3,6 meter hoog. Beide vertrekken waren ongemeubileerd en de gevangenen moesten dus op de grond slapen.

Het baantje als cipier zal hem niet zwaar gevallen zijn. Af en toe werd er iemand uit Schagen of omgeving opgesloten voor één of twee nachten, waarna de verdachte werd vrijgelaten in afwachting van verdere maatregelen, of doorgezonden naar Alkmaar om daar voor de rechter te verschijnen. Soms had hij het even druk als er groepen militaire gevangenen overnachtten, zoals

na de bevrijding van Den Helder waar de Franse troepen tot begin mei 1814 stand hielden. Toen Den Helder vrij was, moesten niet alleen de Franse troepen naar huis, maar ook de Spaanse krijgsgevangenen die tewerk waren gesteld aan de forten. Zij gingen in groepen te voet naar Den Briel van waar zij met Engelse transportschepen naar hun vaderland gebracht werden. Onder deze Spanjaarden waren verschillende gestraften, die, doorgaans onder druk van de erbarmelijke leefomstandigheden, misdrijven hadden begaan en nog een gevangenisstraf moesten uitzitten. Zoals de eerder genoemde Spaanse hekkensloper. Zij gingen in groepen, onder bewaking, via Schagen naar het zuiden. De kosten voor de voeding, overnachting en eventueel kleding, kwamen ten laste van de Franse staat. Verschillende Schagenaars, onderwie ook Cornelis Bok, hadden kosten gemaakt. Toen het echter op declareren aankwam, gaf de overheid niet thuis. Althans niet direct. Ondank de talloze brieven van notaris Arie Denijs bleef de betaling maar uit. Dan weer waren de uitgaven hoger dan officieel was bepaald en dan weer was een veranderd formulier gebruikt en moesten er nieuwe besteld worden bij de officiële drukker, Joh. Enschede in Haarlem, wat weer de nodige tijd vergde. Een verwijzing naar het lage inkomen van de cipier maakte totaal geen indruk. Hij moest maar even wachten!

Notaris Arie Denijs nam de vordering van Cornelis Bok over.

Regionaal Archief, Alkmaar

Toen het er op ging lijken dat de betaling nog heel lang op zich zou laten wachten was Denijs zo vriendelijk om de vorderingen van Bok over te nemen.

Het was helaas niet de eerste keer dat Bok een financieel conflict had met de autoriteiten. Hij vond dat de gevangenen goed verzorgd moesten worden en meende daarvoor tien stuivers per dag nodig te hebben. Een bedrag waar het gemeentebestuur mee instemde. De eerste declaraties kwamen echter snel terug met de mededeling dat de berekende bedragen veel te hoog waren. Per gevangene per nacht mocht maximaal vijf stuivers gedeclareerd worden, niet bij de overheid, maar bij de private ondernemer die de verzorging van de gevangenen gepacht had. Het bedrag moest voldoende zijn voor één warme maaltijd op de dag van aankomst en een ontbijt op de dag van vertrek. De eerste jaren was de pachter de heer Van Rijn in Amsterdam. Bok reisde speciaal naar Amsterdam om bij Van Rijn een hoger bedrag los te krijgen. Deze hield echter vol dat het pachtcontract geen hoger bedrag toeliet en onverrichter zake ging Bok weer naar huis.

Een brief op poten van Arie Denijs aan de staatsraad-gouverneur waarin deze verzocht wordt de aannemer te verplichten tot uitbetaling, mocht eveneens niet baten. Daarna weigerde Bok de verzorging voor dit lage bedrag langer voort te zetten. Hij vond dat de gevangenen recht hadden op een goede warme maaltijd en een stevig ontbijt. Zijn mening werd gedeeld door het gemeentebestuur. Aangezien Bok financieel niet in staat was de lasten te dragen, draaide de gemeente op voor de kosten.

De verzorging van de gevangenen bleef slecht geregeld, want toen enkele jaren later de gebr. De Jong samen met Dijkman het contract voor de verzorging hadden

overgenomen, bleek de Schager gevangenis vergeten te zijn. In het bestek waar de aannemers op ingeschreven hadden, werd Schagen niet genoemd! Weer een conflict dus, dat pas na een langdurige briefwisseling kon worden opgelost.

Anoniem, 'De Marktplaats te Schagen in het jaar 1829' (1829). Aquarel.

Gemeente Schagen

De toestand van de gevangenis³¹

Hoewel Bok niet veeleisend was, zullen de bererde omstandigheden waaronder de gevangenen gehuisvest werden, hem niet zijn bevallen. De gevangenis, waar nog nooit enig onderhoud aan was gedaan, was in zeer slechte staat. De vloeren, trappen en deuren en sluitingen moesten nodig vernieuwd worden. Dat er nog nooit gevangenen waren ontsnapt, was echter meer toe te schrijven aan de *'bijzondere zorg die er voor de gevangenen genomen wordt door er een wacht bij te plaatsen, dan aan de sterkte van de gevangenis'*, aldus schout Arie Denijs.

Als het verblijf niet langer dan een dag zou zijn, konden er wel 20 gevangenen gelijktijdig opgesloten worden. Langer was niet verantwoord want er waren slechts twee strazakken, twee peluws en twee dekens beschikbaar.

Gelukkig waren de groepen nooit zo groot. Ooit was er bij uitzondering een groep van 12 gevangenen geweest, maar gemiddeld waren er per dag slechts één man en één vrouw opgesloten. Om het verblijf in Schagen draaglijk te maken voor de gevangenen vond de schout het wenselijk de inventaris uit te breiden met zes strozakken, zes peluws en zes dekens, en zouden er vaste kribben aangebracht moeten worden. Verder was het noodzakelijk de gemakken (WC 's) te verbeteren. In 1822 werden de wensen doorgegeven aan het provinciaal bestuur in de hoop dat er spoedig geld beschikbaar zou komen. Dit zou echter nog lange tijd op zich laten wachten.

Toch lidmaat

Op 18^e van grasmaand (april) 1816 worden Cornelis Bok en IJda Kwantes ingeschreven als lidmaat van de gereformeerde kerk. Hun kinderen hadden ze laten dopen, maar zelf hadden ze nooit de stap genomen om echt bij de kerk te horen. Was het de geliefde dominee Simon Dirk de Keizer die hen over de drempel had geholpen? De Keizer kwam in november 1809 naar Schagen als opvolger van ds H.L. Munnikenbelt die naar Dirksland was vertrokken. Hij was gelijktijdig beroepen naar Winkel en

Schagen maar gaf aan Schagen de voorkeur. Hij stond bekend als een kundig en scherpzinnig godgeleerde en publiceerde verschillende verhandelingen over geloofszaken. Zijn 'Onderzoek naar de grondigheid der Klagten over het toenemend Zedebedeef' werd door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen bekroond met een gouden erepenning.

Hij was een veel gevraagd predikant en de catechisanten waren zeer te spreken over zijn lessen. Ongetwijfeld was dit een man bijwie Cornelis Bok zich thuisvoelde en metwie hij diepgaande gesprekken kon voeren. Simon de Keizer vertrok in juni 1817 naar Haarlem en vandaar in mei 1818 naar Amsterdam, waar hij een belangrijke bijdrage leverde aan de bloei van Het Nut. Hij werd in Schagen opgevolgd door ds J.J. van der Sluis.

Francina

De kinderen gingen inmiddels al enige tijd naar de gemeenteschool in de Nieuwstraat. Hier stond een gebouwtje waarin de school en de onderwijzerswoning waren ondergebracht. De school had twee vertrekken en de woning van de schoolmeester telde er drie. Alle kinderen, arm of rijk, kregen hier onderwijs. Het verschil was dat de kinderen van arme ouders en de wezen gratis werden onderwezen en dat de andere schoolgeld moesten betalen. Gemiddeld waren er 25 arme kinderen, waarvan 18 jongens en zeven meisjes. Hoewel het onderwijs gratis was, gingen dus lang niet alle meisjes naar school³². In 1817, zes jaar na Elsje werd het gezin Bok verblijd met de geboorte van een dochter die de naam Francina kreeg. Zij werd op 17 mei door haar vader aangegeven bij de Burgerlijke Stand. Getuige bij deze aangifte waren deurwaarder Gerrit Boonacker en schoenmaker Kasper Hemme,

Cornelis Bok, 'Schuitenmakerij van J. de Wit te Kolhorn' (1819). Aquarel.

Particuliere Collectie

Cornelis Bok, Gezicht op Schagerbrug (ca. 1820). Aquarel.

De huidige verblijfplaats van het werk is onbekend, we kennen het alleen van een foto.

beiden burens en goede bekenden van de familie Bok. Of zij gedoopt is, is niet zeker, haar naam is niet teruggevonden in het doopboek.

Droevige, interessante en blijde gebeurtenissen volgen elkaar op

In het voorjaar van 1820 werd het gezin Bok getroffen door een sterfgeval. Ijda's moeder, Maartje Kuiper, overleed op 16 maart. Cornelis en buurman Caspar Hemme gingen samen naar het gemeentehuis om haar overlijden officieel te laten registreren. Ze zal begraven zijn op het kerkplateau want voor een familiegraf in de kerk was geen geld.³³ Het moet een gevoelig verlies geweest zijn. Jaren had zij bij het gezin in de toren gewoond en zal gedurende die tijd ongetwijfeld haar steentje hebben bijgedragen aan de huishoudelijke taken. In september wachtte Cornelis Bok een interessant klusje.

Op last van de autoriteiten werden op 23 september 1820 de grafkelders onder het koor van de kerk geopend³⁴. Na de bijzetting van Maria de Thiennes eind april 1687 waren deze kelders definitief gesloten.

Cornelis Bok kreeg opdracht een nauwkeurig verslag te maken van het onderzoek. Dit was een kolfje naar zijn hand. Hij had zich als leergierige bewoner van een van de slottorens al jaren verdiept in de bewoningsgeschiedenis en had nu de kans zijn kennis uit te breiden.

Uiterst nauwkeurig beschreef hij alles wat in de gewelven te vinden was en ter verduidelijking illustreerde hij zijn verslag met tekeningen.

Cornelis Bok, 'Overstromen van de Wormer' (1825). Aquarel.

Particuliere Collectie

De stormvloed van 1825 zorgde in heel Nederland voor dijkdoorbraken en overstromingen. Bok maakte een afbeelding 'naar het leven' van de overstroming van de Wormer. Tekeningen van rampen vonden gretig aftrek bij uitgevers van prenten en boeken.

Cornelis Bok, Gezicht op de 'Oude Nedorper Verlaat' (1820). Aquareel.

Regionaal Archief, Alkmaar

In 1820 maakte Cornelis Bok twee aquarellen van de Oude Nedorper Verlaat. Het onderstaande werk toont een gezicht vanuit het oosten. Zie voor de tweede pagina 82.

Het originele verslag is indertijd overhandigd aan de toenmalige heer van Schagen; in Schagen is een kopie achtergebleven, helaas zonder de tekeningen. Ondanks speurwerk in de belangrijkste in aanmerking komende archieven zijn de tekeningen nog niet teruggevonden.

Het jaar werd afgesloten met een blijde gebeurtenis. Op 29 december werd een jongetje geboren dat de naam Jan kreeg. Zijn doop werd bijgeschreven in het doopboek van de gereformeerde kerk zonder vermelding van een doopgetuige. Jan was een half jaar oud toen hij op 30 juni overleed. Het was de tweede zoon die in dat jaar overleed, want een maand eerder, op 30 mei, was Pieter Erik overleden. Alida, de oudste dochter, die inmiddels 13 was, had de ouderlijke woning verlaten, waarschijnlijk voor een 'dienstje' bij een van de beter gesitueerde Schagenaars. Geld om haar ouders te ondersteunen zal zij daarmee niet hebben verdiend, maar zij was in elk geval uit de kost. Gedurende deze periode werd Bok regelmatig gevraagd als getuige bij zaken die door het vrederegerecht werden behandeld. Het vrederegerecht behandelde eenvoudige privaatrechtelijke zaken, zoals pacht-, huur-, arbeids- en familiezaken, voogdijen, krankzinnigverklaringen en vennootschapszaken. De stukken geven enig inzicht in de kennissenkring van Cornelis. Hij was een goede vriend van vaderszijde bij het huwelijk van de 19-jarige Pieter Hartman met Grietje Keetman, en een goede vriend van

moederszijde bij het huwelijk van Elisabeth Veul, weduwe van Jan Stroomer. Ook was hij goed bekend bij de bewoners van boerderij de Vennik. Van beroep is hij gedurende deze periode schilder, althans zo wordt hij door de griffier in de stukken vermeld.

Familiehulp

In de nacht van 3 op 4 februari 1825 werd ons land getroffen door een noordwester orkaan tijdens springtij. Dit natuurgeweld, gecombineerd met een hoge waterstand in de rivieren en de Zuiderzee, veroorzaakte een chaos. Op verschillende plaatsen langs de Zuiderzee braken de dijken door waardoor er veel slachtoffers vielen, vooral in de provincies Friesland en Overijssel. Aan de Hondsbossche zeekering was de toestand kritiek. De golven vernielden de steenglooiing en sloegen over de dijk heen. Dankzij de inzet van honderden arbeiders bleef de dijk echter behouden en ondervond het achterland geen schade. Noord-Holland kwam er niet ongeschonden vanaf. De Zuiderzeedijk bij Durgerdam brak door en een groot deel van Noord-Holland kwam onder water te staan. Nadat de Enge Womer was volgelopen, stroomde het water via de Zaan door tot in de Womer. Het water steeg zo hoog dat de bewoners zich moesten redden op de zolder en daar enige weken moesten blijven. Hier zijn geen mensen

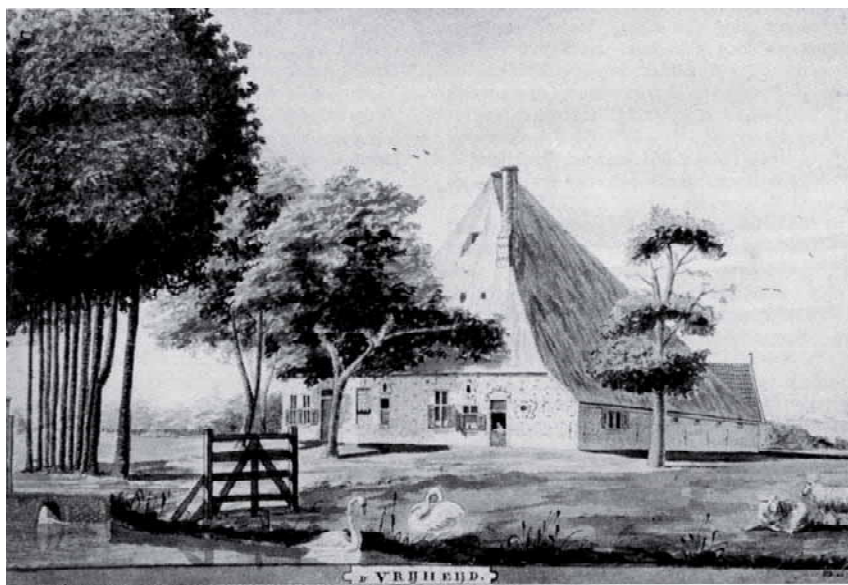

omgekomen, wel veel vee. Een van de getroffen en was schoolmeester Pieter Kwantes, een oudere broer van IJda, de echtgenote van Cornelis Bok. Op 17 februari 1825 werd door de regering een 'Commissie tot besteding van 's rijksonderstand voor den watersnood' ingesteld. Overall werd op aanbeveling van de Provinciale Staten gecollecteerd. Waarschijnlijk heeft Cornelis Bok de prent gemaakt om de mensen te laten zien hoe ernstig de ramp was. Een visuele ondersteuning dus voor de collectanten.

Om een afbeelding te maken naar de werkelijkheid is hij vermoedelijk zelf naar Wommër gegaan om zijn zwager te helpen en om de rampzalige situatie met eigen ogen te zien.

Zijn eerste roman

Een kwart eeuw na de oorlog van 1799 besloot hij zijn herinneringen en visie op de gebeurtenissen tijdens en na de inval op papier te zetten in de vorm van een roman. Ongetwijfeld heeft zijn vrouw IJda daarbij geholpen. Haar voorouders kwamen uit de omgeving van Warmenhuizen en de duinstreek rond Schoorl waar vreselijk gevochten was. De verhalen van haar familie en bekenden uit deze streek zijn ongetwijfeld verwerkt in de roman waarin Cornelis al zijn gram over het Franse bewind van zich af schreef. Vermoedelijk is de geschiedenis gedeeltelijk autobiografisch hoewel hij dit zelf ontkende. In 1826 verscheen zijn eerste roman getiteld 'Vooringenomenheid en Vooroordeel'. Het boek verscheen bij drukker en uitgever Van Kesteren in Amsterdam. Het jaar 1826 begon echter heel slecht. Op 20 januari overleed IJda Kwantes, pas 39 jaar oud. Cornelis Bok is zelf, vergezeld van buurman Cornelis de Leeuw naar het gemeentehuis gegaan om haar overlijden

aan te geven. Zij heeft de eerste gedrukte pennevrucht van haar man, waaraan hij zo lang en intens gewerkt had, niet mogen zien.

Cornelis Bok, 'D 'VREIHEID' (ca. 1825). Aquarel.

Particuliere Collectie

De sloop van het slot

In het overlijdensjaar van IJda begon men met het opruimen van de restanten van het slot, die na de gedeeltelijke afbraak in 1815, waren blijven staan. De bedoeling was het terrein schoon op te leveren. Tijdig ingelicht door de vrederechter, wist de officier van justitie via bemiddeling door schout Arie Denijs te voorkomen, dat ook de torens gesloopt zouden worden. De gemeente, die de torens tot nu toe van de heer huurde, wilde de torens met bijbehorende grond wel kopen en bood f1000,-³⁵. De in Brussel woonachtige heer van Schagen, graaf van Oultremont, Charles Ferdinans Joseph, ging op het aanbod in en in het voorjaar van 1827 vond de overdracht plaats. Nu kon eindelijk met verbetering van de torens begonnen worden. De sloop van het slot gaf veel drukte rondom zijn woning. Nieuwsgierig als hij was zal hij overal met zijn neus bovenop gezeten hebben. De slopers deden een paar opmerkelijke vondsten.

De herenbehuizing 'D 'VREIHEID' aan de Belkmerweg in Zijpe

Cornelis Bok, De 'Oude
Niedorper Verlaat' (1820).
Aquarel.

Regionaal Archief, Alkmaar

Het Verlaat, een gehucht ten
westen van Oude Niedorp
ontstond omstreek 1530 op
een kruispunt van wegen
nabij een verlaat of schut-
sluisje. Aan de kade ligt een
beurtschip en bij de brug een
trekschuit. Het sluisje werd in
1936 gesloopt.

In een der muren vonden zij *“eene houten, maar geheel tot stof vergane, langwerpige lade waarin zich twee stukjes van een ijzeren kettingje, twee ijzeren penne, eene langwerpige ronde glazen pijp, eenig haar, en eenige kleine beentjes bevonden”*. Bok had deze voorwerpen wel bewaard hoewel het naar zijn zeggen *“zo verroest en onooglijk is, dat het niet bezienswaardig is”*. In een andere muur werd een kleine oven gevonden. Deze zou vooral tijdens het schrikbewind van Sonoy gebruikt zijn. Volgens Bok werden toen mensen tot een bekentenis gebracht *“door het branden van hun voeten in een kleine oven in de muur”*. De vondst van de oven bracht hem tot de volgende tekst: *“Hoe menigmaal betrad ik dien grond met huivering, wijl ik soms, in het gebuil der hier nu verblijf houdende nachtvogelen, het gekerm dier ellendigen meende te boren. Zoo is een*

gevoelig hart, bij het herdenken aan dusdanige gruwelen, gestemd”.

De verschillende stadia van de sloop zijn door hem vastgelegd. Op deze plaatjes staan goedgeklede dames en heren afgebeeld. Dit waren ongetwijfeld belangrijke Schagenaars, dus mogelijke afnemers van zijn aquarellen.

De sloop van het slot zal hem geïnspireerd hebben tot het schrijven van zijn vierde roman, 'De Witte Paal of Jenne', een romantisch verhaal dat zich afspeelt op en rond het slot van Schagen.

De begraafplaats op het tweede slot

De sloopwerkzaamheden aan het slot waren nauwelijks achter de rug of er waren weer nieuwe veranderingen in Boks woonomgeving. Op het leeg gekomen terrein zou de nieuwe begraafplaats aangelegd worden. De Schager doden werden van

oudsher begraven in en rond de kerk op de Markt. Zij die het zich konden veroorloven, kochten een graf in de kerk, liefst zo dicht mogelijk bij het koor, de minder bedeeden kregen een plaatsje buiten de kerk op het kerkplateau.

Het was niet uitsluitend uit religieuze overwegingen dat men een graf in de kerk wenste; een graf dicht bij het koor of onder de preekstoel was een laatste bevestiging van de sociale status. Het koor was gereserveerd voor de heren en vrouwen van Schagen die daar een mooi praalgraf bezaten.

In 1795, tijdens de Bataafse Republiek, werd het verboden nog langer te begraven binnen steden en dorpen. Dit verbod werd massaal overtreden tot in 1810 een decreet van Napoleon uit 1804 ook hier van kracht werd. In plaatsen met meer dan 1000 inwoners mocht niet meer binnen het centrum begraven worden. In Schagen met ongeveer 1350 inwoners werd geen aanstalten gemaakt om een nieuwe begraafplaats aan te leggen; de bestaande gebruiken werden gedoogd. Na de bevrijding van de Fransen in 1813 mocht er weer in de kerk begraven worden tot 1825. In dat jaar maakte een Koninklijk Besluit definitief een eind aan de mogelijkheid om in de kerk begraven te worden. Voor 1 januari 1829 moesten de gemeenten een of meer begraafplaatsen aanleggen op een afstand van 35 à 40 ellen (= meter) buiten de stadsmuren of bebouwing. Het terrein moest een omvang hebben van vijfmaal het te verwachten aantal doden in een jaar. De begraafplaatsen moesten in het vervolg beheerd worden door de gemeenten in plaats van de kerk-

besturen. Het gemeentebestuur van Schagen moest dus een nieuwe begraafplaats aanleggen. De animo onder de Schager bestuurders was gering want het ging geld kosten. De burgemeester stuurde in december 1827 de staatsraad-gouverneur een brief waarin hij vrijstelling vraagt, aangezien: *“Het kerkhof zeer hoog en ruim en in het midden van het Marktveld is gelegen en ook groot genoeg is om aan het oogmerk te beantwoorden, omdat wij zonder enorme kosten geen gelegenheid buiten de plaats voor een kerkhof hebben.”* Het antwoord was negatief en Schagen moest een andere oplossing zoeken.

Waarschijnlijk had burgemeester Arie Denijs al bedacht dat het stuk grond achter de torens uitermate geschikt was om gebruikt te worden voor de nieuwe begraafplaats. Op 14 mei 1828 ging er een brief naar het provinciaal bestuur met het *“(...)voorstel om het plein bezuiden het slotplein buiten de kom der gemeente, lang 24 ellen (=meter) en breed 25 ellen, goed voor 504 begraafplaatsen, daar maximaal 60 personen per jaar worden begraven.*

De graven op de nieuwe begraafplaats werden gemarkeerd met een genummerde tegel.

Bij de ontruiming van de oude begraafplaats kwamen er verschillende skeletten tevoorschijn.

Cornelis Bok, 'De kuiperij aan de Bierkade te Schagen' (1819). Aquarel.

Particuliere Collectie

De grond behoort thans door het aankopen van de torens voor de gevangenis en ciperswoning aan de gemeente en zal nadat de wallen beschoeid zijn en verhoogd zeer geschikt zijn.”³⁶

Midden augustus kwam de toestemming en werd begonnen met de aanleg. Boven het toegangshek stond de tekst: 'Zalig zijn de doden die in den Heere sterven'.

Tijdens zijn leven zou Cornelis Bok éénmaal de gang naar de nieuwe begraafplaats maken om een dierbare te begraven. Het was zijn oudste dochter, Alida, die in de vroege morgen van 10 augustus 1831 overleed. Zij was 24 jaar oud, ongehuwd en oefende geen beroep uit.

De rust keert weer

In dezelfde periode werden de beide torens opgeknapt. Daken en vloeren werden gerepareerd en de ciperswoning kreeg een nieuw secreet (WC). Voor het gemak van de cipier werd een straatje aangelegd tussen beide torens. Vermoedelijk waren

zijn dochters, Elsje en Francina, nog in huis voor het huishoudelijke werk en om hem te helpen met de verzorging van de gevangenen. Hij kon nu verder met het schrijven van zijn romans, die met de regelmaat van de klok verschenen.

Ontslag

Wat er gebeurd is weten we niet, maar staande de gemeenteraadsvergadering van 20 september 1834 werd Cornelis Bok ontslagen. Burgemeester Arie Denijs had al enige tijd gecorrespondeerd met de officier van justitie in Alkmaar over het gedrag van Cornelis Bok dat te wensen overliet. Helaas is deze correspondentie niet teruggevonden. Niet in het Regionaal archief in Alkmaar en niet in de restanten van het archief van de Rechtbank in Alkmaar, die na een hevige brand overgebracht zijn naar Het Rijksarchief in Haarlem.

De enige bron zijn de notulen van de raadsvergadering van deze dag: "Reden daarvan, dat voornoemde Cornelis Bok zoo

door zijn gedrag, als door zijn onvemogen om de gevangenen naar behooren en vereischten te verplegen, niet langer in staat is om in die betrekking te blijven, en alzoo zelfs verzogt heeft uit de zelve ontslagen te mogen worden". Hij werd opgevolgd door Pieter Oijevaar die "nog staande de vergadering is kennis gegeven", zo meldt het notulenboek.

Had hij een conflict met Arie Denijs, wilde zijn lichaam niet meer, of was het een combinatie van beide. Zijn geestvermogens waren nog in orde, want voor het toneelgezelschap in Den Helder schreef hij nog een blijspel dat in 1835 in druk werd uitgegeven door G. Giltjes in Den Helder. Zijn laatste roman 'Frederik Linde' kwam, mogelijk postuum, uit in 1836.

Cornelis was nu brodeloos en van de opbrengst van zijn boeken en schilderwerk kon hij niet leven. Hij was voor zijn levensonderhoud aangewezen op de gemeentelijke armenkas. Hij verliet de toren en trok

in bij Guurtje Bonsem, een 67-jarige alleenstaande vrouw die aan de Laagzijde woonde. Hij verbleef daar tot 1 mei 1835. De huishuur werd betaald door het Algemeen Ambestuur³⁷.

Van de Lagezijde van de Gracht vertrok hij naar een huisje aan de Lagezijde van het Noord, eigendom van Hendrik Koster, die het in 1824 voor f 70,- gekocht had.

Cornelis Bok woonde op kosten van het ambestuur in een huisje aan de Lagezijde van de Loet dat gehuurd werd van Hendrik Koster. Via dit bruggetje tussen het Rensgars en de Lagezijde van de Loet kon Cornelis zijn woning bereiken. Deze gracht is in 1936 gedempt.

Historische Vereniging Schagen

N° 36

Den *Achteen Grintigsten* dag der maand *Mei* van 't jaar
 Achtthonderd *Zes en Dertig* ten *Uren* ure, *voor* den middag.

Akte van Overlijden van *Cornelis Bok*
 overleden den *zouden* *twintigsten* maand ten *vierv* ure;
 des *zaterdag* oud *zestig* jaren, wonende en overleden
 te *Schagen* van beroep *zouder* geboren te *Onthuisen*
 Weduwe van *Sida Korantes te Schagen overleden*, en
Loon van Crisp Bok, en *Elise Schram* mede overleden

Op de verklaring van *Hendrik Koster*
 als gebuur van de overledene, oud *achtentwintig* jaren, wonende
 te *Schagen* van beroep *huysman* en van
 mede te *Schagen* van beroep *Schweemaken* wonende
 oud, *zamen veertig* jaren, mede als gebuur van de overledene.

Na mijne voorlezing geteekend door *Hendrik Koster* en *Pieter Bleek*
 hier voer gezonden.

bevestigd, ingevolge de Wet door mij ondergeteekende *Jan Strack*
 Stand der *Gemeente Schagen* Ambtenaar van den Burgerlijken

H. Koster
P. Bleek

Mr. Strack

Overlijdensakte van Cornelis Bok.

Regionaal Archief, Alkmaar

Hendrik was kuiper en woonde aan het Rensgars op de hoek naast het kerkhof. Via de achtertuin liep het erf door naar de Herenstraat waar in een schuur de kuiperij gevestigd was³⁸.

Het huisje waarin Cornelis woonde, was er een van een blokje van twee. Het buurhuisje was eigendom van Pieter Pinxter die daar woonde met zijn tweede vrouw Dieuwertje Bleeker. Hun zoon Arie zou in 1847 cipier worden. De slechte toestand waarin de pandjes verkeerden, blijkt uit de aanmaning die Arie Pinxter, die de woning in 1845 had geërfd, van de gemeente kreeg. Hij werd gesommeerd spoedig iets aan de bouwvallige staat van zijn woning te doen op straffe van afbraak. In dit armzalige huisje overleed Cornelis op 27 mei 1836 om 9 uur in de morgen. Zijn overlijden werd aangegeven door Henrik Koster, zijn overbuurman en Pieter Bleeker, een schoenmaker. Hij werd begraven in een naamloos armengraf op de begraafplaats achter de twee torens. Bij het bouwrijp maken van de grond voor de bouw van het nieuwe slot zijn de aange troffen skeletdelen verzameld en later herbegraven in een grafkuil op het voorplein van het slot. Arm en rijk liggen hier nu zonder onderscheid des persoons door en bij elkaar.

Hoe ging het met zijn kinderen?³⁹

Na het overlijden van Cornelis waren nog twee dochters in leven, Elsje en Francina. Beide meisjes hadden niet veel geluk in hun leven. Francina overleed, 28 jaar oud en niet getrouwd, op 28 september in een woning aan de Bierkade. Haar overlijden werd aangegeven door buurman Arie Overtoom, een 31-jarige metselaar, en Jacob Zwaag de veldwachter die in de Molenstraat woonde.

Elsje Maria, die kennelijk geen werk kon vinden, leefde na het overlijden van haar vader van een uitkering. In 1837 ontving zij uit de gemeentelijke armenkas zeven weken lang 40 cent. Zij maakte kennis met Wilkes Zaatman, een jonge arbeider uit Barsingerhorn. Deze was omstreeks 1818 op Texel geboren als zoon van Jacob Zaatman en Maartje Pottegieter die met hun kinderen naar Barsingerhorn waren verhuisd. Elsje en Wilkes trouwen op 12 juli 1848. Getuigen bij deze echtverbintenis waren gemeentebode Leendert Roggeveen, veldwachter Jacob Zwaag en landbouwer Willem Roggeveen. Het huwelijk werd gratis gesloten door secretaris André Joseph van Cantfort omdat bruid en bruidegom straatarm waren, hetgeen zij aantoonde

De kolonie Frederiksoord in Drenthe omstreeks 1825, getekend door H.P. Oosterhuis en in prent gebracht door D. Sluijter.

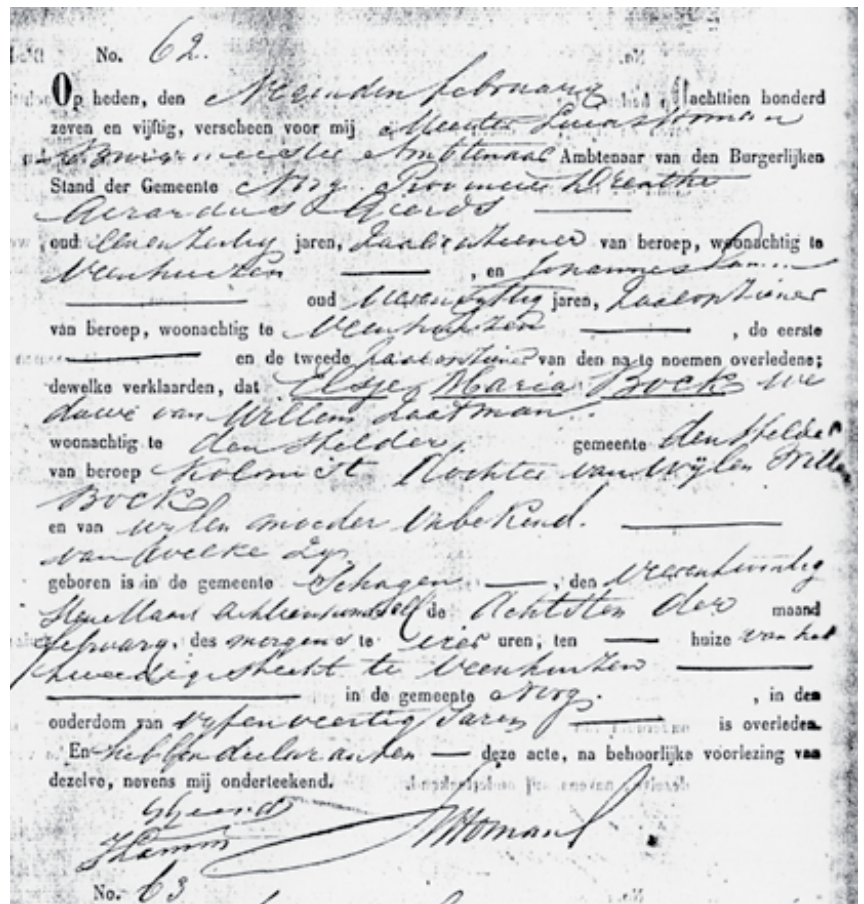
Rijksarchief, Drenthe

met een 'certificaat van onvermogen'. Het echtpaar ging wonen op het adres Loet N150, waar hun eerste kind werd geboren, een dochter die de naam Maartje kreeg. Getuige bij de aangifte waren de schippersknechten Jan Slot en Pieter Houtzager, medebewoners van de Loet. Het gezin Zaatman vertrok naar Den Helder waar op 28 april 1851 een zoon Jan werd geboren. Het huwelijk was van korte duur. Wilkes Zaatman ging varen en overleed op 18 september 1852 in Londen.

Naar de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid⁴⁰

De jonge weduwe vertrok met haar twee kinderen naar Texel waar nog familie van haar overleden echtgenoot woonde. Zij leefde daar onder armelijke omstandigheden. De gemeente die liever zo min mogelijk armen onder haar ingezetenen had, bood Elsje een plaats aan in een van de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid. De Maatschappij van Weldadigheid was een initiatief van generaal Johannes van de Bosch. Deze sociaal bewogen man dacht hiermee een bijdrage te leveren aan de oplossing van de armoede. Deze belangrijke doelstelling van de Maatschappij probeerde men te verwezenlijken door landbouwkolonies te stichten waar arme personen landarbeid konden verrichten. De eerste huisjes werden gebouwd in Drenthe in de omgeving van Vledder. Later kwamen hierbij de kolonies op de grens van Friesland en Overijssel. De eerste jaren werden er uitsluitend gezinnen geplaatst, maar later werd het mogelijk om wezen en alleenstaanden op te nemen. Deze kregen onderdak bij gevestigde kolonisten. De vrouwen en oudere kinderen werden tewerkgesteld in de spinnerijen en weverijen. Elsje Maria Zaatman - Bok en

haar kinderen werden ingeschreven in kolonie III (Willemsoord), waar zij woonde bij de weduwe Langenberg. In 1855 werden ze overgeplaatst naar kolonie Veenhuizen I onder de gemeente Norg, waar op 22 oktober 1858 dochter Maartje overleed. Twee jaar later, op 8 februari 1857 overleed Elsje Maria. Zoon Jan die na het overlijden van zijn moeder ondergebracht werd bij verschillende families is in december 1867 ontslagen. Hij keerde terug naar Texel waar hij koperslagersleerling werd. Hij is drie keer getrouwd, uit welke huwelijken geen mannelijke nazaten zijn gevonden. Wel dochters. Mogelijke nakomelingen van Cornelis Bok gaan dus onder verschillende familienamen door het leven. Zou een van hen de talenten van haar of zijn groot-, overgroot- of betovergrootvader hebben geëfd?

Overlijdensakte van Elsje Maria Bok.

Gemeente Archief, Norg

Elsje Maria Bok overleed in een kolonie in de gemeente Norg. Door slordigheden in de administratie werd in de overlijdensakte vermeld dat zij een dochter was van Willem Bok.

Hoe kwam Cornelis Bok aan zijn opdrachten?

Cornelis Bok moet een aimabele man zijn geweest. Getuigenissen van tijdgenoten zijn er niet, maar zijn grote kring van kennissen onder alle lagen van de bevolking doet vermoeden dat hij in Schagen en omgeving volledig geaccepteerd werd.

Hij had maar korte tijd gewerkt op de boerderijen aan de Nes en toch waren zeven bewoners bereid om, indien dit nodig was, voor hem te getuigen. Het was ongetwijfeld de eerste keer dat hij in Schagen werk had gezocht. Als hij al eerder in Schagen had gewerkt, zou dat in de attestatie zijn vermeld om de betrouwbaarheid te vergroten. Bok moet indruk gemaakt hebben, want waarom zouden ze zich zoveel moeite getroosten voor een vreemde werkzoeker. Er kwamen, zeker tijdens en na de inval van 1799, regelmatig vreemdelingen aan de deur. Men was zelfs door de autoriteiten gewaarschuwd

om voorzichtig te zijn met vluchtelingen en deserteurs. De bewoners van de Nes waren de eersten in Boks Schager netwerk. Om te kunnen leven van zijn schilderwerk moest hij een goede band onderhouden met zoveel mogelijk mensen die voldoende geld hadden om een aquarel door hem te laten maken, al was de prijs vermoedelijk laag. Hij bouwde in de loop der jaren, in en rond Schagen, verschillende netwerken op waarbinnen hij zijn artistieke werk verkocht.

Zijn Schager netwerk

Aarjen (of Arie) Houvast was een vermogend koopman afkomstig uit de Wieringerwaard. Hij trouwde in 1798 met Ariaantje, de jongste dochter van Arien Leendertsz Roggeveen. Zij was in 1774 geboren op hoeve "Groot Keijns" in de Zijpe. Het echtpaar woonde op een boerderij die in de bocht van de Nes tegenover de Burenweg stond en die plaats heeft moeten maken voor een moderne bungalow. Het ging Arie voor de wind en sinds 1808 bezat hij, naast de eerder genoemde boerderij, twee boerderijen aan het eind van de Hoep en een boerderij in de Zijpe aan de Groteloot bij Zijpersluis. De boerderijen aan de Hoep en die aan de Nes zijn door Bok geschilderd. Of dit ook het geval is met die in de Zijpe is niet bekend. Na het overlijden van Arie Houvast in 1837 - zijn vrouw was al in 1824 overleden - ging het bezit naar zijn drie dochters. Neeltje, getrouwd met Willem Vader, die als landman zijn brood verdiende, en Maartje, getrouwd met Cornelis de Pater, erfden de boerderijen aan de Hoep. De boerderij in de Zijpe ging naar dochter

Onder: Cornelis Bok, 'Gezicht uijt de Hoep naar Schagen' (1826). Aquarel.

Gemeente Schagen

Aan het einde van de Hoep, een belangrijke uitvalsweg naar het oosten, stonden twee boerderijen van Arie Houvast, een goede bekende van Cornelis Bok.

Trijntje, getrouwd met Jan de Jongh die schoolmeester was in Zijdewind. Cornelis de Pater (1803-1894) was molenaar op de korenmolen 'De Ruiters' op de hoek van de Loet en de Menisweg. Hij zal degene geweest zijn voor wie Cornelis Bok de aquarel 'Gezicht van de Meenesweg naar Schagen' gemaakt heeft.

De Blauwe brug in Barsingerhorn

Hillegond Smit woonde op de boerderij Volhouden bij de Blauwe brug in Barsingerhorn. Zij was familie van Jacob Theunisz Smit van de Nes, waar Bok in 1799 werkte. Hillegond trouwde met Jan Donker en, na diens overlijden, met Pieter Rootjes. Beide huwelijken bleven kinderloos. Na het overlijden van Hillegond ging haar bezit over op Antje de Boer, de weduwe van Cornelis Jansz Smit, Hillegonds broer. Na het overlijden van Antje de Boer erfden haar kinderen, Trijntje Cornelis Smit en Jan Cornelis Smit, de boerderij. Deze kinderen hebben vermoedelijk de aquarel door Cornelis Bok laten maken⁴¹.

In 1866 werd de boerderij op verzoek van Dirk Smit, de toenmalige eigenaar, geïnventariseerd. Uit de beschrijving van de inventaris die Jan Mars, die als taxateur was aangewezen, maakte, valt af te leiden dat Boks weergave van de boerderij klopte met de werkelijkheid.

Jan Mars begon zijn rondgang in een vertrek genaamd de 'woonkeuken'. In dit vertrek, dat door een raam uitzicht had op het water (de kant van de Heerenweg), trof hij aan de haard, een kachel, een houtbak, een kolenbak en een tang. Hier was dus een stookplaats waarvan de schoorsteen schuil gaat achter het geboomte. Hij gaat dan verder naar de 'grijze keuken'. Deze heeft één raam dat uitzicht geeft op het water langs de Heerenweg. Vandaar komt hij in de

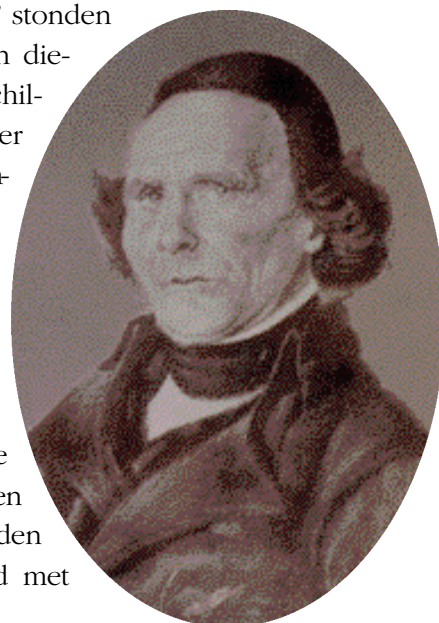
Cornelis Bok, 'Gezicht van de Hoep te Schagen' (1818). Aquarel.

Particuliere Collectie

rommelkamer die door twee ramen uitzicht heeft op de Mieldijk. Op de aquarel zien we dat dit vertrek, juist voor de darsdeuren, een raam en een deur heeft. De dars lag dus achter de rommelkamer. Aangezien de dars nooit vanuit de woning was te betreden, moest Jan Mars weer terug. Hij komt dan in de koestal met een aan het eind van de koegang een tot woning dienende stal, het 'stalletje'. Hier wordt een tweede stookplaats beschreven. Inderdaad tekende Bok een schoorsteen op de linker hoek van de boerderij. Tevens zien we daar een raampje, aangebracht om binnen enig licht te verschaffen. De beschrijving van het interieur komt dus overeen met het exterieur zoals Cornelis Bok dit vereeuwigde. Opvallend is het grote aantal schilderijen dat in de boerderij werd aangetroffen. In de 'woonkeuken' hingen zes schilderijen. In een hoek van de 'grijze keuken' stonden tien schilderijen, op een kast in diezelfde keuken stonden zeven schilderijen en aan de wand hingen er acht. Tot slot stond er in de 'rommelkamer' nog een houten schilderij. Hier woonden dus liefhebbers, die ongetwijfeld werk van Bok in de collectie hadden.

De familie Denijs⁴²

Vanaf het moment van de eerste kennismaking rond 1800 konden Cornelis Bok en verschillende leden van de familie Denijs het goed met elkaar vinden.

Jacob Denijs, de chirurgijn die een belangrijke rol speelde in het leven van Cornelis Bok.

Historische Vereniging, Schagen

Cornelis Bok, 'De steenen pijp'
(ca. 1820). Aquarel.

Historische Vereniging Schagen

Over de Laansloot kon men verder richting Molenstraat over een gemetselde brug 'De steenen Pijp' genaamd. Op de hoek van de Begijnelaan (nu Laan) en de Hoogzijde stond de woning van de familie Roggeveen. De aquarel is alleen van een foto bekend.

Fragment van een advertentie van Willem Roggeveen.

Schager Courant 1907

De pater familias was chirurgijn Jacob Denijs. Deze was geboren in Barsingerhorn waar zijn vader, de Amsterdammer Adriaan Denijs, een chirurgijnspraktijk had. Na zijn huwelijk in 1773 met Geertje Swaan vestigde hij zich in Schagen aan de Hoogzijde. Geertje kreeg drie kinderen, twee jongens en een meisje. Na haar overlijden in 1785 hertrouwde Jacob met Elisabeth Dikker die hem zes kinderen schonk. Hij was actief in het stadsbestuur als secretaris van de vroedschap en lid van de commissie van justitie. De twee zoons uit het eerste huwelijk, Arian (Arie) en Jan speelden een belangrijke rol in het leven van Cornelis Bok. Arie in zijn functies van notaris, schout en burgemeester en Jan als chirurgijn.

In 1808 gaf iemand van de familie Denijs, Jacob of Jan, aan Cornelis Bok de opdracht tot het schilderen van de 'Schager lammerenmarkt', voor zover bekend, de eerste aquarel die Cornelis in Schagen maakte. De lammerenmarkten waren belangrijke gebeurtenissen die ook van grote economische betekenis waren voor Schagen.

In het voorjaar werden grote hoeveelheden lammeren aangevoerd met als hoogtepunt de periode tussen half mei en half juni. In het jaar

1810 werden op de donderdagse marktdagen van 21 mei tot en met 6 juni 4612 lammeren en 837 schapen verhandeld.⁴³ Jan Denijs woonde op de hoek van de Begijnelaan (nu Laan geheten) en de Hoogzijde. Hij bezat niet alleen de woning met erf en schuur, maar ook de grond erachter, waarop eerder het weeshuis had gestaan. Tevens was hij eigenaar van de daarnaast gelegen boomgaard, genaamd de 'wezenboomgaard'. Het huis en de bijbehorende stukken grond zijn door vererving eigendom geworden van Willem Roggeveen, de oudste zoon van de in 1849 overleden Dirk Roggeveen, die getrouwd was met Geertje, de oudste dochter van Jan Denijs. Cornelis Bok schilderde 'Het weeshuis te Schagen, zoo als het zelve zich in 1775 noch vertoonden'. Het werd in 1817 verkocht en enkele jaren later afgebroken. Dit schilderij was tot 1997 nog in het bezit van een van de nazaten van Willem Roggeveen. De huidige verblijfplaats is niet bekend. De familie Denijs bezat nog minstens twee aquarellen van Bok: de 'Steenen pijp'⁴⁴ en het 'Gezigt van de Hoogzijde naar de Marktplaats te Schagen'. De 'Steenen pijp' was een gemetselde boogbrug over de Laansloot die daar in verbinding stond met de Gracht. Bok noemde deze brug in zijn boek 'De Witte Paal of Jenne' de tweede Koggebrug, de gemetselde boogbrug op het Noord zou dan de eerste Koggebrug zijn geweest. Waarschijnlijk naar de vorm die hem deed denken aan een koggeschip. Deze benaming is verder nergens in archiefstukken aangetroffen. Willem Roggeveen, de latere eigenaar van het pand op de hoek, handelde in tabaksproducten en gebruikte een gravure van de aquarel voor advertenties in de Schager Courant⁴⁵. Op de andere aquarel zien we de Hoogzijde in de richting van de Markt.

Volgens de overlevering is de dame met het kindje aan haar hand, die voor de pastorie van de hervormde kerk langs de gracht wandelt, de echtgenote van de dominee. Het ligt echter meer voor de hand dat zij de vrouw is van Jan Denijs met Geertje, hun eerste kind. In 1819 toen Bok deze aquarel maakte, woonde hier sinds 1817 ds. Jan Johan van der Sluis met zijn vrouw Gardina Rievink die geen kleine kinderen hadden. De vrouw achter het raam zou Gardina, de vrouw des huizes, of haar inwonende ongetrouwde zuster Alida kunnen zijn. De familie Denijs was nauw verwant aan de familie Roggeveen. Beide families waren door vele onderlinge huwelijken met elkaar verbonden. Zij waren zeer geïnteresseerd in kunst en cultuur en hebben een belangrijke rol gespeeld in het culturele leven van Schagen. Jacob Denijs Wzn. was ondermeer een van de oprichters van de Schager Harmonie. Verschillende leden van deze geslachten kregen landelijke bekendheid.⁴⁶ Zoals de oratoriumzanger Thom Denijs, zijn zuster Helena Maria (Lenamie), een bekende violiste, en Wouter Denijs die pianist was bij verschillende bekende cabaretgezelschappen. De bekende kinderboekenschrijver Leonard Roggeveen was een achter-achterkleinzoon van Willem Roggeveen, de oud-burgemeester uit de volgende paragraaf.

De familie Roggeveen⁴⁷

De familie Roggeveen kwam uit Bleiswijk. Na het overlijden van haar man Ari Roggeveen in Bleiswijk, kwam Maertje Jans Zevenhuijsen met de kinderen naar Schagen. Haar oudste zoon, Leendert in 1696 in Bleiswijk geboren en remonstrants gedoopt, kocht op 27 februari 1731 een 'gortterij', bestaande uit een huis, erf, schuur en een door een paard aangedreven gort- of grutmolen gelegen aan de Lagezijde van het Noord. In 1739 trouwde hij met de doopsgezinde Aagje Dirks Bakker uit de 'Oude Zijp'. Naast de grutterij was hij ook werkzaam als boer. De combinatie grutter en boer legde hem geen windeieren. In mei 1742 werd zijn jaarinkomen getaxeerd op f600,--. Voor de boerderij had hij een 'meid' in dienst en voor de grutterij een knecht. Zijn inkomen stelde hem in staat om er een sjees met paard op na te houden. In het gezin werden elf kinderen geboren, die volgens het geloof van hun moeder, dus doopsgezind, werden opgevoed. De oudste, Ariën geheeten, was in 1769 getrouwd met Trijntje Jansd. Bakker, zijn nicht, en woonde in de Zijpe op de boerderij Groot Keijns⁴⁸. Zijn zoon Willem, geboren in 1754, heeft vermoedelijk, na het overlijden van zijn vader, de boerderij overgenomen, want in 1781

Cornelis Bok, 'Het weeshuis te Schagen zoo als het zelfde zich in 1795 noch vertoonden' (1825). Aquarel.

Particuliere Collectie

Toegeschreven aan Cornelis Bok, Burgemeester Willem Roggeveen met zijn gezin (ca. 1809). Olieverf op doek.

Gemeente Schagen

Cornelis Bok, 'de Marktplaats te Schagen uijt de Herberg de Roode Leeuw te zien' (1827). Aquarel.

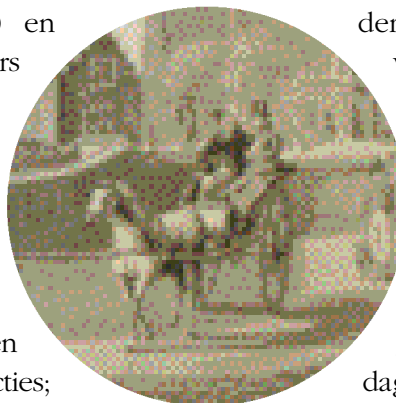
Gemeente Schagen

wordt hij in de lijst van 'weerbare mannen' vermeld als boer. Zijn broer Pieter was toen grutter en zijn broer Dirk, die ongetrouwd bleef, zilversmid. Willem trouwde in 1788 met de vijftien jaar jongere Antje de Graaf uit Den Helder. Zij kregen drie zonen:

Leendert (1790), Dirk (1792) en Arien (1793). In 1798 - zijn broers Pieter en Dirk waren overleden - was Willem grutter. Hij zal de zaak overgenomen hebben van Pieter. Of hij de boerderij heeft aangehouden is niet bekend. Tijdens de Bataafse en Franse periode bekleedde hij een aantal belangrijke bestuursfuncties;

hij was enige tijd waarschap en in 1809 burgemeester. Uit deze periode stamt het olieverfschilderij waarop hij en zijn gezin staan afgebeeld. Vermeedelijk was het Bok die hiervoor de opdracht kreeg. Omstreeks 1970 was het schilderij in het bezit van Trijntje de Vries (geb. 1889) die indertijd in verzorgingstehuis Villa Scagha⁴⁹ woonde. Zij was een dochter van Jan Cornelis de Vries en Cornelia Roggeveen, een kleindochter van Dirk, de tweede zoon van Willem. Trijntje gaf het schilderij door aan Leendert J. Roggeveen, een achter-achterkleinzoon van de hierboven genoemde Leendert Roggeveen. Deze schonk het schilderij in het voorjaar van 2005 aan de gemeente Schagen.

Jan Streek en de 'Witte Paal'

Neeltje, een dochter van Leendert Roggeveen trouwde in 1790 met Jan Streek, de schilderbaas voor wie Cornelis Bok vermoedelijk regelmatig werkte als 'verwersknecht'. In die tijd beperkte de schilder zich niet tot het schilderwerk in en aan woonhuizen

en boerderijen maar schilderde ook boerenwagens, koetsen en aresleden. Deze voertuigen waren meestal prachtig versierd met houtsnijwerk en fraai geschilderde taferelen uit het dagelijks leven. Hoewel dit nergens staat vermeld, zal Bok met zijn

artistieke kwaliteiten ongetwijfeld te hulp zijn geroepen als een wagen, koets of slee versfraaid of gerepareerd moest worden. Ook het eenvoudige schilderwerk zal hij gedaan hebben. Mogelijk was hij de schilder die in 1827 de nieuwe paal, die door de 'autoriteiten' op de hoek van de Grote-wallerweg geplaatst was, wit heeft geschilderd⁵⁰. Deze paal verving het oude onooglijke witte paaltje dat hier stond op de plaats waar, ooit, althans volgens Bok in zijn roman 'De Witte Paal of Jenne', herberg de Roos had gestaan. Of de 'Witte Paal' echt zo oud was als Bok beweerde, is niet bekend. Voor Schagenaars moet het een

een bekende plaats zijn geweest. Het gerucht ging zelfs dat het rond de paal zou spoken⁵¹. De paal was zo bekend, dat hij in verkoopakten uit de tijd dat het kadaster nog niet bestond, gebruikt werd als herkenningpunt. In 1784 kocht ds Abraham Koning land “gelegen bij de Witte Paal onder Schagen belend het Oude Caagerwegje ten noorden en de Grootewallerweg ten westen”⁵². De paal stond er toen dus al.⁵³ In 1819 maakte Bok de aquarel ‘De kuiperij aan de Bierkade’. De afgebeelde woning was al enkele generaties eigendom van de familie Streek, die daar ook geruime tijd gewoond heeft. Ve moedelijk woonden Jan Streek en Neeltje Roggeveen in 1819 niet in dit pand, maar aan de Hoogzijde, waar zij ook een woning bezaten. Het door Bok geschilderde pand was toen mogelijk verhuurd aan kuiper Hendrik Koster. “Bierkade” is overigens niet de juiste naam voor deze plaats aan het water van de Loet. Dit deel tussen de Bierkade en de Lagezijde van het Noord heette in de officiële stukken ‘Lagezijde van de Loet’. Voor wie de aquarel is gemaakt, is dus niet zeker. Was het voor Jan Streek of voor Hendrik Koster? Links van dit pand stond de boerderij van Pieter Westing – later Vreeburg⁵⁴ genoemd - die in hetzelfde jaar door Bok werd geschilderd. Westing was een van de

oprichters van het ‘Theatraal gezelschap Leering, Deugd en Ve maak’ en een belangrijk Schager bestuurder.

Willem ‘t Hart⁵⁵

Tante Maartje, een zus van Pieter Pietersz Kwantes, de schoonvader van Cornelis Bok, woonde in de ‘Kerkebuurt’ in St. Maartensbrug. Zij was in 1775 getrouwd met de Zijper walviscommandeur en latere koopvaardijkapitein Willem Adriaansz ‘t Hart. Hij had goede zaken gedaan en woonde in een woning die paste bij zijn status als geslaagd commandeur en koopman. Willem en Maartje kregen twee kinderen, de dochters Maartje(1779) en IJda(1786). Tante Maartje overleed in 1817 en werd, als een van de laatsten, in de kerk begraven. Cornelis Bok maakte in 1818 de fraaie aquarel van de brug met aan de overzijde van de Groteloot de woonhuizen. Oom Willem woonde in het mooie huis met de klokgevel. Hij heeft daar gewoond tot zijn overlijden in 1830 en werd begraven op het kerkhof waar zijn fraaie grafmonument nog altijd te zien is.

Cornelis Bok, ‘St. Maartensbrug’ (1818). Aquarel.

Particuliere Collectie

Gezicht op de Kerkebuurt met op achtergrond de woningen van Willem ‘t Hart en Jochem Blaauboer. Wellicht zien we aan de linkerzijde een zelfportret van Cornelis Bok met zijn hondje.

Links: Cornelis Bok, ‘Sint Maarten’ zonder jaartal. Aquarel.

Provinciale Atlas

Noord-Holland, Haarlem

Zijn Zijper Netwerk

De familie Blaauboer⁵⁶

Iets verderop in de richting van de kerk woonde Jochem Gerritsz Blaauboer. Deze in 1746 te Schagerbrug geboren zoon van een marktschipper was, door het vroegtijdig overlijden van zijn vader, in armoede opgevoed. Ondanks zijn armoedige jeugd werd hij één van de commandeurs op de walvisvaart, die in deze tak van de visserij grote successen behaalde. Zijn verdiende geld investeerde hij verstandig, onder andere in de graanhandel, waardoor zijn kapitaal nog aanmerkelijk groeide. Zijn eerste huwelijk met Geertje Rensdr Jongerling, dochter van een goeode paardenhandelaar en herbergier, bleef kinderloos. Uit zijn tweede huwelijk met Neeltje Adriaansdr Mooij⁵⁷, dochter van een koopvaardijkapitein uit Callantsoog, werden 11 kinderen geboren. Acht van hen bereikten de huwbare leeftijd. Jochem overleed in 1815 en zijn vrouw in 1823.

Bij de afhandeling van de boedel van Jochem Gerritsz Blaauboer en zijn vrouw bleek dat er nog vorderingen waren op een groot aantal personen die hout hadden gekocht bij de periodieke verkoop van hakhout uit de bosjes van Wildrijk en Ananas. Hun zoon Gerrit als gemachtigde en bewindvoerder over de nalatenschap van de in 1816 overleden eigenaars, regelde de verkoop van het hakhout uit bovengenoemde bosschages. Cornelis Bok uit Schagen staat op de lijst van dubieuze debiteuren voor een bedrag van f 20,-. Men wist dat hij doorgaans geen geld had en verwachtte dus niet dat deze schuld ooit nog betaald zou worden⁵⁸.

Gerrit Jochemsz Blaauboer

Hun zoon, Gerrit Jochemsz Blaauboer (1784) trad in het voetsporen van zijn vader, werd landeigenaar en ging in de graanhandel, activiteiten die hem eveneens geen windeieren legden. Hij trouwde in 1808 met IJda, de tweede dochter van Willem 't Hart. In 1826 werd hij benoemd tot burgemeester van de Zijpe, welke functie hij tot zijn overlijden in 1841 vervulde. In 1818 maakte Bok de aquarel 'Gezicht op de St. Maartensbrug uit het zuiden gezien'. Op deze aquarel zien we enkele bezittingen van zijn nichtje IJda en haar man. Het gebouw linksonder is het pakhuis 'De Jager', genoemd naar de walvisjager waarmee Jochem Blaauboer zo veel succes had. Door de Groteloot vaart de boeier die Gerrit en IJda voor hun plezier hadden aangeschaft. Aan boord zien we een vrolijk musicerend gezelschap waaronder ongetwijfeld nicht IJda.

Via de familie Blaauboer maakte Cornelis Bok kennis met zijn nieuwe opdrachtgever Pieter Helenius de Carpentier. Hij was een zwager van Grietje Blaauboer, een zuster van Gerrit Jochemsz Blaauboer. Zij was getrouwd met Adriaan de Carpentier en woonde op de bekende boerderij Brandwijk aan de Groteloot. Pieter Helenius de Carpentier was omstreeks 1823 in de Zijpe komen wonen en verdiende zijn brood als koopman en boer. In de Zijpe vervulde hij de belangrijke functie van gemeentesecretaris en was hoofdingeland in het polderbestuur.

Cornelis Bok maakte voor hem twee aquarellen van zijn boerderij 'Hoop en Vlijt'.

Links: Cornelis Bok, De Kerkebuurt in St. Maartensbrug (ca.1818). Detail van pagina 99.

Op het graf van oom Willem 't Hart op de begraafplaats in St. Maartensbrug werd deze fraaie zerk geplaatst met het opschrift:

'HIER LIGT BEGRAVEN
WILLEM 'T HART
OUD WEST INDISCH
KOOPVAARDYK APITEIN
OVERLEDEN DEN 8STEN
IN DEN OUDERDOM
VAN RUIM TACHTIG JAREN'

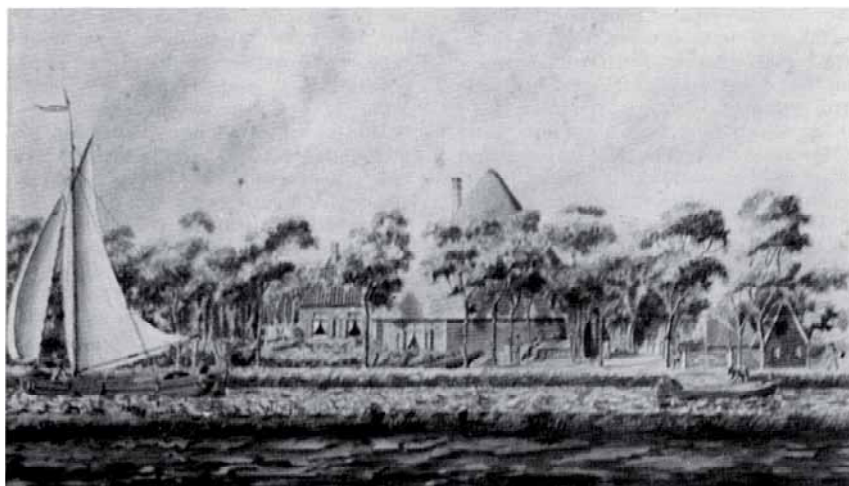
Cornelis Bok, 'Hoop en Vlijt'
(1829). Aquareel.

Particuliere Collectie

Voor de heer J.P. Carpentier maakte Cornelis Bok twee aquarellen. Van zijn buitenplaats Hoop en Vlijt aan de Grotessloot in de Zijpe van verschillende zijden gezien.

Cornelis Bok, 'Hoop en Vlijt'
(1829). Aquareel.

Particuliere Collectie

Via zijn netwerken wist Cornelis Bok verschillende opdrachten in de wacht te slepen. Hoeveel aquarellen hij in totaal heeft gemaakt, is niet na te gaan. Het moeten er heel veel zijn geweest.

Deze aquarellen, waarop de bezittingen van de opdrachtgever, prominent en op zijn mooist, waren weergegeven, dienden waarschijnlijk om bezoekers te imponeren. Ze werden er constant op gewezen dat ze niet bij 'zomaar iemand' te gast waren. Na verloop van tijd werden de aquarellen vervangen en kwamen dan in een verloren hoekje van het huis terecht, zoals de 10 schilderijen in de hoek van de keuken in

boerderij 'Volhouden' in Barsingerhorn.

Een ander voorbeeld van de nonchalance waarmee met het werk van Bok werd omgegaan is de geschiedenis van de aquarel van de Schagerbrug. Deze hing in de woning van Cornelia Muntjewerff, de echtgenote van Willem Jimmink, in de keuken boven het fornuis. Omdat het niet goed in de lijst paste, is de onderkant met de tekst omgevouwen, of eraf geknipt. Een kleinzoon van een zus van Cornelia had grote belangstelling voor het schilderij en heeft het na haar overlijden van de erven gekregen. Hij heeft het laten restaureren en het heeft een mooie plaats in zijn woning gekregen⁹⁹. Zelfs van de prenten, die toch in een oplage van meerdere exemplaren werden vervaardigd, zijn er niet veel meer overgebleven. Zelfs de heer C.W. Bruinvis, de bekende Alkmaarse archivaris met een goed oog voor historisch belangrijk materiaal, heeft zich een prent van Cornelis Bok laten ontglippen.

In een ingezonden brief aan de Schager Courant schrijft hij:

“(...) In mijne jeugd bezat mijn vader een grote gekleurde zinnebeeldige prent in kleuren voorstellende de staande Nederlandsche Maagd houdende de uwaaiierende banier en omgeven door krijgsattributen, gegraveerd naar eene teekening van C. Bok, die naar men mij zeide, veldwachter of politieagent te Schagen was. Ik heb deze prent niet verder gezien en sedert tevergeefs pogingen aangewend om hare beteekenis te leeren kennen. Bestaat er te Schagen nog een exemplaar van? (...)”. Dit moet de gekleurde versie van ‘De vlugt van Napoleon’ geweest zijn. Deze prent is dus verloren gegaan en zelfs de ervaren archivaris Bruinvis kende geen andere exemplaren. In boedelbeschrijvingen of -veilingen zijn nog geen met name genoemde werken van Bok teruggevonden. Boeken en schilderijen worden regelmatig vermeld, maar zelden worden ze duidelijk omschreven. Soms vermeldde de taxateur de aard van het werk. Er staat dan, zeegezicht, landschap, stadsgezicht of portret. In januari 1843 werd de boedel van Neeltje Prins geveild. Zij was de weduwe van Hendrik Koster in wiens huisje Cornelis Bok overleed. Mogelijk was hier werk van Bok bij dat na diens overlijden achtergebleven was in de woning aan de overkant van het water. Negen schilderijen, waaronder vijf olieverven, werden verkocht voor prijzen van 5 tot 50 cent.

Kaveltjes boeken gingen van de hand voor prijzen tussen de 25 cent en f1,-. De schilderijen waren in trek bij leden van de familie Roggeveen. Dirk Dz. kocht een schilderij voor 50 cent en Willem Dz. een van 5 cent. Leendert Roggeveen en Klaas Schoof kochten een stapeltje blaadjes voor resp. f1,- en 40 cent. Dit zou nog niet ingelijst werk van Bok geweest kunnen zijn.

Gezien de geringe waarde van het artistieke werk is het niet verwonderlijk dat maar weinig werk van Bok de tijd heeft overleefd. Pas aan het eind van de negentiende eeuw, toen Schagen in een hoog tempo aan het veranderen was door het dempen van grachten en de sloop van huizen, realiseerde men zich de historische waarde van het werk van Bok.

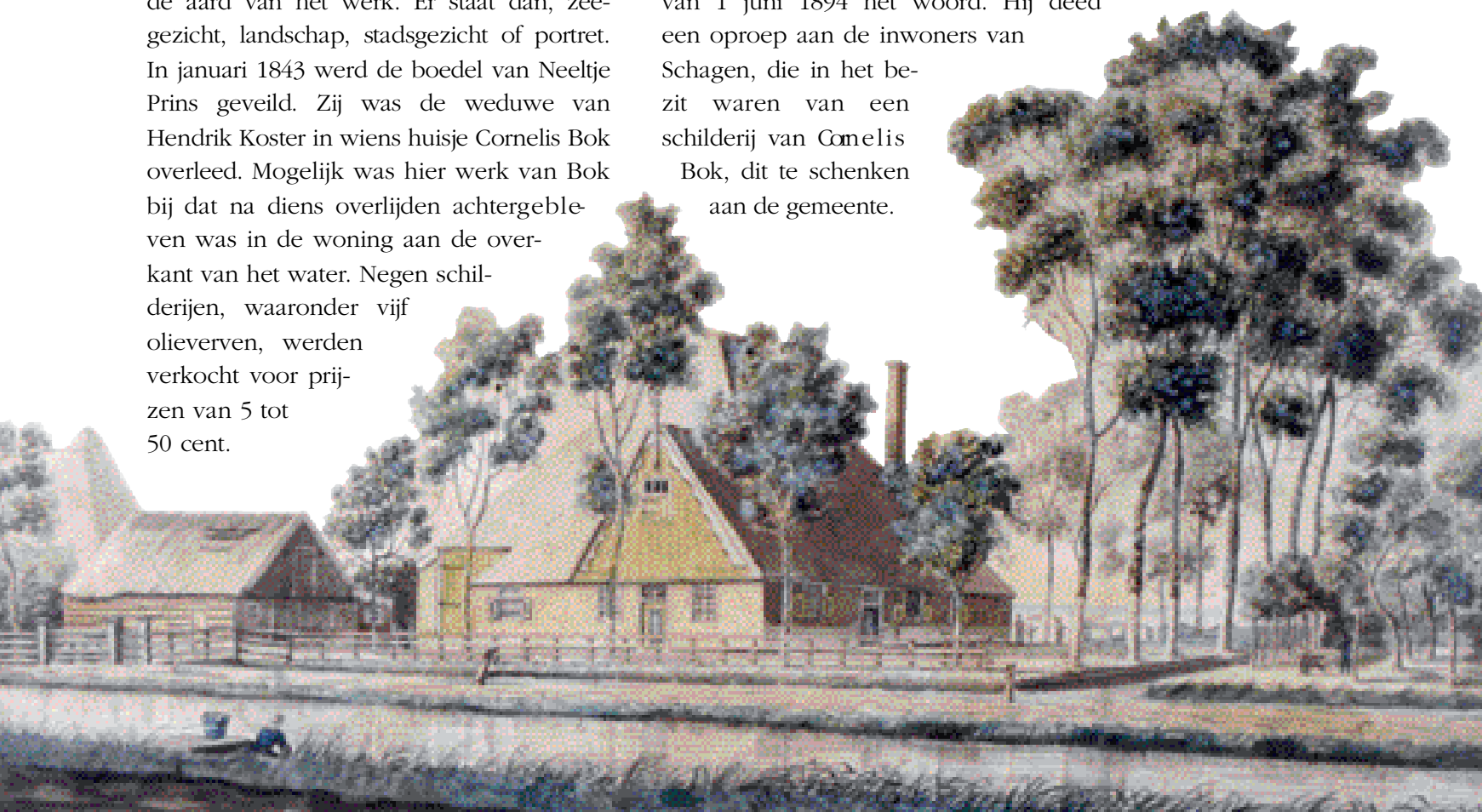
De collectie van de gemeente Schagen

Gemeentesecretaris Jacob Denijs, de jongste zoon van chirurgijn Jan Denijs, vroeg na afloop van de gemeenteraadsvergadering van 1 juni 1894 het woord. Hij deed een oproep aan de inwoners van Schagen, die in het bezit waren van een schilderij van Cornelis Bok, dit te schenken aan de gemeente.

Cornelis Bok, ‘De Broodbakkerij van de heer C.A. Schenk’ (1821). Aquarel.

Gemeente Niedorp

De bakkerij van Schenk was gevestigd aan de Noord-Zijperweg te Wieringerwaard.

Cornelis Bok, 'Gezigt van de Menes-weg naar Schagen' (ca 1820). Aquarel.

Particuliere Collectie

"(...) voor deze toch hebben zij enigemate historische waarde, terwijl zij als particulier eigendom, allicht in de loop der tijden geheel verloren gaan." De spreker voegde de daad bij het woord en bood de gemeente het schilderij van de Lammerenmarkt aan.

"In de hoop, dat zulks navolging zal vinden". Zijn aanbod werd door de voorzitter met instemming van de vergadering dankbaar aanvaard en beloofde dat het werk een ereplaats in de raadzaal zou krijgen.

Dankzij dit loffelijk initiatief van de secretaris, dat navolging vond, is de gemeente Schagen op dit moment in het bezit van verschillende werken van Bok. Niet van al het werk in het bezit van de

gemeente Schagen is de herkomst bekend. Het Gezicht op de Hoep en Het Tolhek zijn een geschenk van Jan van der Maaten, die aan het eind van de negentiende eeuw deurwaarder was bij de arrondissementsrechtbank en het kantongerecht en later gemeenteontvanger. Waar de verschillende aquarellen van het slot vandaan komen is niet bekend.

De Landing bij Callants-oog en het Gezicht op de Markt vanuit de Roode Leeuw zijn geschonken door Floris over de Linden uit Den Helder. Deze schilderijen gingen vergezeld van een exemplaar van het boek De Witte Paal of Jenne en het toneelstuk over Hendrik Prins.

Het geschenk van Leendert Floris over de Linden

In de gemeenteraadsvergadering van 29 mei 1916 wordt door de secretaris medege-deeld dat de gemeente in het bezit is geko-men “van 2 mooie aquarellen, aangeboden door de heer A.F. over de Linden te Helder. De schilderijen hangen reeds in de raad-zaal aan de wand en stellen voor:

1. De Marktplaats te Schagen gezien vanuit het koffiehuis de Rode Leeuw in 1823,
2. Landing van de Engelschen (en Russen) in 1799 tusschen Callantsoog en Den Helder. Beiden zijn geschilderd door een oud-ingezetene van Schagen de heer C. Bok. De heer Over de Linden stelde het op hoogen prijs deze twee aquarellen, producten van een zeer te waarderen burger van Oud-Schagen in het bezit der gemeente te stellen. Nog twee boekwerken geschreven door den heer Bok zullen volgen n.l. een roman getiteld Jennij of de Witte Paal en een blijspel De Hollandsche Matroos”

Voorzitter meent “dat er alle aanleiding is de heer over de Linden hartelijk te bedan-ken voor het zo schoon geschenk. De raad betuigt hiermede zijn waardering”.

Een exemplaar van het blijspel werd korte tijd later bij de gemeente bezorgd. De over-handiging van de roman werd uitgesteld. Schriftelijk laat Over de Linden weten dat “(...) de toezending van het hem toebeho-orende exemplaar, dat voor het oogenblik in het ongereede is geraakt, terecht komt, of een ander exemplaar door aankoop door hem verkregen kan worden. Eene poging tot aankoop door ondergeteekende persoonlijk in uwe gemeente gedaan mislukte. Bij twee inwoners was een exemplaar aanwezig, doch niet te koop. Deze laatstgenoemde omstandigheid wijst er op hoe door de bezit-ters het werk van den heer Bok gewaardeerd

wordt”. Over de Linden deed zijn uiterste best om de belofte na te komen. In juli slaagde hij erin een exemplaar te kopen in Niedorp. Helaas ontbraken er enkele pagi-na’s. Hij voelde zich echter verplicht een volledige exemplaar te leveren en voegde eigenhandig geschreven pagina’s toe. Eind juli was het boek in Schagen aangekomen en stuurde de gemeente een schriftelijk bedankje aan de schenker.

Leendert Floris over de Linden

Leendert was een zoon van Cornelis over de Linden, de timmerbaas in Den Helder in wiens woning in 1867 een merkwaardig handschrift werd gevonden. Dit handschrift bleek een kroniek te zijn, geschreven in een soort runenschrift. Het pretendeerde niet alleen de oudste geschiedenis van Friesland, maar die van heel West-Europa te beschrijven. Om de eeuwen te kunnen tro-tsen zou het telkens zijn overgeschreven door afstammelingen, in de mannelijke lijn,

Cornelis Bok, ‘St. Maartens-brug’ (1818). Aquarel.

Particuliere Collectie

Links op de voorgrond is het graanpakhuis ‘De Jager’ te zien, gebouwd door Jochem Blaauboer.

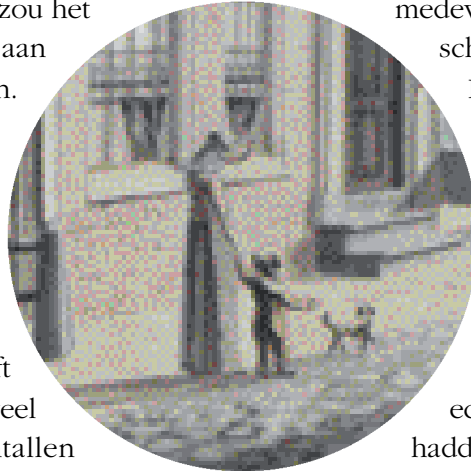
Cornelis Bok, 'Gezigt van de Hoogzijde naar de Marktplaats te Schagen' (1819). Aquarel.

Gemeente Schagen

van het geslacht Over de Linden (Oera Linda), dat een belangrijke rol speelde in de geschiedenis van de Friezen. Cornelis over de Linden was in 1867 de jongste afstammeling uit dit 'roemrijke' geslacht.

Zijn overleden grootvader zou het handschrift, via een tante, aan hem hebben doorgegeven. Niet aan zijn vader, wat logisch zou zijn geweest. Deze was overgeslagen omdat hij niet serieus genoeg was om een dergelijk kostbaar familiestuk te beheren. Het handschrift heeft sinds de vondst veel stof doen opwaaien. Tientallen mensen hebben zich het hoofd gebroken over de inhoud, was het echt of was het een vervalsing? De historicus Goffe Jensma heeft in 2004 een voorlopig einde gemaakt aan alle speculaties rondom het Oera Linda Boek met zijn dissertatie *De gemaskerde God*⁶⁰. Hierin toont hij op boeiende wijze aan, dat François Haverschmidt, de dominee-dichter, beter bekend als Piet

Paaltjens, de geestelijke vader van het boek moet zijn geweest en Cornelis over de Linden zich beperkt/ geleend heeft tot het overzetten van de tekst in zelf verzonden schrifttekens. Als beloning voor zijn medewerking werd door Haverschmidt de door Over de Linden verzonden stamboom in de tekst verwerkt. Of iedereen nu overtuigd is, valt te betwijfelen. Veerdelijk niet de nazaten van Cornelis, die heilig geloofden in de echtheid van het geschrift. Zij hadden daar, onder leiding van Leendert Floris, een hele cultus omheen gebouwd. Deze was volledig overtuigd van de echtheid en verdedigde zijn vader in woord en geschrift tegen iedereen die twijfelde aan zijn oprechtheid..

De mogelijke herkomst van de aquarellen en boeken

Leendert Floris over de Linden was getrouwd met Jantje de Rooij, een dochter uit het eerste huwelijk van onderwijzer Albertus de Rooij (1810-1864) met Antje Walig (1814-1841). Na het overlijden van Antje hertrouwde Albertus met Antje Roggeveen, een dochter van Arien Roggeveen, dus een kleindochter van de eerder genoemde Willem. De aquarellen en boeken van Bok kunnen in Den Helder terecht zijn gekomen vanuit de boedel van Albert de Rooij. Deze zou ze zelf gekocht kunnen hebben, wat niet waarschijnlijk is omdat het grote onderwijzersgezin constant geldgebrek had. Zijn tweede vrouw, Antje Roggeveen zou ze geërfd kunnen hebben en in dat geval kwamen ze dus uit haar familie. De aquarel van de Marktplaats lijkt

dit op te gaan. Op de achtergrond is namelijk duidelijk de grutterij van de familie Roggeveen te zien. Het aquareel van de landing bij Callantsoog zou wel eens uit de collectie van Cornelis over de Linden kunnen zijn. Uit de literatuur over het Oera Linda Boek is bekend dat hij belangstelling had voor deze periode in de geschiedenis. In zijn boekenkast stond een verzameling plaatwerk over de inval in 1799. Een exemplaar van het blijspel komt bijna zeker uit Den Helder. Cornelis Bok had het geschreven op speciaal verzoek van de toneelvereniging aldaar. Het is uitgegeven door de Helderse uitgever G. Giltjes, een bekende van Over de Linden. Vermoedelijk is het stuk nooit in Schagen opgevoerd en waren er geen redenen om het in Schagen op de markt te brengen.

Cornelis Bok en het Oera Linda Boek

In verband met het blijspel zal Bok regelmatig in Den Helder zijn geweest. Hij had tijd genoeg sinds zijn ontslag als cipier. Tijdens een van deze bezoeken kan hij kennis gemaakt hebben met Cornelis over de Linden, mogelijk via de uitgever. Over de Linden had contact met Giltjes in verband met de uitgave van door hem geschreven opstellen. Is Over de Linden toen geïnteresseerd geraakt in de romans van Bok en heeft het verhaal over Jenne hem geïnspireerd tot het opstellen van een stamboom in een zelfverzonnen handschrift? In het voorwoord van deze roman schrijft Bok dat hij bij een uitdrager een oud handschrift kocht, geschreven in runeachtige letters. Niet al te ingewikkeld, want hij kon het met behulp van een oud

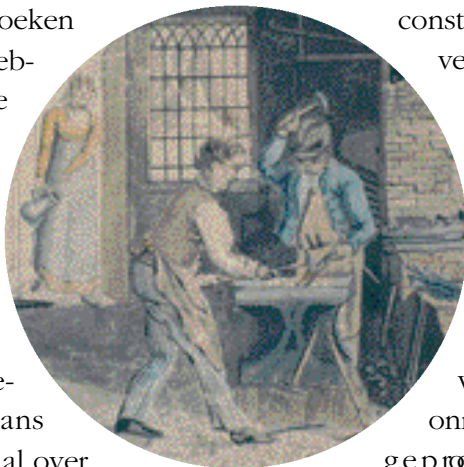
Cornelis Bok, De smederij van de familie Plevier in Haringhuizen (ca. 1825). Aquarel

Particuliere Collectie

schoolboekje vertalen in gewoon schrift. Wat tevoorschijn kwam was het verhaal over Jenne, de dochter van Sicco de Great, een edelman uit het oude en befaamde Friese geslacht van de Magnussen. De voorouders van Cornelis over de Linden kwamen uit Friesland, waar zij trots op waren. Zijn grootvader was in het bezit van oude familiepapieren waaruit ongetwijfeld

een mooie stamboom was te reconstrueren. Getuigen hebben verklaard dat zij, ruim voor de vondst van het Oera Linda Boek, oud uitziende documenten bij Cornelis over de Linden thuis hadden gezien en dat diens vader gepoacht had over de edele afstamming van zijn familie. Het is niet onmogelijk, dat de door hem geproduceerde stamboom door

Haverschmidt is verwerkt in het Oera Linda verhaal. Als tegenprestatie zou Over de Linden de geschiedenis dan omgezet hebben in het omstreden handschrift waarbij hij dan gebruik maakte van zijn eerdere ervaring met het schrijven met runeachtige tekens.

Cornelis Bok, De 'Schuitemakerij van J. de Wit te Kolhorn' (1819). Aquarel.

Particuliere Collectie

Tenslotte had hij een opleiding technisch tekenen gevolgd. Het blijft echter speculeren. Zeker is dat zoon Leendert, toen de inhoud van de boekenkast van zijn vader werd geveild een flink aantal boeken heeft gekocht waaronder ook Nederlandstalig werk. Helaas zijn deze aankopen niet gespecificeerd zodat we nooit zeker zullen weten of de roman *De witte paal* of *Jenne* zich onder deze boeken bevond. Het blijft overigens vreemd, dat Leendert niet meteen het door hem aan de gemeente Schagen toegezegde boek kon leveren. Zag het er echt ontוןbaar uit – zijn gezin was kinderloos – of stonden er aantekeningen in van zijn vader? Hij had later wel een gaaf exemplaar tot zijn beschikking om de ontbrekende bladzijden uit over te schrijven. Het fijne zullen we nooit aan de weet komen.

Het overige artistieke werk van Cornelis Bok

De familienetwerken waarbinnen Cornelis Bok zijn artistieke werk verkocht, zijn ongetwijfeld veel uitgebreider dan hiervoor beschreven. Zo moet er een verbinding zijn met de Wieringerwaard waar Bok een aquarel maakte van de broodbakkerij van C.A. Schenk. Ongetwijfeld is de opdracht voor deze aquarel gegeven door Cornelis Schenk die inderdaad bakker was in de

Wieringerwaard. De families Schenk en Vader zijn verwant, dus het contact zou gelegd kunnen zijn via een dochter van Arie Houvast. Maar ook de familie Blaauboer had verwanten in deze polder. In Haringhuizen maakte Bok een aquarel van de kerk en het schoolhuis. In dezelfde plaats schilderde Bok de smederij van Klaas Plevier. Diens naam staat niet op het werk vermeld, maar de familieoverlevering sluit elke andere mogelijkheid pertinent uit. Klaas Plevier is in 1822, niet lang na zijn huwelijk met Bregje Waterdrinker, naar

Haringhuizen gekomen. De smidsknecht uit Schemerhorn begon hier een eigen bedrijf dat hem een 'ruim bestaan' opleverde, zo stond het in de advertentie waarin hij 'wegens gevorderde leeftijd' - hij was 58 - in 1854 de smederij te koop aanbood. Zijn twee zonen, Gijsbert (1823) en Jacob (1825), die beiden smid zijn geworden

waren nog te jong om Bok de opdracht te kunnen geven. Bok overleed immers in 1836. Kolhorn was ook een van de plaatsen waar hij werkte. Bewaard gebleven zijn 'De schuitemakerij van J. de Wit te Kolhorn' en een dorpsgezicht. De schuitemakerij is ongetwijfeld gemaakt in opdracht van De Wit zelf. Voor wie hij het dorpsgezicht maakte, is niet bekend. Elk werk van Cornelis Bok heeft zijn eigen geschiedenis die soms niet eenvoudig is te achterhalen. Er zijn geen archiefstukken bewaard gebleven die ons volledige zekerheid kunnen verschaffen over het wel en wee van het artistieke werk en de personen daaromheen. Veel informatie moet dus komen uit mondelinge overlevering. Het is dan ook te hopen dat dit boek de tongen losmaakt.

Ruud van de Pol

Literatuur

- Beckering Vinckers, J: Waarheid en leugen over het Oera Linda Boek, Amsterdam z.j.
Bok, C.: De Witte Paal of Jenne, Amsterdam, 1828
Bok, C.: Vooringenomenheid en Vooroordeel, Amsterdam 1826
Dekker, P.: Willem 't Hart Een Zijper zeevaarder in de nadagen der Republiek, Zaltbommel 1966
Dekker, P.: Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Groteloot, dl 1, Schoorl 1986
Dekker, P.: Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Groteloot, dl 2a, Schoorl 1988
Dekker, P.: Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Groteloot, dl 2b, Schoorl 1991
Dekker, P.: Een 'gulden snede' door het Zijper geslacht Blaauboer, dl 1 en 2, Schoorl 2004
Denijs, Jb.: Hoe Schagen feestvierde, 1813-1863, Schagen 1864
Diederik, F. Timmer, F. e.a.: Slot Schagen, Schagen 2002
Jensma, G.: De gemaskerde God, Zutphen 2004
Lambooij, H. e.a.: Heerlijk Schagen, Schagen/Baarn 1996
Maatschappij tot Nut van het Algemeen: Gedenkschriften der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen voor de eerste vijftig jaren van haar bestaan, Amsterdam 1809
Mol, C.: Uit de geschiedenis van Womer, 2e dr., Amsterdam 1980
Stichting Herdenking 1799: De lange herfst van 1799, 2e dr., Castricum 1999

Bijlage I

Vermelding van het beroep van Cornelis Bok in de bronnen

Jaar	Beroep	Bron
1811	ouvrier	Registree Civique
1812	particulier cipier dagloner	huw. akten: 25-1, 9-2, 5-4, 12-4, 3-5, 8-5 overl. akten: 7-2, 17-2, 18-3, 7-6 overl. akten: na 7-6 en geb. akten 24-1, 29-9, 13-12, 24-12
1813	cipier	huw. geb. en overl. akten. Tekende veel overlidensakten tot 19.03.1813
1814	cipier dagloner zonder cipier	huw. akten tot 9-1 idem 10-3 idem 18-5 idem 27-11
1815	dagloner	geb. akten 1-2 en 19-4
1816	arbeidsman cipier	huw. akte 23-5 huw. akten vanaf 14-7 zeer regelmatig, Geb. akte 20-11
1817	cipier verwersknecht	huw. en geb. akten geb. akte 30-12
1818	cipier	huw. akten tot 28-6 zeer regelmatig ondertekend. Periodes 26-1 tot 27-11 en 23-5 tot 26-6. Eerste periode steeds om de keer, tweede periode bijna elk huwelijk
1820	verwersknecht	overl. akte 18-3
1821	koopman verwersknecht schilder	overl. akte zoon Pieter 30-6 overl. akte zoon Jan 30-6 v rede- en politiegerechten 15-1, 22-3, 14-5, 18-10, 19-11
1823	schilder	v rede- en politiegerechten 1-4
1826	verwer	overl. akte vrouw
1831	schilder	overl. akte dochter Alida
1832	cipier schilder	overl. akte 1-3 overl. akte 23-6
1836	zonder	overl. akte Cornelis Bok

Samenstelling: Marjolein de Boer, 1988

Bijlage 2

Het voorgeslacht van Ijda Kwantes

I Ijda Kwantes, zonder beroep, wonende te Schagen, is geboren te Spaarndam in 1787, zij is overleden te Schagen op vrijdag 20 januari 1826, aangegeven op zaterdag 21 januari 1826 (getuigen aangifte overlijden waren Cornelis Bok en Cornelis de Leeuw). Ijda gaat in ondertrouw te Schagen op vrijdag 18 april 1806, trouwt aldaar op zondag 4 mei 1806 met Cornelis Bok

Van Cornelis en Ijda zijn vijf kinderen bekend:

II Pieter Kwantes, schoolmeester, wonende te Valkkoog en te St. Pancras, is geboren rond 1750, hij is begraven te Spaarndam op donderdag 26 februari 1801.

Pieter gaat in ondertrouw te Langedijk op donderdag 30 november 1775 met Maartje Jans Kuijper, ook genaamd Maartje Jans Cuijper, dochter van Jan Kuijper en Maartje Jans Roos. Maartje, zonder beroep, wonende te St. Pancras, te Oudkarspel en te Schagen, is gereformeerd gedoopt te Langedijk op zondag 26 juli 1750, zij is overleden te Schagen op vrijdag 17 maart 1820 (Marktplaats 179), aangegeven aldaar op zaterdag 18 maart 1820 (getuigen aangifte overlijden waren Caspar Hemme en Cornelis Bock).

Van Pieter en Maartje zijn elf kinderen bekend:

- 1 Ijda Kwantes is gereformeerd gedoopt te St. Pancras op zondag 15 december 1776.
- 2 Ijda Kwantes is geboren te Spaarndam op vrijdag 8 oktober 1779, gereformeerd gedoopt op zondag 10 oktober 1779 (doopgetuige was Elsje Smit), zij is begraven te Spaarndam op maandag 8 november 1779.

- 3 Jan Kwantes, kostschoolhouder, wonende te Barneveld en te Spaarndam, is geboren aldaar op woensdag 31 januari 1781, is gereformeerd gedoopt op donderdag 1 februari 1781 (doopgetuige was Elsje Smit). Jan trouwt voor zondag 8 juni 1806 met Sophia Wilhelmina Muller.
- 4 Pieter Kwantes, schoolmeester, wonende te Womer, is geboren te Spaarndam op dinsdag 7 januari 1783, is gereformeerd gedoopt op zondag 12 januari 1783 (doopgetuige was Elsje Vet-Smit). Pieter was gehuwd met Catharina Matthijs.
- 5 IJda Kwantes is geboren te Spaarndam op zondag 1 februari 1784, is gereformeerd gedoopt op zondag 8 februari 1784 (doopgetuige was Johanna Benning).
- 6 Neeltje Kwantes is geboren te Spaarndam op donderdag 6 oktober 1785, is gereformeerd gedoopt op zaterdag 8 oktober 1785 (doopgetuigen waren Geertruij van Hassel en Joh. Benning).
- 7 Maartje Kwantes is geboren te Spaarndam op donderdag 6 oktober 1785, is gedoopt aldaar op zaterdag 8 oktober 1785 (doopgetuigen waren Geertruij van Hassel en Johanna Benning).
- 8 IJda Kwantes is geboren te Spaarndam in 1787, haar doopdatum is niet gevonden, zie I.
- 9 Dirk Kwantes is geboren te Spaarndam op woensdag 10 september 1788, is gereformeerd gedoopt op zondag 21 september 1788 (doopgetuige was Johanna Benning).
- 10 Maartje Kwantes is geboren te Spaarndam op vrijdag 10 september 1790, is gereformeerd gedoopt op zondag 12 september 1790.
- 11 Neeltje Kwantes is geboren te Spaarndam op dinsdag 15 mei 1792, is gereformeerd gedoopt op zondag 20 mei 1792 (doopgetuige was Johanna Schouten-Benning).

III Pieter Jansz. Kwantes ook genaamd Pieter Jansz. Quantis.
Pieter was gehuwd met IJda Pietersdr. Back.

Van Pieter en IJda zijn twee kinderen bekend:

- 1 Pieter Kwantes is geboren rond 1750, zie II.
- 2 Maartje Kwantes is gereformeerd gedoopt te Oterleek op zondag 28 september 1755, zij is overleden op dinsdag 17 juni 1817 en begraven te St. Maartensbrug. Maartje trouwt in december 1775 met Willem 't Hart. Willem is geboren te St. Maartensbrug op woensdag 2 september 1750, is overleden op woensdag 8 december 1830.

IV Jan Pietersz. Quantis, schoolmeester, wonende te Oterleek.

Van Jan en een onbekende vrouw is een kind bekend:

- 1 Pieter Jansz. Kwantes, zie III.

Bijlage 3

Het nageslacht van Cornelis Bok en IJda Kwantes

I Cornelis Bok ook genaamd Cornelis Bock en Cornelis de Bock, zoon van Erik Bok en Elsje Schram, schilder, schrijver, particulier, cipier, verversknecht en koopman, wonende te Schagen en te Enkhuizen, is gereformeerd gedoopt aldaar op zondag 27 juli 1777, overleden te Schagen op vrijdag 27 mei 1836, aangegeven aldaar op zaterdag 28 mei 1836 (getuigen aangifte overlijden waren Hendrik Koster en Pieter Bleek). Cornelis gaat in ondertrouw te Schagen op vrijdag 18 april 1806, hij trouwt voor schout en schepenen op zondag 4 mei 1806 met IJda Kwantes, dochter van Pieter Kwantes en Maartje Jans Kuijper. IJda, zonder beroep, wonende te Schagen, is geboren te Spaarndam in 1787, overleden te Schagen op vrijdag 20 januari 1826, aangegeven aldaar op zaterdag 21 januari 1826 (getuigen aangifte overlijden waren Cornelis Bok (zie I) en Cornelis de Leeuw).

Van Cornelis en IJda zijn vijf kinderen bekend:

- 1 Alida Bok, zonder beroep, is geboren te Schagen op donderdag 5 maart 1807, gereformeerd gedoopt op zondag 8 maart 1807 (doopgetuige was Femmetje de Jong), overleden te Schagen op woensdag 10 augustus 1831 (Marktplaats 179).
- 2 Pieter Erikus Bok, zonder beroep, is geboren te Schagen op vrijdag 18 november 1808, gereformeerd gedoopt op zondag 20 november 1808 (doopgetuige was Petronella de Rooij), overleden te Schagen op dinsdag 29 mei 1821, aangegeven op woensdag 30 mei 1821 (getuigen aangifte overlijden waren Cornelis Bock (zie I) en Gerrit Boonacker).
- 3 Elsje Maria Bok, zonder beroep, is geboren te Schagen op zondag 24 maart 1811, gereformeerd gedoopt op zondag 7 april 1811 (doopgetuige was Aafje Bakker), zie II.
- 4 Francina Bok, zonder beroep, is geboren te Schagen op zaterdag 17 mei 1817, overleden te Schagen op zondag 28 september 1845, (getuigen aangifte overlijden waren Arie Overtoom en Jacob Zwaag),.
- 5 Jan Bok, zonder beroep, is geboren te Schagen op vrijdag 29 december 1820, gereformeerd gedoopt op vrijdag 29 december 1820, overleden te Schagen op zaterdag 30 juni 1821 (op 't slot), aangegeven op zaterdag 30 juni 1821 (getuigen aangifte overlijden waren Cornelis Bock (zie I) en Gerrit Boonacker).

II Elsie Maria Bok, dochter van Cornelis Bok (I) en IJda Kwantes, is geboren te Schagen op zondag 24 maart 1811, gereformeerd gedoopt op zondag 7 april 1811 (doopgetuige was Aafje Bakker), overleden te Norg op vrijdag 22 oktober 1858. Elsie trouwt te Schagen op zondag 12 juli 1846 (huwelijksgetuigen waren Leendert Willemsz. Roggeveen, Jacob Zwaag, Willem Leendertsz. Roggeveen, André Joseph van Cantfort, Jacob Zaatman en Maartje Pottegieter) met Wilkes Zaatman, zoon van Jacob Zaatman en Maartje Pottegieter. Wilkes, arbeider, wonende te Barsingerhorn, is geboren op Texel rond 1818, hij is overleden te Londen op zaterdag 18 september 1852.

Van Wilkes en Elsie zijn twee kinderen bekend:

- 1 Maartje Zaatman is geboren te Schagen op zaterdag 1 augustus 1846, overleden te Norg op vrijdag 22 oktober 1858.
- 2 Jan Zaatman is geboren te Den Helder op zaterdag 26 april 1851, zie III.

III Jan Zaatman, zoon van Wilkes Zaatman en Elsie Maria Bok (II), stoker, zeeman en machinist, is geboren te Den Helder op zaterdag 26 april 1851. Jan trouwt te Den Helder op donderdag 15 november 1877 (1) met Maria Johanna van der Meer, dochter van Hendrik van der Meer en Wilhelmina Bernardina Otte. Maria is geboren te Den Helder rond 1853, overleden voor donderdag 30 oktober 1884.

Jan trouwt te Den Helder op donderdag 30 oktober 1884 (2) met Cornelia Verboom, dochter van Theunis Verboom en Johanna Emes van der Schaaf. Cornelia is geboren te Den Helder rond 1852, overleden te Terschelling op dinsdag 2 maart 1886.

Van Jan en Cornelia is een kind bekend:

- 1 Elsie Maria Zaatman is geboren te Terschelling tussen vrijdag 1 januari en maandag 1 maart 1886. Elsie trouwt te Den Helder op dinsdag 27 juni 1911 met Jan de Waard, zoon van Pieter de Waard en Maria de Jong. Jan, timmerman, is geboren te Den Helder rond 1881.

Jan trouwt te Terschelling op zondag 21 november 1886 (3) met Marretje Kruk.

Van Jan en Marretje is een kind bekend:

- 2 Frouwtje Zaatman is geboren te Terschelling rond 1887. Frouwtje trouwt te Den Helder op donderdag 17 december 1908 met Wijbe Sipke Sipkema, zoon van Anna Sipkema en Jantje Geerts Ruiter. Wijbe, fourier infanterie, is geboren te Nieuwer Amstel rond 1880.

Noten

- ¹ Notarieel Archief Schagen: 4671 akte 5
- ² Diederik, p. 100
- ³ Diederik, p. 101
- ⁴ Zie noot 1
- ⁵ Notarieel Archief Schagen: 4671 akte 50 en 51
- ⁶ Oud Archief Schagen: 58
- ⁷ Deze naam staat op de schets die Bok maakte voor de aanbouw van de toren.
- ⁸ Bijlage 2
- ⁹ Haar zuster Grietjans Kuijper (1752-1793) woonde in Oudkarspel. Zij was getrouwd met Albert Rus (1748-1813).
- ¹⁰ Schagen, Archief van het Gemeentebestuur (1811-1940): 1146
- ¹¹ Lijst van eigenaren en bewoners van panden in het dorp Barneveld. J. Kwantes 1805-1807 kostschoolhouder, gehuwd met Sophia Wilhelmina Muller, met att. d.d.8 juni 1806 van Spaarndam.
- ¹² Mol, p. 163
- ¹³ Oud Archief Schagen: 80, 16.04.1808
- ¹⁴ Oud Archief Schagen: 180, 30.04.1808
- ¹⁵ Oud Archief Schagen: 81, 1809
- ¹⁶ Oud Archief Schagen: 184. Lijst van gezonde mannen van 25-45 jaar in verband met de oprichting van 9 compagnieën kanonnier-kustbewaarders.
- ¹⁷ Oud Archief Schagen: 58
- ¹⁸ Bok 1826 p. 260-263
- ¹⁹ Oud Archief Schagen: 10, 13.07.1803
- ²⁰ Oud Archief Schagen: 10, 20.02.1805
- ²¹ Bijlage 1
- ²² Dekker 2004 dl.2, p.426
- ²³ Oud Archief Schagen: 190
- ²⁴ Bok 1826 p. 314-316
- ²⁵ Maatschappij, 1809 p. 60
- ²⁶ In de 'Catalogus van de leesbibliotheek der Maatschappij tot Nut van het Algemeen departement Alkmaar' staan drie romans van Cornelis Bok t.w.: nr. 203, Het Heidensche bosch, nr. 891, Vooringenomenheid en vooroordeel en nr. 1134, De wachmeester Aarhus. Bibliotheek RAA nr. 1F13X.
- ²⁷ In 1842 telde het departement Schagen 47 leden, de bibliotheek telde 75 lezers. Secretaris was A. Denijs. Deze werd na zijn overlijden opgevolgd door C. de Heer.
- ²⁸ Denijs 1864 p. 34-47
- ²⁹ Denijs 1864 p. 29-33
- ³⁰ Schagen, Archief van het gemeentebestuur (1811-1940) 1388-1402. Dit archiefdeel met de stukken van het 'College van toezicht van het huis van bewaring te Schagen' is overgebracht naar het RANH.
- ³¹ Zie noot 24
- ³² Schagen, Archief van het gemeentebestuur (1811-1940): 1100
- ³³ Voor het delven van een graf werd in 1826 door het ambestuur f 0,80 betaald. Schagen, Archief van het gemeentebestuur (1811-1940): 1052.
- ³⁴ Oud Archief R.K. Kerkbestuur Schagen: 58
- ³⁵ Schagen, Archief van het gemeentebestuur (1811-1940): 634

- ³⁶ Schagen, Archief van het gemeentebestuur (1811-1940): 851
- ³⁷ Schagen, Archief van het gemeentebestuur (1811-1940): 1006
- ³⁸ Notaris Arie Denijs, 01.04.1824. Jac. Zwagerman, schipper te Schoorl, verkoopt aan Hendrik Koster, kuiper te Schagen, huis en erf nr. 50 op het Lage Noord te Schagen voor f70,-.
- ³⁹ Bijlage 2
- ⁴⁰ Pol, R.J.M. van de; Schagen en de Maatschappij van Weldadigheid (1818-1859), in: De Kakelepost, periodiek van de Historische Vereniging Schagen e.o., jrg. 6, 1991 nr 1, 2, 3, 4.
- ⁴¹ Met dank aan J.N. de Wit te Schagen, specialist op het gebied van stolpboerderijen.
- ⁴² Joosten, J.W.: De familie Denijs in West-Friesland. Genealogie van de familie Denijs in: Westfriese Families 28e jrg nr. 1 en 2.
- ⁴³ Oud Archief Schagen: 58. Tussen de 'bewijzen van goed gedrag' zit een los stuk waarin gegevens over de schapenhouderij. Ve moedelijk 1810.
- ⁴⁴ Toen in 1876 de gracht tussen de Hoog- en Laagzijde werd gedempt werd deze brug overbodig en is afgebroken. De brug op het Noord werd toen de Stenen pijp genoemd met als gevolg dat men dacht dat Bok deze brug geschilderd had.
- ⁴⁵ In de Schager Courant van het jaar 1907.
- ⁴⁶ Thomas (Tom) Denijs (1877-1935) trad als oratoriumzanger op in Duitsland, Engeland en in 1927 in Amerika. Helana Maria (Lenamie) (1871-1914) was een gerenommeerd violiste. Wouter Denijs begeleidde als pianist bekende cabaretiers zoals Lous Davids, Wim Kan en Wim Sonneveld. Leonard Roggeveen was een bekend schrijver van boeken voor de jeugd. De jongensboekenserie over de 'Klaverwei' speelt zich af in Schagen, zijn geboorteplaats.
- ⁴⁷ Roggeveen, L.J.: Familie Roggeveen, genealogie van de familie Roggeveen in: West-friese families 19e jrg nr. 2 en 3.
- ⁴⁸ Dekker, Boerderijen dl.1 p.77
- ⁴⁹ Enkele jaren geleden afgebroken.
- ⁵⁰ Bok 1828, p. 172
- ⁵¹ Bok 1828 p. 173
- ⁵² Oud Archief Schagen, transporten inv. nr. 5906, f.1326, 20.4.1784
- ⁵³ Ten zuiden van de Witte Paal bevindt zich heden een industrieterrein met de naam 'Witte paal'.
- ⁵⁴ Wit, J.N. de: De eigenaren en een stukje bouwgeschiedenis van de boerderij genaamd Vre e b u r g. Eigen uitgave 1996.
- ⁵⁵ Dekker, 1986 passim
- ⁵⁶ Dekker, Gulden snede passim
- ⁵⁷ Weduwe van Jan Regier.
- ⁵⁸ Dekker, Gulden snede, p. 237.
- ⁵⁹ Vriendelijke mededeling (in 1988) van de heer N. Akkerman te Alkmaar. Bvestigd door zijn echtgenote.
- ⁶⁰ Jansma, G. De gemaskerde God, Zutphen 2004
- ⁶¹ Beckerling Vindkers, J. Wie heeft het Oera-Linda-Bock geschreven? Catalogus boekverkoop nr. 52 De Fr.-Eng.-Russ-Oorlog in 2 delen (plaatwerk), p.35
- ⁶² Van Bok zijn enkele interieurs bekend, dat van de Grote Kerk te Schagen, de smederij in Haringhuizen en mogelijk het olieverfschilderij van Willem Roggeveen met zijn gezin.
- ⁶³ Genealogie Plevier: <http://members.home.nl/siekman>

Cornelis Bok en zijn romans

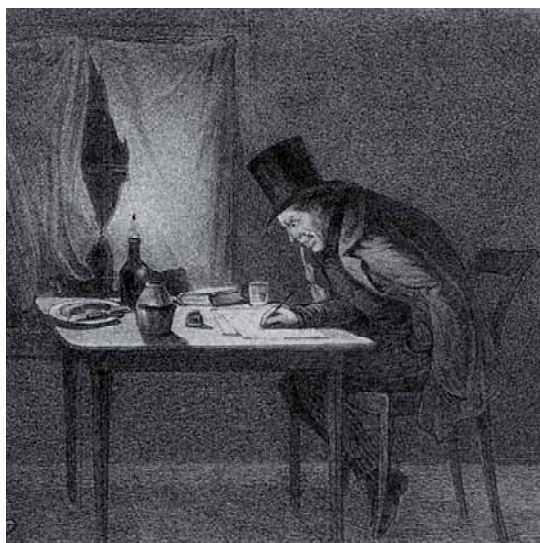
Een kennismaking

Tussen 1826 en 1836 verschenen er van de hand van Cornelis Bok acht romans en een toneelstukje. Alles bij elkaar een kleine 2500 bladzijden (ongeveer 200 woorden per bladzijde). Ervan uitgaande dat hij in 1826 geen complete manuscripten in een laasje had liggen, komt dat neer op 5 bladzijden per week schrijven, een redelijk aantal. Over dat vrij omvangrijke werk wordt in de Nederlandse literatuurgeschiedenis niet gesproken. Met geen woord. Ik vraag me af of Bok daar wakker van gelegen zou hebben. Ik denk het niet. Hij schreef niet voor de eeuwigheid (óver de Eeuwige des te meer), maar hij schreef voor zijn tijdgenoten die hij wilde opvoeden door lering en vermaak. En lezers hadden waardering voor zijn werk, al was er ook wel negatieve kritiek (waar hij niet zo goed tegen kon). Maar met die waardering had hij zijn doel bereikt.

De ondertitel van dit stuk, “Een kennismaking”, houdt niet in een kennismaking met Bok zelf. Hij mag dan voortdurend aanwezig zijn in zijn boeken met formuleringen als “De schrijver dezes vindt.....”, maar hij zegt dan nooit iets over zijn persoonlijk leven. Met een enkele uitzondering: in *bet Heidensche Bosch* bijvoorbeeld waarschuwt hij jeugdige lezers voor de gevaren van sentimentaliteit: “Hoe gaarne wilde ik, en wel gedeeltelijk uit eigene bevinding, die klippen aanwijzen waarop mening veelbelovend jongeling en lief meisje stranden, wanneer zij aan hunne natuurlijke aandrift tot hoge genietingen de ruime teugel vieren, welke tot niets anders dan tot onbruikbaarheid in de wezenlijke wereld, uitputting van geest en lichaam, amoede en vernedering leiden!” Met “gedeeltelijk uit

eigene bevinding” houdt Bok het vaag. Heeft de sentimentaliteit hem ooit half meegeleurd? Het zou zijn felle afkeuring ervan – gedeeltelijk! – kunnen verklaren.

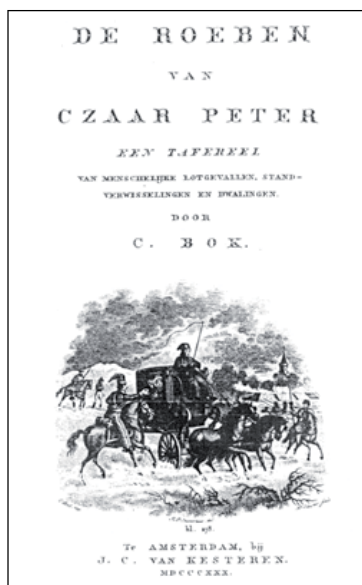
In het “Voorberigt” van Vooringenomenheid en vooroordeel schrijft Bok: *Dewijl (= omdat) deze geschiedenis op waarlijk gebeunte voorvallen gegrond is, zullen wellicht enigen de hier onder verbloemde namen voorkomende personen, en enkelen zichzelf herkennen, doch niemand zal zich beledigd kunnen achten, ten ware (= behalve) een Knoetenblok*”. Romanpersonages verwijzen dus naar tijdgenoten, waarschijnlijk wel inwoners van Schagen en omgeving. Het zal het plezier van een aantal lezers vergroot hebben wanneer ze probeerden te achterhalen wie Bok tijdens het schrijven voor ogen had. Wij kunnen slechts kennismaken met de romanfiguren; wie achter hen schuilgaan, is een groot vraagteken. Baas Knoetenblok, in de roman een kleermaker-bekeerder, die beweert dat er in de hele omtrek maar vijf ware gelovigen zijn, moet voor Boks tijdgenoten wel een makkelijk te herkennen figuur geweest zijn.

Links: Cornelis Bok, 'Arcadisch landschap' (1818). Aquarel. Detail van pagina 121.

Particulier Collectie

Tekening uit het boek 'Zijn er zoo' (1875) van Alexander Verhuell.

Titelpagina van 'De Roeben (!) van Czaar Peter' uit 1830 met een titelplaat van de hand van Cornelis Bok.

Het is bekend dat hij, wat de kunst betreft, behalve schilder, tekenaar, romanschrijver ook toneelspeler was en voor decors zorgde. Hij schrijft wel over een paar toneelvoorstellingen, maar ook hier niets persoonlijks. De reden is dat zijn romans een algemeen belang moesten dienen. Zijn persoonlijk leven deed er niet toe. Om kennis te kunnen maken met de verhalen en ideeën van Bok lijkt me veel citeren nuttig, omdat Boks werk bijna onvindbaar is, de reden waarom *De roebel van Czaar Peter* (1830) onbesproken

moet blijven. Ruim tweeduizend bladzijden vertolken in een bladzij of twintig? Bok moet het er maar mee doen. De lezer ook. (De citaten worden gegeven in de moderne spelling. De interpunctie is aangepast. Af en toe staat er tussen haakjes een woordverklaring). Geachte lezer, verbaas u:

“O! hoe geheel anders moet het intussen hier ter plaatse hebben uitgezien, voordat men op het denkbeeld kwam om boom- en beestergewas allerwegen uit te roeien!

Landelijkheid met trekschuit, wandelend paar en herberg. Behangschildering uit de periode 1800 - 1825.

Westfries Museum, Hoom

Heden klaagt men, en terecht, over de schadelijke invloed der zeewinden op vruchtboomen en tuingewassen, en nog gaat men met het omverbouwen van bomen en beesters gestadig voort; geen nederige waterwilg, geen zichzelve voortplantende vlierboom durft zelfs tak noch blad ontwikkelen, of men heeft snoei- en kapmes gereed om dezelve van tak en kroon te beroven. Ja, reeds ligt de bijl aan de wortel derzulke, wier welige groei een bijna algemeen vooroordeel, alsof deze grond tot aankweeking van boomgewas ongeschikt ware, logenstrafft. Zo nam men dan moedwillig die beschuttingen tegen scherpe zeewinden, welke de altoos zorgende natuur hier zo ruimschoots plaatste, moedwillig weg, dezelve ene stiefmoeder dezer noordelijke streken noemende. Ach! hoe wenselijk zoude het zijn dat men hier eenmaal het uitroeien van boom- en beestergewas staakt en men (al ware het slechts langs publieke wegen) weder het spoor onzer voorvaderen volgde, welke, door het aanleggen van jeugdig plantsoen, zich zo vele nu niet gekende genoegens verschafden, opdat deze tussen twee zeeën gelegen landstreek, niet eenmaal in ene dorre, woeste, ja geheel onwoonbare plek gronds verkere!” (*De Witte Paal* blz. 2-3).

Bok schrijft dit fragment niet als strijder voor natuurbehoud, maar het zijn inleidende woorden bij een idyllisch tafereeltje van jeugd die plezier maakt. De reden waarom ik dit citaat heb genomen is de uitzonderlijkheid ervan. Bok geeft weinig natuurbeschrijving, veel minder dan je van een schilder verwacht. Ook krijgt de lezer weinig indruk van hoe huizen, kleding, landerijen bij de boerderij, schepen, kerken eruitzien. Bok schilderde met het penseel, niet met woorden.

De stijl van Bok is gedragen, maar variatie t reedt op als personages een gebeurtenis uit hun leven vertellen. Lezer, huiver bij het verhaal van de bedelaar Weitsbrich, ooit in dienst bij luitenant Karel Griesenkop tot Borkel: (Weitsbrichs rechterbeen is door een zware steen verbrijzeld)

“Twee dagen daarna kreeg ik het koudvuur in mijn been, zodat het afgezet moest worden. Dat was een feestdag voor onze chirurgijn-majoor en zijne elèves, want zulks gebeurde niet alle dagen: hier kon hij nu zijne bekwaamheid tonen en tevens zijne elèves onderwijzen. Men legde mij op ene tafel neder en betastte mijn been, alsof ik reeds dood ware, zonder te denken dat zij mij daardoor ene ondraaglijke pijn veroorzaakten. Nu haalde men, zeer bedaard, een krom mes voor de dag, hetwelk men voor mijne ogen aanzette; vervolgens nam men bij gebrek van ene vijl mijn knipmes uit de zak om er de tanden van ene zaag een weinig mede te scherpen. En nu ging het erop los, doch alles zeer langzaam, teneinde de elèves in de gelegenheid te stellen om de bewerking duidelijk te zien en zich eigen te maken. Dat de arme Weitsbrich zijne lippen en tong aan bloeden beet en trilde en kromp als een aal die men levend de huid afstroopt, daar sloeg men geen acht op. Inderdaad, geen beul die ene hond tegen ene paal bindt om zijne leerlingen het geselen te leren, kan niet wreder; niet ongevoeliger zijn dan deze mensen waren. Tussen een’ gemeen (= gewoon) soldaat en een’ gemene hond, was bij hen, naar het scheen, geen onderscheid.” (De hut aan de grenzen, II blz. 161-162).

Het volgende fragment is eveneens huiveringwekkend, zij het om een totaal andere reden. Ik denk tenminste dat de lezer van 2005 zal schrikken van de prijs die voor het

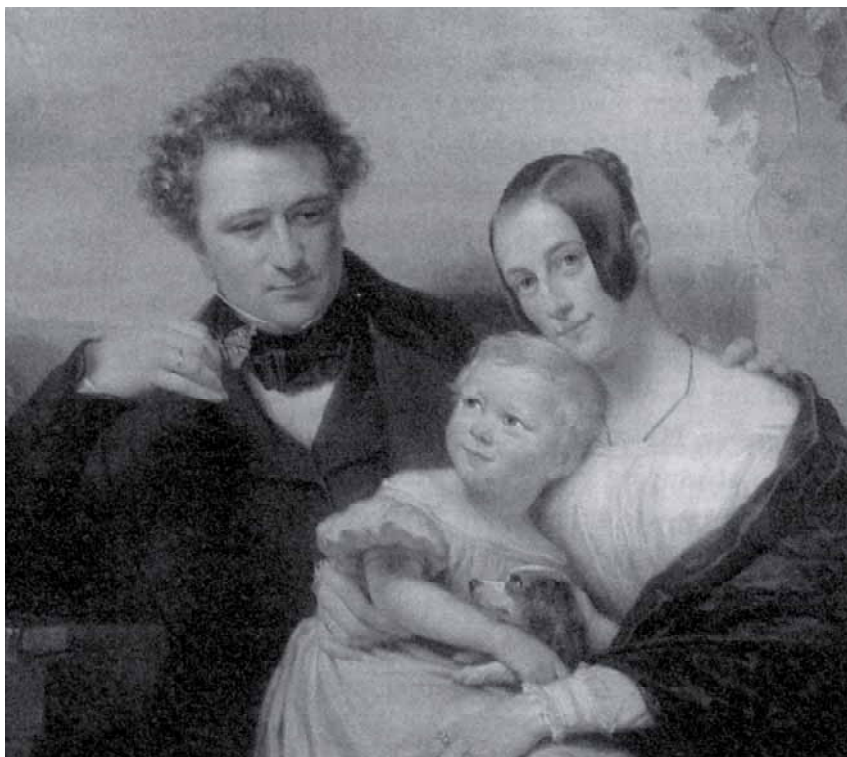
behoud van het vaderland betaald moet worden. Verder is het een goed voorbeeld van Boks loodzware stijl in belerende passages als deze. Voor de duidelijkheid: Albert en Dina zijn man en vrouw.

“Nog heden leeft Albert met zijne Dina in het huis zijner vaderen aan het meer en nog heden gloeit in zijne mannelijke boezem diezelfde liefde voor zijn vaderland, waarvan hij vroeger doorslaande blijken gaf. Nog altijd koestert hij diezelfde afkeer voor die snoden onder de Belgen, als toen hij hun land doorreisde, zo zelfs dat hij tijdens hunne opstand niet aarzelde om twee zijner zonen vrijwillig zijne dierbare Koning aan te bieden, teneinde de euwelmoed dier ondankbaren te helpen fnuiken. Beiden vervormden zich van landbouwers in krijgshelden. Maar deze hunne vervorming was geen gevolg van ijdele zucht naar standverwisseling: o neen! zij vond hare grond in die reine liefde voor het vaderland, welke de boezem doet gloeien, wanneer men

Van Sabel naar kruk. Een patriot, verminkt uit de strijd gekomen, probeert aan de kost te komen door verkoop van vliegenergif. De galg in de inzet verwijst mogelijk naar zijn toekomst.

J.W. Pieneman, portret van Bruno Arntzenius en zijn vrouw met hun zoontje, (1839). Olie op doek.

Particuliere Collectie

hetzelfde schuldeloos aanrandt; in die ongekunstelde liefde voor ene beminde Koning, die de liefde zijner onderdanen verdient, ene Koning die slechts behoeft te roepen: Te wapen! en vaders en moeders, zowel uit de aanzienlijkste als geringste klasse, bieden hem hunne zonen aan; vermogenden rusten op eigen kosten het puik der jongelingen uit of getroosten zelve zich de ongemakken van de oorlog of openen hunne schatkisten, terwijl vrouwen en maagden met elkander wedijveren om hen die in de krijg gewond worden zoveel mogelijk te laven en te verkwikken. – In zulk ene tijd bereikten de beide zonen van Albert hun mannelijke ouderdom. En zouden zij dan, gezond en sterk, en met diezelfde zucht voor recht, gerechtigheid, vaderlandsliefde, koningsmin, deugds- en godsdienstbetrachting bezield, als hun vader – zouden zij dan, zeg ik, werkeloos blijven, wanneer elk, wiens toestand zulks duldt, en die het wèl met zijn vaderland meent, hetzij vrijwillig of geroepen, ten strijde uittrekt? – Gewis niet! Beiden woonden de gedenk-

waardige Tiendaagse veldtocht bij, gedroegen zich ongemeen dapper en verlangen niets vuriger dan met hunne spitsbroeders de eer en roem van ons dierbaar vaderland te helpen handhaven.” (De twee vrienden, blz. 254-256).

Opmerkelijk is het dat het Albert is die zijn zoons aanbiedt. Wat vindt Dina ervan? Vrouwen zijn bij Bok geen onmondige wezens, maar de vader is duidelijk de eindverantwoordelijke. Dina zal zich erbij neergelegd hebben. Ook zij hield van haar vaderland. Maar cru blijft het.

De verhoudingen in het gezin Bouwman in Vooringenomenheid en vooroordeel worden levendig onder woorden gebracht door dochter Charlotte, een monter, zelfstandig denkend meisje: “...er is hier in de volle raad des huisgezins, waar vader als president, moeder als vice-presidente en ik zelve als lid ageer, terwijl Jan en Mietje (zoals mijn vader zegt dat in alle vergaderingen zijn) als jazeggende leden beschouwd worden, – besloten dat een der drie laatsten deze nacht zoude opblijven, omdat mijn vader, morgenvroeg op reis moetende, zich niet gaarne verslaapt en ook voor zijn vertrek nog iets wilde gebruiken.” Vader had het voor het zeggen.

Vermaak

In zijn voorbericht bij het toneelstukje Hendrik Prins (1835) schrijft Bok dat het tot dan toe nog nooit bij hem was opgekomen om toneel te schrijven. Blijkbaar zag hij de vele dialogen in zijn romans niet als speelbare fragmenten. Hoe het zij, naar onze maatstaven is het volgende gedeelte uit Het Heidensche Bosch goed te gebruiken als toneelstukje. Het is een mooi voorbeeld van lering en vermaak voor de eenvoudige lezer die Bok bij het schrijven voor ogen hield: spot met een mallotige godsdienstijver en eigenbelang:

Veter : Uwe gehele natie zit ook nog in het duister, doch eerst moet de volheid der heidenen ingaan en dan is de beurt aan u, verstokte Israëlieten!

Mortje : Nha, baas Veter! Wat sta je toch te schimpen, laat ons liever over de negotie staan te spreken. Heb je nog oude baleinen?

Veter : Eerst zullen wij over iets gewichtigs, iets geestelijks spreken en dan tot het mindere, het vleselijke namelijk, overgaan. Gij moet dan weten, Mortje! dat ik ene inwendige aanprikkeling gevoel om voor die heidenen die zich ginds in dat bos bevinden, een groot stuk werk te verrichten.

Mortje : Voor die heidenen? Laat ze toch lopen! Er is, zal ik gezond zijn, geen'deit an te verdienen.

Veter : Naar den vleze, neen.

Mortje : .... ze kopen bin eigen vlees en slachten het zelf.

Veter : Gij verstaat mij niet, Mortje! Ik wil zeggen dat zij tot een krom en verdraaid geslacht behoren.

Mortje : Krom? Staan ze krom te wezen? – en jij wilt dus kirsetten voor er maken. Nha! Ik verzeker je, baas Veter! ze zijn zo min krom, als onze natie dirft denken.

Veter : Men moet hen met geestelijke baleinen omgorden; zij moeten –

Mortje : (Hem invallende). Baas Veter! Zwijg toch stil! Wat sta je toch an die mensen te verdienen? Hinne vrouwen willen toch gene kirsetten, keerslijven noch hoepelrokken dragen.

Veter : En evenwel wil ik haar ene hoepelrok en een korset aandoen, welke hare gestalten zullen verbeteren, benevens een keurslijf zo stevig dat het evenals een borstharnas, bestand is tegen de verleidingen van de satan, de wereld en haar eigen vlees.

Mortje : Nha! ... Kijk toch watte kostelijke veters ik voor jou heb lopen komen mee te brengen! Kijk toch, wat kostelijk geel keerslijflinnen! Dit stikje kost maar acht steivers een hel, en dit rooie en gele leer geef ik toch tot inkoopsprijs over.

Veter : Neen, Mortje! Mijne ziele verlangt heden naar een' andere handel, iets veel schoners, iets –

Mortje : (Hem invallende) Kijk toch, watte ijselijkheid! zal ik dan toch staan mijn marsje voor je nees te zetten? Kijk toch, watte mooie spullen! aken en hogen, ook brillen voor alle gezichten, dompers (= kaarsendovers) en profijters (= standaardjes om er eindjes kaars op te laten uitbranden) voor de seinigheid (= zuinigheid), sneiters en schrijfboeken, potloden zo zacht dat ze vanzelve schrijven, spiegels, ringetjes en kralen.”
 (Veter koopt spiegels, kralen, schaaftjes en ringetjes die hij als presentje aan de heidenen zal uitdelen). (Het heidensche Bosch, blz. 81-83).

Te kening van Thomas
Rowlandson (1756 - 1827).

Na deze korte kennismaking enkele opmerkingen over vormgeving en taalgebruik. Dat de verteller in de romans van Bok buiten het verhaal blijft, is in het voorafgaande al even ter sprake gekomen. Deze methode – gebruikelijk in zijn tijd – geeft hem de mogelijkheid om commentaar te leveren op de gebeurtenissen en de lezer bij de wijze les te houden. En Bok maakt daar ruimhartig gebruik van! Ook kan hij met deze vormgeving op de gebeurtenissen vooruitlopen.

Gravure uit 'Economische liedjes van Betje Wolff en Aagje Deken' (1781).

Een voorbeeld:

“Goede jeugdige mensen! Ja, wij juichten uwe edele oogmerken van harte toe, maar ach! haddet gij de hinderpalen, welke u in de weg stonden, minder gering geacht! Haddet gij hen, met wie gij u in het strijdpark begaaft, vooraf beter leren kennen. Evenwel zal elk gevoelig lezer uwe ijver voor het goede nog prijzen, wanneer gij reeds lang door de grievendste teleurstellingen ontmoetigd, uwe schone plannen zult opgegeven hebben ...” (De hut aan de grenzen I, blz. 93-94).

Het is vooral bij zeer emotionele scènes dat de schrijver zijn onvermogen uitspreekt de daarbij horende gevoelens onder woorden te brengen, maar hij zegt daar vaak bij te vertrouwen op de verbeeldingskracht van de lezer.

De briefvorm

Met regelmaat worden er door Boks romanfiguren brieven geschreven.

Die vertellen soms hele verhalen, zodat de lezer bijna zou vergeten dat hij een brief leest. Het is jammer dat Bok die brieven vaak in zijn eigen stijl schrijft, maar er zijn een paar mooie voorbeelden van een persoonlijke toon, zoals in die van Julia van Zijpensluis en Lotje Bouwman; er is ook nog een mooi rottig, bij de afzender passend briefje van de crimineel Pestberg en een half in het Nederlands, half in het Frans geschreven brief van de militair Van Fat in Vooringenomenheid en vooroordeel:

“...Ik weet wel wij zijn gezien comme un pou sur le grand uniforme, mais un hollandais met een Franse naam en dan niets van dat air français, dat wij officiers met plaisir na-apen zo gaarne, dat vind ik zeer singulier ...”.

Een verhaal vertellen in briefvorm was in Boks tijd heel gewoon. Dat geldt ook voor het gebruikmaken van allerlei documenten waarop de schrijver zich zegt te baseren; de bedoeling ervan is de indruk van authenticiteit te versterken: oude documenten als bewijsstukken, brieven in kistjes, een geslachtslijst enz. Het verst hierin gaat Bok bij de opzet van De Witte Paal. We naderen hier de zogenoemde mystificatie: op het titelblad prijkt de naam van Bok als auteur, maar in het “Voorberigt” vertelt Bok dat hij van een handelaar een in “oud Duitsch geschreven stuk” heeft gekocht, afkomstig uit de nalatenschap van een uitgestorven familie. (met “oud Duitsch” bedoelt Bok, denk ik, de gotische letter). Bok heeft de tekst die door ene Muizevoet geschreven blijkt te zijn, vervolgens vertaald. Om het nog wat echter te laten lijken, deelt hij mee dat er in de tekst van Muizevoet ook nog aantekeningen van iemand anders staan, waarvan Bok sommige, voorzien van een “sterretje”, in De Witte Paal heeft opgenomen.

Speaking names

Bok kijkt niet op een zgn. 'speaking name' meer of minder: we ontmoeten de dominees Zeloterius, Stompilus, Scherpius, Liefmond; oud-zeeman Maarten Bramsteng, de koopman Ellenstof, de toneelspeelsters Naatje Talent en Trijntje Geste; een militair heet Van Knalbusch, een oude schoolmeester Olim van Oudenstijl en er zijn buurvrouwen met de namen Grietje van Gissen, Jannetje van Snapvink en Neeltje de Ekster en de Joden Levi Domper en Mozes Doofpot enz. Ook de 'speaking names' komen vaak voor in het werk van tijdgenoten.

Een komisch effect heeft een soort beroepstaal, gebezigd door o.a. Maarten Bramsteng die – in Het Heidensche Bosch – over een ongelukkige zegt: *“Ongelukkig? – En gij laat hem drijven? – Waarom boegseert (= sleept) gij hem niet hierheen? Ik bezit victualie genoeg.”*

“Wellicht verloor hij roer en masten, of wat nog erger is, schip en lading tevens of bezoedelde men zijn vlag?”

“Dat meisje heeft een vrijer op sleeptouw; daarom voert zij een wit sein, dat is, daarom is zij zo bleek.”

Maarten gebruikt zoveel zeemanstaal dat hij bijna ongeloofwaardig wordt. Maar hij is een goed, gul iemand. De overste bij de cavalerie (De Wachtmeester Aarhus) gebruikt "paardentaal": *“...dat ik naar haar verlang als een dorstig paard naar de haver”;*

“Naar de stal met uwe bedaardheid” en “Duizend dolmantels, Klaus, zijt gij dat?”

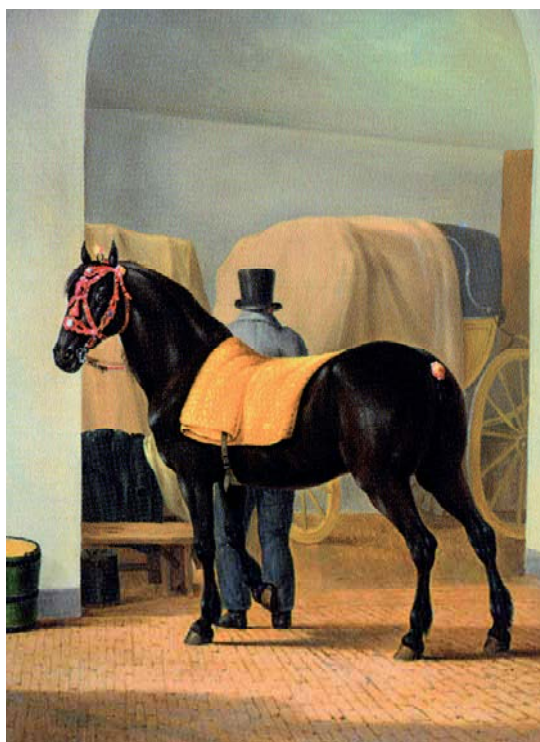
Schrijver dezès had tijdens het lezen van Bok de dikke Van Dale bij de hand: stavel (= ruitelaars), natuurgenoot (= medemens), slender (= sleur), tromp (= opening van een vuurwapen), een doorzichtige man (= man met inzicht) enz. Leerzaam!

Clichés

De lezer van 2005 gaat, als hij niet uitkijkt, kopje onder in de clichés, woorden en beelden die zo verouderd zijn dat ze alle glans verloren hebben en nu alleen nog maar door mensen die daar behoefte aan hebben, ironisch worden gebruikt. Men doet Bok onrecht door hem kwalijk te nemen dat woorden en de taal in het algemeen nu eenmaal verouderen. Ik heb trouwens de indruk dat hij in belerende passages bewust traditionele taal gebruikte. Dat neemt niet weg dat zijn stijl vele clichés bevat. Zelfs taalgebruik van honderden jaren eerder dan dat van Bok kan tegenwoordig nog flonkeren.

Uit een brief van Julia van Zijpensluis zou men kunnen opmaken dat Bok weinig op had met plat Noord-Hollands, waarmee wel dialect bedoeld zal zijn.

In elk geval hoorde het niet in de kunst thuis, d.w.z. op het toneel moest keurig gesproken worden en het valt op dat hij in zijn romans ook "keurig" schrijft.

Anthony Oberman, de harddraver 'De rot' bij het koetshuis (1828). Olieverf op doek.

Rijksmuseum, Amsterdam

Hij heeft er duidelijk aardigheid in om iemand voor het komisch effect Vlaams te laten praten, of half-Duits, half-Nederlands, maar de Noord-Hollanders praten allemaal beschaafd Nederlands, zoals Bok beschaafd Nederlands schrijft. Een enkel zgn. hollandisme valt te noteren, zoals “ze lagen een bezoek af”, “de strenge winter van 1795 lag ene brug over de rivieren” en “hij (Kobus) ging weer leggen.” Eén keer kwam ik de spelling “buroeau” (bureau) tegen. Geen spel- of drukfout volgens mij, want het woord wordt in de mond gelegd van een vrouw die denkt de Franse taal te beheersen. Bok had een goed gehoor voor taal. Hij hield van taal. Waarom hij “ridicule” schrijft als hij “reticule” bedoelt, snap ik niet. Kende hij het woord reticule niet? Of is het een grapje? Het laatste waarschijnlijk.

Een Noord-Hollandse boer met zijn gezin.

Gravure door Henry Brown uit 1841.

Personages

Drie afschrikwekkende voorbeelden.

Louise Tantou is een buitenechtelijk kind van generaal Van Krasmond en de kamenier van zijn echtgenote. Om de huiselijke vrede te bewaren weet de generaal de Haagse kapper Tantou over te halen met de kamenier te trouwen. Premie: f 600,00. Dertien dagen na het huwelijk wordt Louise geboren. Op haar vijftiende – ze is een heel mooi meisje – wordt ze verkocht

aan de overste Van Nooi tot Nonnendrecht, met wie ze naar Venlo vertrekt. Bok: *“Zijn adjudant verbief hij tot kapitein, maar ongelukkig was deze ook een kindervriend en veertig jaren jonger dan de overste.”*

De adjudant neemt Louise mee naar Nijmegen. Op een nacht deelt zij het bed – bij afwezigheid van de inmiddels tot kolonel gepromoveerde kapitein – met diens bediende Pestberg, *“een schoon, gespierd, maar ruw en zedeloos mens”*... *“Maar, o bemel! omstreeks middernacht stond de kolonel, als ware hij uit de wolken gevallen, voor haar ledikant. De bediende vluchtte naar de stal. De kolonel was een hardvochtig man”*: ze moet haar sieraden inleveren en vertrekken. Ten einde raad – de koetsier heeft er geen zin meer in haar nog langer rond te rijden – overbluft ze ds. Zeloterius bij wie ze onderdak vindt. Bok beschrijft deze scène waarin Louise de dominee wijsmaakt dat ze een nicht van hem is, met duidelijk plezier. Maar al na drie dagen trekt ze in bij de vrijheer van Mijst, wiens vrouw kort te voren is overleden: *“Men kwam omtrent een gevoeglijk (= passend) douceur overeen .... Dat heeft met recht na hevige storm een veilige haven bereiken.”* Ze windt de vrijheer om de vingers, bestelt hem aan alle kanten, wordt zelfs zijn rentmeester, houdt contact met haar broeder in de misdaad, Pestberg, maar ze valt ten slotte door de mand, vlucht, maakt zich o.a. schuldig aan kerkroof, samen nog steeds met Pestberg, die op het schavot aan zijn einde komt. Later zien we haar terug als 63-jarige waarzegster en spionne, twee functies die ze met elkaar combineert, komt voor een kriegsraad, waarin – toevallig – de zoon van de vrijheer zit, ooit ook door haar bedrogen. Ze erkent haar misdadigheid, voelt zich schuldig, beklagt haar ongelukkige jeugd. Ze laat, eindelijk, haar geweten spreken.

Een paar dagen nadat ze een stuk onder-tekend heeft waarin ze de zoon van de vrijheer onschuldig verklaart, sterft ze in de gevangenis. (Louises levensverhaal komt voor in *De hut aan de grenzen*).

Van Grimsbergen en de baron

Boks beschrijving van de afperser Van Grimsbergen mag ik de lezer niet onthouden: *“Graaf Leopold Govert van Grimsbergen, vrijheer tot Grimshausen, erfheer van Krangen enz. enz. enz., afstammeling van Govert met den bult, was thans achtenveertig jaren oud, en gelijk reeds gezegd is, ten uiterste mismaakt. Hij was nauwelijks vier voeten lang. Zijn hoofd besloeg bijna een derde gedeelte van zijn gehele lichaam. Zijn armen reikten, zelfs wanneer hij stond, tot aan zijne knieën, terwijl zijne benen in lomphed nergens huns gelijke hadden ... En had hij bij dit alles nog maar een rechtschapen hart bezeten, maar ach! hij was op zijne schatten, zowel als op zijne oude en hoge adel buitengewoon trots. Ten einde te tonen dat hij waarlijk van Govert den Bultenaar afstamde, was hij bij voorkomende gelegenheden gewoon om (en hieraan herkennen we de zot) met ene bijzonder eigene draai, zijne hoge rug te laten zien, en om zijne*

adeldom te bewijzen, noemde hij vijf bastaardzonen op, van welke lasteraars beweenden dat de kapelaan de oudste was.” (*De hut aan de grenzen*).

Van Grimsbergen is bereid om de schulden van de baron van Borkel kwijt te schelden, in ruil voor het bezit, zo mogen we dat wel noemen, van de dochter van de baron, Blondine. De baron in zijn blinde drift zijn staat te handhaven, stemt toe. De ontmoeting tussen Van Grimsbergen en Blondine geeft Bok als volgt weer en daarbij wonen we – in verkorte, maar niet gekuiste vorm – de sexueel meest gewaagde scène bij: *“Hi!hi!hi!” viel de graaf in de rede, “wat zijt gij ene lieve meid ... Kom hier naast mij zitten, mijn engel! de sofa is wijd genoeg.”* Toen trok hij haar met geweld naast zich, sloeg zijne lange, mismaakte armen om haar heen en wilde haar kussen. Zij wrong zich los. Haar vader sloeg een vreselijke blik op haar. *“Uwe excellentie verschone mij”,* zeide zij, enkel om weg te komen, *“hoogstdezelvs (= uw) voor mij onverwachte komst is oorzaak dat ik mij nog in negligé bevind; vergun mij”- “In negligé? – hi!hi!hi!” grinnikte de graaf, “in negligé? – juist zo zie ik ene bevallige freule het liefst, zo hoop ik u wel meermalen te zien.*

Fitz Huger Lane: De haven van New York (1850). Olie op doek.

Museum of fine Arts, Boston

Enkele personages in Boks romans vertrekken naar Amerika. Het wordt niet duidelijk of ze per zeilschip reizen of per stoomschip.

Weet, schone freule! dat ik mij ook, wijl (= omdat) ik gewoonlijk lang slaap, dikwijls en zeer lang in negligé bevind. In negligé zult gij in mijne armen – hi!hi!hi! – ik ben wel klein, maar krachtvol, getuige mijne vijf bastaardzonen.”

De ruil gaat niet door. Blondine vlucht en blijft voorgoed weg. De baron verontschuldigt zich voor het gedrag van zijn dochter. (Bok: *“Zo laag kruipen de groten der aarde dikwerf voor hunne meerderen, terwijl zij over hunne minderen als tirannen beersen”*). De baron staat met lege handen. Hij heeft zich niet weten te vormen tot iemand die zijn werkelijke plichten kent. Hij heeft zich niet losgemaakt van de pracht en weelde en de wanbegrippen van zijn ouders. Hij ervaart niet de troost van het geloof. Hij is verblind. Naar zijn geweten kan of wil hij niet luisteren. Hij sterft de dood van de wanhoop: hij schiet zich door het hoofd.

Van Grimsbergen komt later tot inkeer; hij gaat goede werken verrichten. Zo laat hij f 10.000,00 na aan Blondine.

Tekening uit het boek
'Lezers' van Alexander
Verhuell (1822-1897).

De goede voorbeelden

Maar, beweert mevrouw Roesink, die ook geld van Van Grimsbergen gekregen heeft, hij doet die goede werken uit angst, niet uit overtuiging. Mevrouw Roesink was steun en toeverlaat van de ouders van De Grijskop (Blondine en Rudolph van Mijst), bezorgde hun een geheime schuilplaats. Ze heeft dat geheim, ondanks folteringingen nooit prijsgegeven.

De goedheid zelf is het echtpaar Meyer in *Frederik Linde*. Extreem goede en slechte mensen gaan gauw op karikaturen lijken, zoals een figuur als Van Grimsbergen of de goudeerlijke bedelaar Weitsbrich (de man wiens been werd afgezaagd) die als hem twee dukaten worden toegeworpen, de gever naroept dat dat veel te veel is. Maar de Meyers hebben iets echts, ze zijn geloofwaardig. Ik bespreek hen hier ook wegens de manier waarop ze met elkaar praten wanneer ze een achternaam voor de verdeling Frederik bedenken. (Voor het goede begrip: Frederik wordt gezoogd door een geit):

–“Denk er eens over na, Bertha! Ik zal het ook doen”.

–“Ik weet het al, Meyer! Het kind zuigt aan ene geit; wanneer we het nu eens Frederik Geit noemden?”

–“Loop heen met je geit! dat is geen jongensnaam; wanneer het nog Bok ware; die zijn er meer. Dan kon hij eenmaal schrijven: Mijn toenaam die is Bok, ja, Bok word ik gebeten.

Hoe menig die dit leest, is Bok en wil 't niet weten!”

–“Wel he, Meyer! Wat kan je rijmen! Maar die naam klinkt mij veel te stotend. Bok.... Foei.”

De Meyers keuvelen met elkaar; ze doen alles samen, zijn onafscheidelijk, denken gauw dat ze iemand tot last zijn.

Ze zijn bezorgd, vergeven Frederik graag als hij zich schuldig voelt over het feit dat hij weinig naar hen omkijkt. Dat Frederik militair wordt, betreuren ze als vredelievende mensen (Meyer: *“militairen, bloedvergieters”*), maar ze zeuren er niet over. Werkelijk verbluffend is Meyers reactie op de eerste ontmoeting tussen zijn pleegzoon en diens echte vader. Alle aanwezigen zijn aan het snikken: *“Alleen Meyer scheen niet aangedaan te zijn. Bedaard plaatste hij zich aan het einde der tafel en zong met ene heldere stem zijn lied:*

*“Ja, Vader! al uw doen is goed;
Ik ben met uw bestel tevreden ...”*
(De regels zijn van Hiëronymus van Alphen).

Zie daar ene trek uit het ware karakter van Meyer. Daar herkennen wij de steeds weltevredene man die in de kindse dagen van hunne Frederik reeds zong, wanneer Bertha in ene donkere toekomst zag” (Frederik Linde, blz. 243).

Door de godsdienstige dankbaarheid van Meyer wordt de nadelige schok van een te hevige gemoedsaandoening verdrongen, stelt Bok tevreden vast. Tussen de extreem goede mensen aan de ene kant en de extreem slechte aan de andere kant komen bij Bok enkele figuren voor die in de loop der tijd hun voorbarigheid, vervomzucht of driftigheid de baas worden en een harmonieus leven gaan leiden (bijvoorbeeld De Grijskop in De hut aan de grenzen en Vooringenomenheid en vooroordeel, Walraven en Albert Meerveld in De twee vrienden). Het zou te ver voeren ook aan hen uitgebreide aandacht te besteden.

Van hen kan de lezer zich mogelijk-kerwijs een beeld vormen op grond van de samenvattingen van de inhoud van de hierboven genoemde boeken.

Ten slotte, wat de personages betreft, nog een enkele opmerking over de zgn. eenvoudige, arme mensen. Wanneer Dina in De twee vrienden op haar vlucht voor De Merula bij een armoedige woning aankomt, houdt ze zichzelf voor: *“Hulpvaardigheid woont in de hutten der armen.”* (blz. 158). De bewoonster, een vissersvrouw, verzorgt Dina als was ze haar eigen kind.

Een tuinmansvrouw, woonachtig op het grondgebied van De Merula, brengt op fraaie wijze in een enkel zinnetje de sociale positie van het personeel onder woorden. Als het erop lijkt dat De Merula aan zijn hoofd wond zal sterven, zegt ze: *“Nu, God hebbe zijn ziel, zo hij er ene heeft! Vele tranen zullen er niet om hem gestort worden; maar dit onder ons, want wij leven van hem.”* (blz. 194).

Vaderlandsliefde

Liefde voor het vaderland is bij Bok een gevoel van verbondenheid met de geboortegrond, met het liefdevolle ouderlijk huis, de plaats van fijne jeugdherinneringen, van ontluikende liefde; vaderlandsliefde wordt gevoed door dankbaarheid het voorrecht te bezitten in zo'n beschaafd land te leven, een land bewoond door een volk dat het Spaanse juk afwierp, een vrij land dat de godsdienstvrijheid voorstaat.

Zoons van voormame Nederlanders moesten dienst nemen als lid van Napoleons garde d'honneur. Pop met het uniform van Jan Jacob Blussé.

Legermuseum, Delft

Nederland is een licht, omgeven door landen waar duisternis heerst. En als het bedreigd wordt, moet het met heldenmoed verdedigd worden. Wanneer de gevluchte Franse graaf La Vallée vanuit de duisternis van Frankrijk in het licht van Nederland verschijnt en door Meerveld geholpen wordt, roept hij uit: *“Neen, men heeft hetgeen ik voorteen wegens (= over) de voorbeeldige hulpvaardigheid der Hollanders gelezen heb, niet overdreven; in dit land verenigen zich alle deugden om de mens te doen zijn wie hij zijn kan – Op deze wijze vereren zij hun beeld, het beeld des Scheppers en verspreiden licht en heil om zich heen.”* (*De twee vrienden*, blz. 66-67).

Dat Frankrijk er bij de vredelievende Bok slecht op staat, is gezien de bloedige revolutie en de chaos in dat land en de Franse overheersing, begrijpelijk. Het wordt een “moordhol” genoemd. De wat bizarre genezer Julep die beweert met zijn “verkoeldranken” krankzinnigen te kunnen genezen, zegt dat zijn naam als genezer

binnenkort ook in Frankrijk met lof vermeld zal worden: *“Dat zulks niet eerder gebeurdis, kwam omdat men daar enige tijd lang altezamen zinneloos scheen te zijn; men moonkle, brandde en ging er als bezetenen te werk; met één woord, geheel Frankrijk geleet een dolhuis, zonder directeur.”* (*De Wachtmeester Aarbus*, blz. 97).

Vanuit Duitsland dreigde het gevaar van de sentimentaliteit, dat onder invloed van Goethe's *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) in Nederland een golf van zelfmoord veroorzaakt zou hebben (hetgeen niet of zeer nauwelijks het geval is geweest is). Te grote gevoeligheid brengt de mens uit zijn evenwicht, vooral de verliefde, en zelfmoord dreigt. Een aantal, vooral nog jeugdige romanpersonages lijdten eraan, maar meestal wordt dit kwaad overwonnen. Het was in strijd met het ideaal van de Verlichting die de rede, het verstand de mensen een evenwichtig leven kon geven. Bok nam het Duitse gevaar hoog op. Alleen beschavende boeken mochten van hem uit het Duits

in het Nederlands vertaald worden.

Over België informeerde Bok zijn lezers door o.a. Walraven, gevucht wegens zijn patriottische activiteiten, die aan Meerveld schrijft:

“Ja, mijn vriend! het gros dezer natie staat nog beden beneden de kannibalen der Zuidzee-eilanders; het heeft geen besef van ware heldenmoed, noch vatbaarheid voor die zachte aandoeningen, welke de mens boven de verscheurende wolf plaatst. Onder de kannibalen ontdekt men nog sporen van de onbezoedelde natuurmens, edelaardigheid en zelfstandige kracht, maar wat vindt men hier bij deze zich patriotten noemende bende plunderaren?... En wat alles bederft is dat men hunne belgziekte (=opvliegendheid) en muitzucht, het erfdeel der voorvaderen, nog bestendig en wel in vele gevallen als een godvererend bedrijf aanvuurt,...”. (De twee vrienden, blz. 43).

En dan Amerika, geen buurland, maar wat een Van Brederode erover te vertellen heeft, is te curieus om onbesproken te blijven. Ik acht het niet uitgesloten dat Bok hier een persiflage schreef op wat er zoal over de Nieuwe Wereld beweerd werd. Daar staat tegenover dat Bok niet zo gauw een nazaat van de zo gewaardeerde familie Van Brederode als onzinverteller zou opvoeren. Waar Van Brederode zijn wijsheid vandaan heeft, zegt Bok niet. Van Brederodes tirade geef ik samengevat weer: het is daar tegen de wilden vechten en hen van hun door God gegeven erfdeel beroven; wanneer je er vandaag duizend verslagen hebt, komen

er de volgende dag weer tienduizend uit de bossen tevoorschijn. Je kunt je beter voor je eigen vaderland nuttig maken; de koophandel is er voor de gewetenlozen: het is daar slavenhandel, woekeren met mensenbloed, specerijen en geld, bestelen van reders en gelastigden, je hoeft je er niet aan de wet te houden, niet aan de wetten van natuur en menselijkheid, ook niet aan de geboden Gods.

De jonker tegen wie Van Brederode zijn verhaal afsteekt, is overtuigd. Hij zegt: “Foei, van zulk een bedrijf beef ik.” (De hut aan de grenzen, II blz. 77-80). Hij wordt, op advies van Van Brederode, een vrije, Noord-Hollandse boer.

Albestuur of toeval

Het aantal toevallige, zeer toevallige en buitengewoon toevallige gebeurtenissen in Boks romans is uitermate hoog. Bok heeft daar ook commentaar op gekregen waartegen hij zich, in één geval, verdedigde met het argument dat De Grijskop in De hut aan de grenzen de regie had bij het (toevallig) samentreffen van mensen. Daar had Bok gelijk in. De toevalligheden moeten volgens mij niet toegeschreven worden aan gebrek aan vaardigheid van Bok om de gebeurtenissen wat logischer, acceptabeler met elkaar te verbinden. Toevalligheden waren in de romans uit Boks tijd een normaal verschijnsel. Hij maakt van het verschijnsel toevalligheid gebruik om zijn lezers op het hart te binden dat God regeert. Dat wil niet zeggen dat mensen geen invloed hebben op hun eigen leven, integendeel,

Anoniem portret van Herman Verloren (1770). Pastel.

Westfries Museum, Hoom

Herman Verloren was een vooraanstaand patriot in Hoom.

zij zijn zeer verantwoordelijk voor hun doen en laten. In een spectaculair voorbeeld van een toevallige ontmoeting is “de brave Rus” in Vooringenomenheid en vooroordeel de hoofdfiguur: tijdens het oorlogsgeweld bij de inval van de Engels-Russische troepen (1799) helpt een Russische soldaat de familie Bouwman.

Dertien jaar later en zo’n 330 bladzijden verder is Willem Bouwman met het leger van Napoleon in het immense Rusland. Hij wordt als gewonde verzorgd in een logement waar de brave Rus portier blijkt te zijn. De man toont Willem de gouden medaille van de Maatschappij der Denkingen die hij in 1799 als dank van Willems vader gekregen heeft. Deze toevallige ontmoeting kan alleen maar aan het Albestuur worden toegeschreven. (De gouden medaille mag Willem mee naar huis nemen in ruil voor een Duitse pijp met zilveren beslag).

Godsdienst

Het geloof is voor Bok van veel meer betekenis dan de godsdienst die door zijn dienaar een bron van twist is. Het geloof is een persoonlijke zaak tussen God en een mens. Met respect schrijft Bok over de

zogenoemde huiselijke godsdienst: vader Duinman is hersteld na een langdurige ziekte. (Maarten is de oud-zeeman Maarten Bramsteng, ouderling en huisvriend; Jansje is Duinmans dochter).

“Hij was namelijk gewoon om na het avondmaal een of ander toepasselijk stuk, betzij uit de Bijbel of uit enig ander boek, op te zoeken en dat door iemand zijner huisgenoten te doen voorlezen, waarna over het gelezene gesproken werd. Ditmaal las Jansje uit Psalm CVII niet meer dan van het 18de tot 33ste vers, waarover Duinman toen met hen sprak, het eerste gedeelte op zijn langdurig krankbed toepassende, teneinde allen, maar bijzonder zichzelf tot ware dankbaarheid aan te sporen. Vervolgens nam Maarten de taak op zich om het overige, van vers 23 af op de toestand van hunne zoon toe te passen, en nu werd de goede oude zeeman dubbel spraakzaam, want hij sprak bij ondervinding. Allen waren bewogen. Maar toen hij aan vers 28 kwam, en de volgende verzen verklaarde, helderde elks gelaat weer op en men vertrouwde op den Heere.” (Het Heidensche Bosch, blz. 31).

Dominees en rooms-katholieke geestelijken worden niet bepaald positief getekend. De dominees zijn vooral bezig met bijbelteksten die hun gelijk moeten bewijzen. Ze maken de indruk wereldvreemd te zijn. In Frederik Linde is er – misschien symbolisch bedoeld? – een zgn. Pfarrer die Berg in moeilijke tijden weet te helpen. Maar de dominee die in het Heidensche Bosch Kobus, die werkelijk steun nodig heeft, negeert, gedraagt zich onmenselijk. Met de figuren die alleen maar met uit het hoofd geleerde bijbelteksten proberen volgelingen achter zich te krijgen, drijft Bok regelrecht de spot.

De rooms-katholieke geestelijke in De hut aan de grenzen is zelfs een medewerker

In 1799 landden Engels - Russische Troepen bij Den Helder. Hier een beeld van de slag bij Castricum (oktober 1799).

Museum Boymans - Van Beuningen, Rotterdam

van de louche Van Grimsbergen, die hij met zijn geestelijk gezag steunt in diens praktijken; hij tyranniseert de familie Griesenkop tot Borkel en organiseert de ontvoering van Adeleida naar een klooster dat er ook al onfrisse methodes op nahoudt. Hij zegt dat de duivel Adeleida hoog door de lucht vliegend, heeft weggevoerd. Deze kapelaan krijgt later berouw, gaat goede werken verrichten. Voor zijn vroegere wangedrag geeft hij aan Rudolph Griesenkop tot Mijst de volgende verklaring:

“Uwe moeder was schoon, ik was jong en tegen mijne neiging een geestelijke. Ik beminde haar en deze hartstocht welke nimmer bevreemdigd konde worden, maakte mij wrevelig. Nu misgunde ik een ander wat ik zelf niet genieten mocht .... Belijd uwe zonden voor de mensen is mijne leer.”

Ook op andere plaatsen laat Bok blijken dat hij het celibaat afkeurt.

Zijn mening over heiligenverering en het doen van bedevaarten staat in een brief van graaf Carlsfield die een bezoek aan de Nieuwe Kerk in Amsterdam heeft gebracht. Naar aanleiding van de bezichtiging van het praalgraf van Michiel de Ruyter schrijft hij:

“Verbeeld u evenwel niet dat aldaar het stofelijke overblijfsel rust van ene zogenoemde heilige die weleer eksterogen of kiespijn wonderdadig genas of als bedevaartganger barvoets naar Rome kuierde, na alvorens (= tevoren) ene gelofte gedaan te hebben van zich, gedurende die reis, niet te zullen reinigen en bij zijne terugkomst, meer naar een zwijn dan naar een mens geleek, in wie het beeld van die God, wiens ogen te rein zijn dan dat Hij het kwade zou zien, nog niet als geheel verloren kon beschouwd worden.” (De hut aan de grenzen I, blz. 120).

Dit is ook een van de weinige keren dat een romanfiguur in een kerk aanwezig is. Carlsfield is er bovendien als toerist.

Hij heeft wel waardering voor een preek die hij toevallig hoort. Ook in Frederik Linde is er kerkbezoek, maar de doopplechtigheid van Frederik wordt verstoord door Meyers mekkerende geit.

Cornelis Bok, 'Arcadisch landschap' (1818). Aquarel.

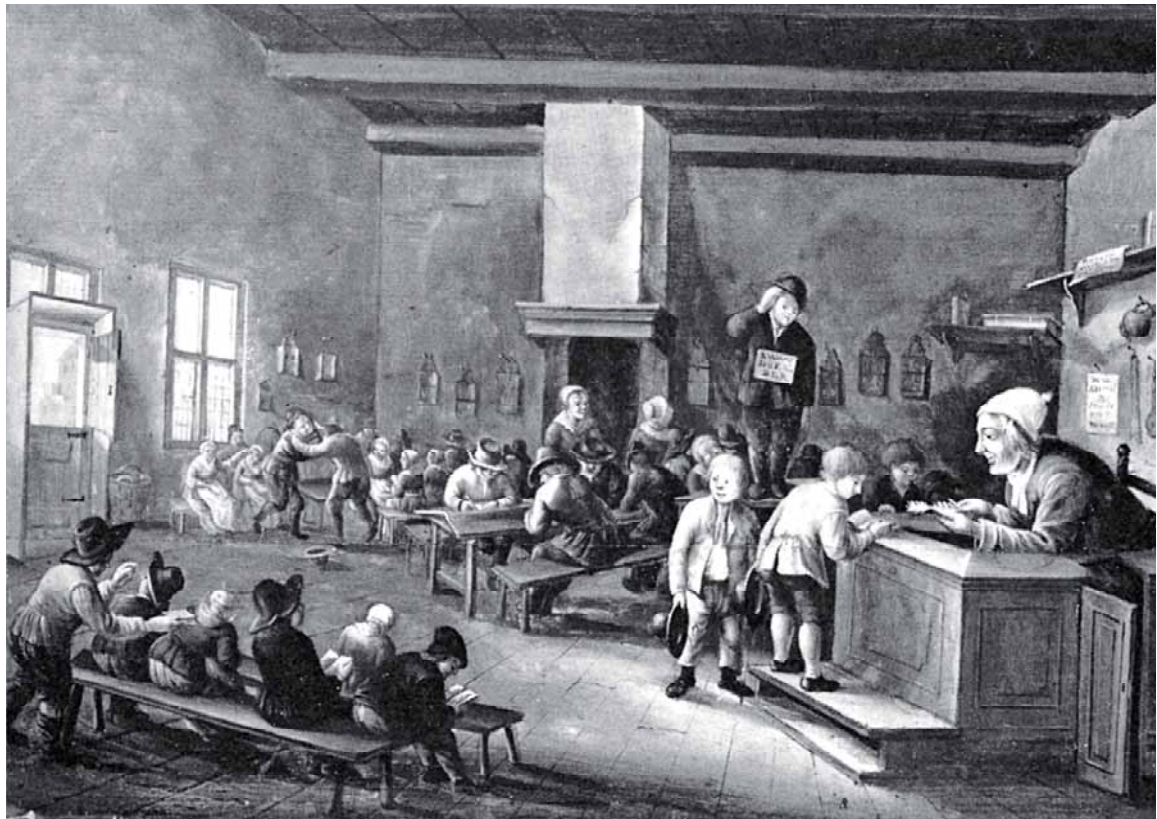
Particulier Collectie

Onderwijs, opvoeding, de rede

Het verstand is het licht dat de mensen kan leiden in de praktijk van het leven. Het kan bijgeloof wegnemen, vooruitgang bevorderen, het geloof verdiepen, tegenstellingen tussen godsdiensten opheffen en de macht van het Albestuur doen beseffen. Opvoeding en onderwijs dienen mensen te vormen tot redelijke, zelfstandig denkende wezens, die verantwoordelijk zijn voor wat ze doen en niet doen. Mensen kunnen een natuurlijke staat bereiken, d.w.z. dat ze in harmonie leven met zichzelf en hun omgeving. Bok ziet, wat onderwijs en opvoeding betreft, heil in de opvatting van de Verlichting dat de mensen van nature goed zijn, opvoedbaar zijn en dat de maatschappij maakbaar is, dat laatste evenwel niet door gewelddadige revoluties en vervormingen, maar door hervormingen die geleidelijk zullen plaatsvinden a.h.w. langs de natuurlijke weg, zoals de lente overgaat in de zomer enz.

Anoniem, Een achttiende eeuwse jongensschool. Olieverf op doek.

Stedelijk Museum, Gouda

Leermeesters, goede begeleiders van kwetsbaren, “redden” hun pupillen in de boeken van Bok (en ook slechte voorbeelden doen bij hem slecht volgen). De ideale schoolmeester is voor Bok, lijkt me, meester Welman over wie Julia van Zijpensluis schrijft aan haar vriendin Lotje n.a.v. de komst van een nieuwe meester Cornelis Fledder; deze heeft eens tegen Julia’s vader gezegd dat hij een onderwijzer wil worden zoals Welman:

“Ja, zoals hij, niet slechts alleen om den brode, maar uit diep besef van plicht, gepaard met liefde voor het aankomende geslacht. Hetzelve zuivere, op deugd en rechtschapenheid gegronde begrippen in te planten en tot godsdienst- en vaderlandminnende leden der maatschappij te vormen, o, welke ene schone taak is dit niet!”

En over de school van Welman:

“In zijne school . . . is hij meer de onderwijzende vriend dan wel de gebiedende

schoolmeester. Stok en plak heeft hij sedert lang voor altoos uit zijne school gebannen, want – zegt hij – niets is er dat de mens meer vernedert dan evenals (= gelijk) een redeloos dier geslagen te worden. Eenmaal aan dusdanig dier gelijkgesteld, verliest men alle gevoel van eigene waarde; men wordt balsstarrig en gehoorzaamt slechts uit vrees en niet uit besef van plicht, veel minder uit achting voor ouders of onderwijzer. Zo is hij ook een geslagen vijand van (= heeft een grote hekel aan) straffen, welke de kinderen onderling bespottelijk maken zoals: het gebogen staan onder ene bank of tafel, het te pronk staan, het plaatsen hunner namen op een zogenoemd schandebord en al wat van dien aard meer is, inzonderheid dit laatste, hetwelk hij zelfs schandelijk voor ene onderwijzer acht, wijl (= omdat) hij zich daardoor een recht aanmatigd dat alleen ene uitvoerder van infaamerende straffen toekomt.

Nooit laat hij tot straf een kind in de school blijven, want dit overoud en daardoor schijnbaar gewettigd misbruik kan niet dan nadelige gevolgen hebben. Dus doende verlaagt men de school tot ene gevangenis in stede van (= in plaats van) dezelve tot ene aan deugd, onderwijs en orde gewijde plaats te verheffen: immers hoe is het mogelijk – zegt hij – dat een kind ene plaats met opgeruimdheid kan betreden, aan welke zij de vorige dag tot ene akelige kerker verstrekte? Opgeruimdheid van ziel is een hoofdvereiste bij het leren .... Zo sprak ons schoolvosje.” (Vooringenomenheid en vooroordeel, blz. 325-327).

Schilderkunst

Over de schilderkunst komt de lezer nauwelijks iets te weten. Bok vertelt in De Witte Paal bijvoorbeeld dat jonker Johan een portret van Jenne laat maken door een Italiaanse portretschilder.

Werkwijze, kleuren, gebruikte verf? Bok zegt er niets over.

Ook van de kunstschilder Everhard in Frederik Linde worden we niet veel wijzer. Wel laat hij duidelijk weten wat hij van kunstbeoordelaars vindt: die hebben met hun beuzelgeest altijd wel wat te berispen, terwijl ze nog nooit een penseel in hun handen hebben gehad. Ook voor de kunsthandelaar heeft Everhard geen goed woord over: hij *“biedt de schilder die zijne tijd, vernuft en beurs geheel uitputte om iets van waarde te leveren, ene spotprijs. De soms met een zwaar (= zwaar om te onderhouden) huisgezin belaste schilder heeft brood nodig; half berooid van zinnen*

neemt hij wat hij krijgen kan en zijn stuk brengt de kunsthandelaar vooral na des schilders dood, ene schat van geld op.” (Frederik Linde, blz. 228-230). Slechts één keer laat Bok zich uit over de schilderkunst, nl. over het maken van schetsen:

“De schone herfst was voorbij; wind en regen hadden bomen en heesters reeds voor een gedeelte van hunne bladeren beroofd, zodat dominee op het punt stond om zijne winterkamer te betrekken, toen het weer op eenmaal (= in een keer) bedaakte en er nog enige waarlijk schone dagen volgden, dagen welke de landschapschilder zo uitmuntend vindt om zijne schetsen te vervaardigen, wijl de natuur hem door de lage stand der zon meerder scherpe punten tot licht en schaduw aanbiedt en, door het verlies der heldere groene kleur van bomen en planten, meerdere variatie in het bevallig schommelen zijner tinten, oplevert.” (De hut aan de grenzen I, blz. 193).

Toneel in Schagen

In Vooringenomenheid en vooroordeel schrijft Julia van Zijpensluis aan haar vriendin Lotje Bouwman over een toneelvoorstelling in Schagen:

“Zo begaven wij ons reeds meermalen met gezelschap naar Schagen. Daar heeft men reeds verscheidene jaren een toneelgezelschap, uit een welingerichte kring bestaande. Wie zou zulks hier bijna aan de zelfkant (= grens, uithoek) van een land zoeken... Verleden dinsdag gingen wij weder derwaarts en keerden zoals altoos zeer wel voldaan terug. Men speelde ditmaal “De broedertwist” en der schoonste stukken van Kotzebue;....

Zelfportret in een bolle spiegel van Francesco Parmigianino, een Italiaanse portretschilder (1523-1524).

Kunsthistorisch Museum, Wenen

Vier ongeletterde Belgische soldaten dwingen de Hollandse Maria hun heldendaden op te schrijven. De rechts zittende Nicolaas levert commentaar op de snoeverijen van de Belgen.

Scène uit een toneelstuk van Jacob van Lennep: Het dorp aan de grenzen (1831).

Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

Mijn vader vindt dit gezelschap voor dusdanige huiselijke tonelen zeer geschikt, en in mijn oog overtrof men alles, wat ik van dien aard immer zag. Men ontwaarde niets van dat onnatuurlijke, dat gedwongene, zo in gang als houding; niets van dat schreeuwen, gillen, ogen verdraaien en kunstmatig zwoegen van de boezem. Ja, lieve vriendin-dit tussenbeide-mijn vader verzekerde mij, dat zich eens bij ene reizende troep ene jonge actrice bevond, welke het vermogen bezat om, ingeval van blijdschap of angst, hare boezem willekeurig op en neder te doen gaan en daarbij ene zekere losheid in tooi voegde, alleen om een zekere klasse van aanschouwers.... Foei ! tot welk ene schandelijke kostwinning wordt op deze wijze een anders edel bedrijf en onschuldig vermaak verlaagd. Neen, hier is alles ten hoogste zedelijk. Alle gebaarden (= beweging en mimiek) zijn natuurlijk, en de kleding is altijd doelmatig, net, zindelijk en met smaak gekozen.... Ook de tonelen zijn altoos

doelmatig ingericht; men zorgt steeds voor veranderingen. Aardiger tuin zag ik nooit dan men hier in het laatste bedrijf voorstelde.” (blz. 314-316)

We lezen hier, mogen we aannemen de mening van Bok. Hij heeft deze voorstelling gezien of erin meegespeeld. Als hij de decors heeft ontworpen, dan heeft hij er flink werk van gemaakt en was hij over het resultaat tevreden.

Erg bijzonder was het niet om een stuk van August von Kotzebue (1761-1819) te kiezen, want hij was veruit de meest gespeelde toneelschrijver in o.a. Nederland en Duitsland. Hij schreef zo'n tweehonderd meestal melodramatische stukken, waarvan er tussen 1800 en 1820 ongeveer 120 in het Nederlands werden vertaald.

In dezelfde brief beschrijft Julia nog op gemakkelijke wijze de complete mislukking van een poging tot oprichting van een toneelgezelschap in haar woonplaats(je). Haar beschrijving maakt, gezien de spontaniteit

van vertellen, de indruk dat Bok zelf iets dergelijks heeft meegemaakt of dat iemand hem er levendig over verteld heeft en Bok diens woorden ongeveer letterlijk heeft weergegeven.

Bok en de boeken

Bok noemt in zijn romans een groot aantal schrijversnamen: Plinius, Tacitus, Homerus, Juvenalis, Horatius, Anaximenes, Erasmus, Pascal, Rousseau, Schiller, Fielding e.a. Ik heb niet de indruk dat hij hun teksten uitvoerig gelezen heeft. Hun namen komen merendeels in anekdotes voor; een enkeling wordt geciteerd, maar in Boks tijd waren er ook citatenboeken in omloop.

Het lijkt erop dat de geschiedenis – en dan die van Schagen en omstreken in het bijzonder – zijn grote belangstelling had. In de Witte Paal noemt hij geschiedwerken of historici die de geïnteresseerde verder kunnen helpen: Valcoogh, de zestiende-eeuwse schoolmeester en later notaris in Schagen, de *Kroniek van Schagen* (van Dirk Burger van Schoorl, 1710), P.C. Hooft, G. Boomkamp over Alkmaar, Geeraardt Brandt: *Historie der Reformatie* (1671), Wouter van Gouthoeven (1577-1628) over de geschiedenis van Holland, Zeeland en Utrecht (1620) en Opmeer: *Roomsch Hollandse Martelaren* - . Ook noemt hij Daniël Jonctijs (1610-1654) die in de Pijnbank het martelen veroordeelde: het zou in veel gevallen tot onbetrouwbare bekentenissen leiden. Verder leverde Jonctijs kritiek op haarkloverijen van predikanten en bestreed hij het

geloof aan spoken. Dat moet Bok aangesproken hebben.

Van de dichters was Jacob Cats zijn favoriet; Cats was van ± 1650 tot ± 1850 veruit de meest gelezen dichter in Nederland. Zijn werk, ook wel de “boerenbijbel” genoemd, stond bij velen in de boekenkast. Bok noemt vier titels. De calvinistische, humoristische, maar vaak wat oubollige, zeer geleerde heer Cats deed het goed bij de “gewone” man, voor wie Bok ook schreef. Bellamy (1757-1786) was voor Bok m.i. interessant vanwege diens Vaderlandse gezangen. Niet vanwege de liefdesgedichten waarin regelmatig de sentimentele namen Fillis en Chloë voorkomen.

Van Jan Luyken citeert Bok een zesregelig gedichtje uit *Spiegel voor het menselijk bedrijf* (1694).

Boven: Portret van Jacob Cats (1577-1660). Bok noemt in zijn romans een aantal keren de populaire Vader Cats.

Rijksmuseum, Amsterdam

Het lijkt me dat Bok, wat het romanschrijven betreft, een voorbeeld heeft genomen aan Adriaan Loosjes (1761-1818), een nu vergeten, maar in de negentiende eeuw zeer populaire schrijver. Vader Bouwman (*Vooringenomenheid en vooroordeel*) leest in Loosjes' *Zedelijke verhalen* (1805-1806). Bok gaat ook op de inhoud ervan in, hij kende Loosjes dus.

Onder: Anoniem, Portret van Jacobus Bellamy (ca. 1785).

De theoloog en dichter Bellamy woonde en werkte in Utrecht waar hij in patriotische kringen werd opgenomen. Zijn vaderlandse gezangen (1782-1783) vormden zijn bijdrage aan de strijd van de patriotten tegen Oranje.

En Julia van Zijpensluis spreekt over Lotje Bertram, een figuur in Loosjes' *Historie van mejuffrouw Suzanna Bronkhorst* (1806-1807), een roman over een jong meisje dat met de grootste moeite aan een gewetenloze gevaarlijke man weet te ontkomen. Loosjes wilde de lezer, evenals Bok opvoeden. Loosjes schreef “*tot aankweking van deugd en goede zeden.*”

Boekbesprekingen

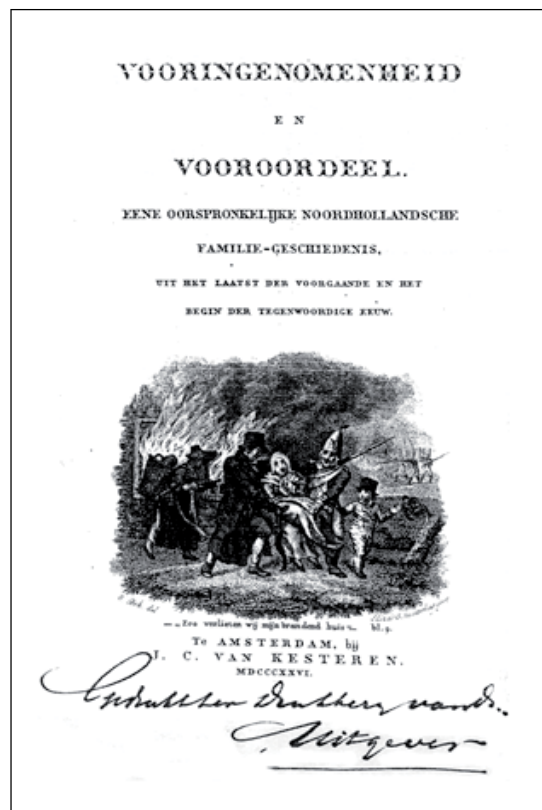
Voringenomenheid en vooroordeel

Amsterdam, 1826

Eene oorspronkelijke Noordhollandsche familiegeschiedenis

Het verhaal begint in 1799 tijdens de Russisch-Engelse inval in Noord-Holland. Het huis van de Noord-Hollandse boer Jacob Bouwman ligt in de vuurlinie. Zijn vrouw en dochtertje sterven. Na verkoop van zijn landerijen koopt hij met hulp van zijn broer een andere boerenplaats in het dorp W. Zijn zoon, Willem, is een mooie, ernstige jongen, een lezer ("stille ernst, gespaard met de diepste eerbied voor het opperwezen." Men noemt hem "goede Willem"). Jan Veldman, een "gegoed landman" heeft een dochter, Antje. Zij voelt al op zeer jonge leeftijd voor Willem. Ze zijn als broer en zus. Maar als ze veertien jaar is, wordt ze naar een plaats in de buurt van Haarlem gestuurd waar ze door een tante verder zal worden opgevoed. De verhuizing is in de ogen van Antjes ouders noodzakelijk omdat de Bouwmannen en Veldmannen niet hetzelfde geloof aanhangen. Antje en Willem zien elkaar in de komende jaren nauwelijks, maar de genegenheid voor elkaar blijft. De "menskundige" Veldman ziet in dat hij hun liefde niet kan tegenhouden. (Veldman tot zijn vrouw: "Hoor mijn kind! het is de plicht der ouderen het geluk hunner kinderen boven alles te stellen en zich in alle omstandigheden, wanneer de middelen, welke het verstand ons deswege aan de hand geeft, zonder vrucht blijven, aan de noodzakelijkheid te onderwerpen en tevens met vaste schreden het pad te bewandelen, dat zij ons beveelt in te slaan.") Hij denkt dat vader Bouwman geen bezwaar tegen een huwelijk zal hebben als Veldman hem helpt op zijn vroegere landerijen terug te keren, inclusief een nieuwe boerderij. Bouwman gaat inderdaad akkoord.

Het tweede liefdespaar is Roelof Randsel, zoon van een oud-zeeman die nog bij de Doggersbank gevochten heeft en Charlotte (Lotje) Bouwman, nicht van Willem Bouwman. Vader Randsel is een erg impulsieve man die zijn zoon vaak slaat en door eigenzinnig en dom gedrag ook voor komische taferelen zorgt. De zoon is een lezer (o.a. van Robinson Crusoe), lijdt erg onder het brute gedrag van zijn vader, zoekt steun bij de schoolmeester Welman, loopt van huis weg, gaat in het leger, leeft onder de naam Rudolf Lesac, klimt op tot kapitein. In het huis van Jan Bouwman bij wie hij op kamers woont, wordt hij verliefd op Antje en zij op hem. Willem Bouwman moet - zeer tegen zijn zin - in het Franse leger en ontmoet in Maastricht zijn jeugdvriend, kapitein Lesac. Jeugdherinneringen worden opgehaald (o.a. als jochie paard en naar het land brengen) en om hun weerzien te vieren geeft Lesac zijn bediende de opdracht Noord-Hollandse spekpannenkoeken te bakken; dat kan hij geweldig, want hij is ook een Noord-Hollander, een Schager van geboorte. Willem zal van Lesac Frans leren. Door voor vader Randsel geheim gehouden activiteiten (brieven, een enkel bezoek) van meester Welman en een wat mysterieuze kwartiermeester de Grijskop, leermeester en beschermer van Lesac toen deze net in het leger kwam, worden op een dag de twee liefdesparen en de ouders bij elkaar gebracht. Vader Randsel gaat er volledig mee akkoord dat de Grijskop

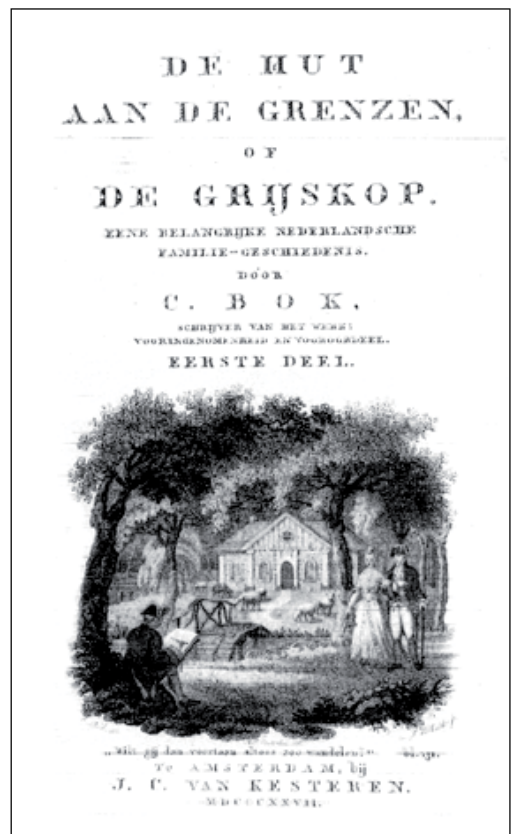
Lesac als zoon aanneemt en tot zijn erfgenaam maakt. Er heerst grote vreugde, maar Willem en Lesac moeten in het Franse leger naar Rusland, waar ze beiden - niet levensgevaarlijk - gewond raken. In de periode dat er vreugde heerst over de terugkeer van de prins van Oranje in Nederland (30 november 1813), zijn de twee nog niet terug. Wanneer toevallig – maar georganiseerd door de Grijskop – alle familieleden bijeen zijn, vallen de twee binnen. Grote vreugde! En ontroering. De Grijskop en Welman kijken toe. “O, hoe schoon!, zei de eerste. O, hoe aandoenlijk, antwoordde de laatste.” Welman prijst op het huwelijksfeest de wederzijdse ouders. Dit feest “bewees dat waar licht is, ook vreugde heerst; dat waar zedelijke en godsdienstige verlichting het hart verheft, de donkerheid van partijgeest en onverschilligheid wordt verdrongen een feest welk ons aantoonde hoe verre wij, Nederlanders, in zedelijke en godsdienstige beschaving gevorderd zijn.”

De hut aan de grenzen I en II (resp. 1826 en 1827) of De Grijskop Eene belangrijke Nederlandsche familie-geschiedenis

De titel verwijst naar een hut op een eilandje in een riviertje dat de grens vormt tussen de landgoederen Mijst en Borkel (Berkel). Ooit vormden ze een geheel, nadat Ridward Karel Griesenkop tot Borkel in het huwelijk getreden was met de freule van Mijst. De stamvader van de Griesenkops is Rudolf den Hartsier of den Schutter die nabij de beek Kinheim tegen de Friezen heeft gevochten in het jaar 1155. Als dank voor zijn prestaties werd hij tot ridder geslagen en kreeg de naam Ridder van den Grieskop (Grieskop was de naam van een zandduin). De schildknaap van de ridder heet Kiliaan Herderman. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog ontstaat tweespalt in de familie nadat de Borkels voor Spanje hebben gekozen en de Mijsten voor het Verbond der Edelen. De vete duurt in 1757 nog steeds voort, het jaar waarin Bok zijn verhaal laat beginnen. Beide partijen zijn hun geloof trouw gebleven. Na een conflict aan de grens tussen de beide landgoederen roept de honderdjarige Kiliaan, schaapberder en nazaat van de hierboven genoemde schildknaap Herderman de zoons Mijst en Borkel op – ze zijn een jaar of achttien – vrede te sluiten. Dat willen ze, maar ze zullen dan tegen de wil en het gezag van hun ouders moeten ingaan, maar ze doen het toch, zeker als blijkt dat ook hun zusters – in totaal drie – zullen meedoen. Hun activiteiten moeten geheim blijven. Na de dood van Herderman, een zeer gelovige, wijze, vredelievende man van wie sommigen denken dat hij door een pact met de duivel honderd jaar is geworden, richtten ze zijn hut in als een tempeltje, van waaruit ze deugd en verlichting willen verspreiden. Onder hen is ook Carlsfield, die net zoals zijn geliefde, Carolina Griesenkop tot Borkel, aanhanger is van de verlichtingsideeën van keizer Jozef II (1741-1790): meer godsdienstvrijheid, verheffing van mensen van wie er vele nog als dieren leven, beteugeling van uitbuiting door de Rooms-Katholieke Kerk. De beide vaders betwisten elkaar na Herdermans dood het recht op het bezit van het eilandje. De ene vader, vrijheer Griesenkop tot Mijst, is een impulsieve man, gaat het liefst jagen, is een zware drinker. De drank wordt tenslotte zijn ondergang, hij krijgt een beroerte en sterft. De baron Griesenkop tot Mijst is een tirannieke man, is in de macht van een machtswellustige kapelaan en de louche geldschietter van Grimsbergen. Wanneer hij zo ongeveer alles kwijt is, ziet hij geen uitweg meer en schiet hij zich een kogel door het hoofd. De voorspelling van Kiliaan dat er voor de kinderen van de beide families zware tijden zullen aanbreken, komt uit: ontvoering, opsluiting, bedreigingen, gevechten,

verwondingen, persoonsverwisselingen, gevangenisstraf, geheime onderkomens, geslaagde en mislukte vluchtpogingen, vervalste en onderschepte brieven, kenmerken van avonturenverhalen. De rooms-katholieke Borkels worden het hardst getroffen: een zoon die naar Oostenrijk is gestuurd en daar in het leger zit, sterft ver van huis, gedesillusioneerd in een gevangenis; een dochter leeft daartoe gedwongen in een klooster; later, als ze geboord heeft dat haar geliefde dood is, keert ze er vrijwillig in terug. Haar geliefde, Carlsfield is echter niet dood; hij wordt later krankzinnig. De enige die een gelukkig, maar ook moeilijk leven leidt, is Blondine. Ze ontvlucht haar ouderlijk huis, samen met Rudolph Griesenkop van Mijst. Ze leven na vele moeilijkheden als jagersechtpaar in het Noord-Hollandse B. op het landgoed van de adellijke heer Van B., die een voorbeeld is van eenvoud en rechtschapenheid. Ze zijn gelukkig te leven als eenvoudige mensen en willen niet terug naar hun vroegere adellijke staat.

Ze krijgen een dochter en een zoon, Karel Rudolph, later De Grijskop, ook wel De Grijskop. Door een legaat van de zich schuldig voelende Van Grimsbergen, dat Blondine aanvankelijk wil weigeren, zijn ze in staat een boerenplaats te kopen. Zo wordt Rudolph een vrije Noord-Hollandse boer. Ze sterven vrij jong en geplaagd door schuldgevoelens tegenover hun ouders. Hun zoon, Karel, die 19 jaar is, wanneer ze sterven, lijdt aan "tuimelzucht" zoals hij schrijft in een autobiografie waarop Bok zich voor het verdere verhaal zegt te baseren. Strevend naar het heil van de mensheid is Karel te voorbarig; hij strijdt mee met de patriotten onder de naam Mijst, ook wel Griesenkop om afstand te nemen van zijn adellijke afkomst. Als gevangene van de Pruisen spreekt hij met zijn oom, generaal-majoor Von Ziethenheim, die hem wegens betoonde moed een kleine heerlijkheid aanbiedt waar de boeren bijna als dieren leven. Als Griesenkop tot Kirchwald moet hij die mensen uit hun duisternis in het licht brengen d.w.z. hen beschaven. Maar ook hier is hij te tuimelzuchtig, te voorbarig; de mensen op Kirchwald, aan wie Bok een aantal bizarre bladzijden wijdt, moeten hem niet en jagen hem weg: "Geb zum Teufel, Patriot!" Ook de officiële instanties die alles bij het oude willen laten, zijn deze heetgebakerde vernieuwer liever kwijt dan rijk. Hij wordt officier in het Nederlandse leger. Na het wegnemen van enkele belemmeringen – de vrouw, Sophia, met wie hij wil trouwen ziet het standverschil als bezwaar en bovendien wil ze dat hij de militaire dienst verlaat – trouwt hij Sophia, de dochter van de trouwe bedienden van zijn ouders. Hij strijdt met de geallieerden bij Charleroi tegen de Fransen, raakt bij de Moerdijk gewond (1795). Hij ziet zijn vrouw die in het kraambed is gestorven, evenals het kind, niet meer terug. Hij wordt kapitein-kwartiermeester; zijn zoon sterft. De godsdienst is zijn enige houvast. Hij ontfermt zich over een zeer jonge soldaat, Rudolph Lesac, schuilnaam van Roelof Randsel, van huis weggelopen. Hij is als een vader voor de jongen, leidt hem op. Hij verkoopt Kirchwald, waar het nu veel beter gaat onder leiding van een beheerste

hervormer; gaat in Gelderland wonen, maar vertrekt daar weer en koopt een landgoed in Kennemerland. Nu komt de tweede voorspelling van de oude Kiliaan uit, nl. dat het geslacht Griesenkop zal ophouden te bestaan wanneer de laatste mannelijke telg bij de heuvel de Grijskop en de beek Kinheim zal wonen. Griesenkops taak in het leven is nog niet af: hij moet nog zijn aangenomen zoon met vader Randsel verzoenen en de Bouwmannen steunen, nieuw leven begroeten. Alleen de geboorte van het kind van Julia van Zijpensluis, dochter van zijn zuster, maakt hij niet mee. Meester Welman, aan wie de Grijskop zijn autobiografie opdroeg, besluit De hut aan de grenzen met de beschrijving van het sterfbed van de Grijskop: "Toen sloeg hij nog eenmaal zijne reeds hol gezonken ogen op ons en stierf met ene glimlach op het gelaat."

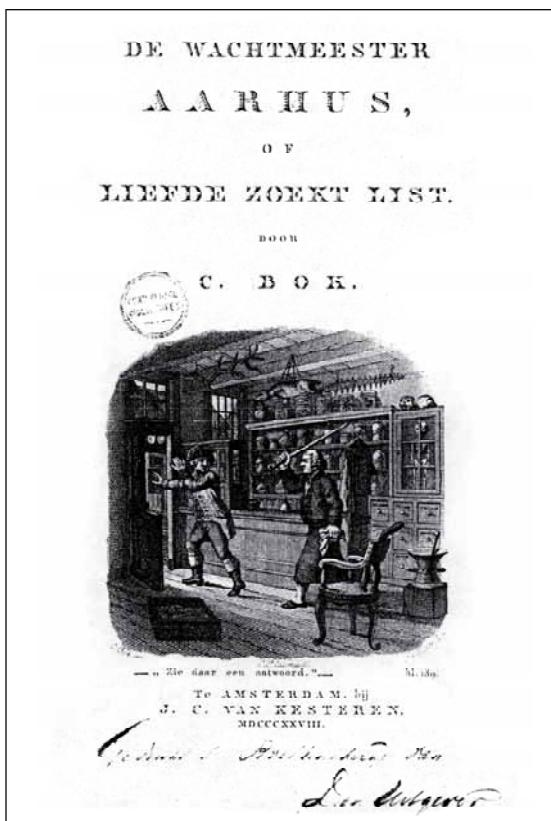
**De wachtmeester Aarhus
of liefde zoekt list**

Amsterdam, 1828

Wachtmeester Aarhus is een op vele plaatsen grappig liefdesverhaal, maar het bevat ook een aantal onwaarschijnlijkheden. Een protserige, beetje domme overste bij de cavalerie is verliefd op een mooie Deense generaalsweduwe, mevr. Holmstern die een mooie dochter heeft, Christina. De overste wil ("ter instandhouding van mijn geslacht") met haar trouwen. Het schrijven van een liefdesbrief laat hij over aan zijn Deense wachtmeester Aarhus, die verliefd is op Christina. In opdracht van de overste moet Aarhus een brief aan zijn geliefde schrijven die later zal worden aangepast aan de wensen van de overste. Door onoplettendheid en dommig gedrag van de overste wordt de emotionele liefdesbrief aan Christina, dus onaangepast, bezorgd bij mevr. Holmstern. De aanbeft luidt: Beminnelijke N.N. Dit veroorzaakt verwarring.

ring. Wil de overste met de moeder trouwen of met de dochter? Eerst lijkt het erop dat hij met de moeder zal trouwen, later met de dochter die het vermoeden heeft dat de brief door Aarhus geschreven is, want ze herkent bepaalde woorden en gedachten uit de gesprekken die ze wel eens met hem gevoerd heeft. Het aanzoek dat ze op een dag van de overste krijgt, beantwoordt ze met: "Nimmer". Maar ze blijven elkaar ontmoeten – een bezoekje aan de schouwburg bijvoorbeeld- op grond waarvan de overste denkt dat ze bijgedraaid is en de moeder dat het huwelijk tussen die twee voltrokken zal worden. De kwebbelen- de intrigante mevr. Esscher draagt ook bij aan de misverstanden. Aarhus en Christina blijven elkaar, nu als verliefden op geheime plaatsen ontmoeten. Als het huwelijk met de overste steeds dichterbij komt en het er ook op begint te lijken dat mevr. Esscher Christina door heeft, vlucht Christina naar een geheim adres bij de merkwaaardige heelmeester Julep. De overste wil bij afwezigheid van Christina dan wel met mevr. Holmstern trouwen, maar bij nader inzien vindt hij mevrouw Esscher ook wel geschikt. Een huwelijk met haar wordt hem door zijn secretaris ten zeerste afgeraden; de reden is dat de secretaris een kind bij haar heeft, maar hij heeft haar verlaten. Dat is voor de overste een sterk argument om ervan af te zien.

Er zijn nog wat verwickelingen en misverstanden: een nachtelijke

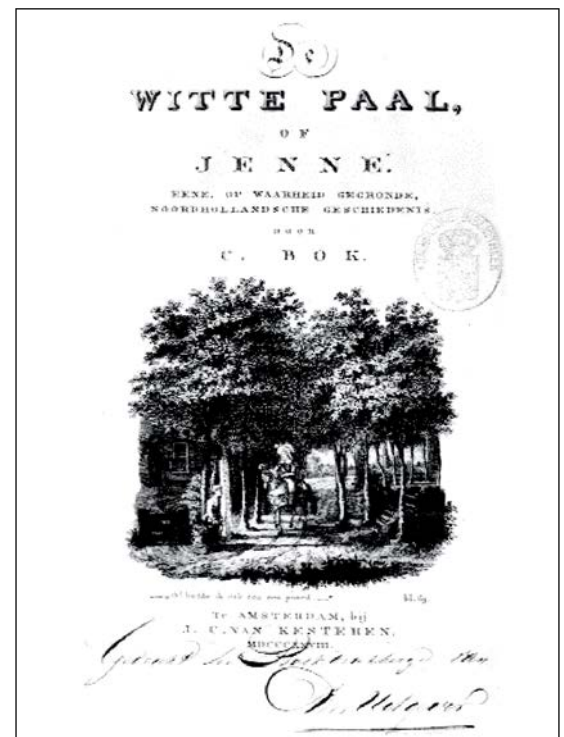
ontsnapping bijvoorbeeld en Aarhus wordt tegen alle regels in door de overste gevangengezet. Het eind van dit alles is dat de overste met mevr. Holmstern trouwt en vader wordt, hetgeen tenslotte de bedoeling was. De secretaris leeft nog enige jaren “vrij draaglijk” met mevr. Esscher in Den Haag waar zij een modewinkel drijft. Phort, een bediende, trouwt met Elsje, de dochter van Julep. En wat de wachtmeester betreft: hij wordt door bemiddeling van zijn oom, Van Aarhus Flensberg, weer in het bezit gesteld van de bezittingen van zijn vader en kan nu weer overeenkomstig zijn stand leven. Hij vertrekt met Christina naar Denemarken. Zij “traden weldra in de echt en smaken nog heden, terwijl een talrijk kroost hen omringt die genoegens welke een echt, op reïne liefde gegrond, aanbiedt.” (blz. 216).

De witte paal of Jenne

Amsterdam, 1828

In *De witte paal* heeft Bok legende, historie en een liefdesgeschiedenis met typisch – romantische afloop samengevoegd. De gebeurtenissen vinden ± 1570 plaats in of rondom het aanzienlijk dorp S. (of de stede S), d.i. Schagen. Tot de legende behoren de witte paal, waarbij Willibro rdus ooit het evangelie gepreekt zou hebben en de heilige put in Keins, waarin ooit een aan het strand gevonden vrouwenbeeld werd schoongemaakt, waarna de put en het putwater wonderdoende kracht verkregen. Wie een eed zwoer bij paal of put, zwoer een dure eed. Een van de hoofdfiguren is jonker Johan, de enige zoon van de vrijheer van Schagen en, modern gezegd, een meidengek. Zwerend bij put en/of paal biedt hij het ene na het andere meisje zijn liefde en hart aan. Verloopt dit aanwankelijk met een zekere luchtigheid, ernst wordt het wanneer hij met dezelfde eed zijn liefde betuigt aan Jenne, de dochter van Sicco de Great, de – naar hij zelf zegt – laatste mannelijke afstammeling uit een der zijtakken van de Magnussen, legendarische stedehouders van de heerlijkheid Schagen. Sicco, een norske, bijna goddeloze man, meent recht te hebben op het bezit van de heerlijkheid Schagen. Hij hoopt heimelijk dat zijn dochter zwanger van Johan zal worden ten einde de vrijheer in zijn macht te krijgen. Hij zweert afschuwelijke wraak, als Johan zijn woord van trouw niet houdt.

Johan “vergeet” Jenne en wendt zich nu tot Helena, de vriendin van de in de vaderlandse geschiedenis beruchte Michaël Krok (door Bok met sympathie beschreven). Wanneer Krok Johan de woorden “laag mens” toevoegt, zweert Johan bij de witte paal dat hij zich zal wreken. Michaël neemt de uitdaging aan. Johan verbleekt. Maar een paar vrienden en vriendinnen van Krok besluiten hem in een soort rollenspel – het neemt een groot aantal bladzijden in beslag – eerst maar eens flink bang te maken. Ook Krok uiteraard en Jobans bediende spelen het spel mee. De opzet slaagt: Johan moet vergeving vragen en zijn leven beteren. (Bok: “Zo brachten dan een drietal burger-jongelingen een hooggeborene tot zijne plicht”). Na deze in het avonturenverhaal vaak voorkomende scène keert Bok terug naar o.a. de Allerheiligenvloed en de verbranding van de pastoor, slachtoffer van de inquisitie onder leiding van de baljuw met op de achtergrond diens vriend de groot – inquisiteur Ruard Tapper te Enkhuizen.

Schagen wordt ook opgeschrikt door drie branden en heel kort daarna door een vierde waarbij de hut van Sicco de Great en Jenne geheel in vlammen opgaat en – naar men aanneemt – Sicco en Jenne zijn omgekomen. (Een van de twee watergeuzen die meegeholpen hebben de branden te blussen heet Riddewert uit den Bok van Enkhuizen. Een legendarische figuur uit de familie van onze schrijver?)

Michaël Krok, in dienst van het Spaanse leger, overweegt naar de manschappen van Willem van Oranje over te stappen, maar hij doet dat niet omdat hij de dochter van de baljuw wil trouwen. De baljuw geeft echter geen toestemming. Diep gekwetst stapt Krok nu over naar het leger onder leiding van Sonoy waar hij Sicco de Great aantreft (Sicco heeft zich – zegt hij – samen met Jenne uit de brand gered, maar Jenne is in een moeras omgekomen. Sicco heeft de drie branden gesticht omdat jonker Johan zijn belofte jegens Jenne niet was nagekomen). Krok en Sicco trekken samen op en leveren hun bijdrage aan de verwoesting van de abdij van Egmond. Sicco wil ook het slot van Schagen in brand steken, maar hij wordt door Sonoy gevangengezet in de toren te Egmond op den Hoef en dan ontdoet Bok zich van hem door tussen haakjes te schrijven: (“alwaar dit monster in razernij stierf”).

Na mishandeling van o.a. een pastoor wordt Krok ter dood veroordeeld. Helena, zijn vriendin, geraakt in gewetensnood: mag zij als rooms-katholieke vrouw bidden voor een afvallige? Ze pleegt zelfmoord door verdrinking. Krok wordt op het slot van Schagen ter dood gebracht.

Het verhaal, waarin Bok de methodes van zowel de rooms-katholieken als de protestanten veroorkelt, eindigt op een mooi-romantische wijze: de tot inkeer gekomen Johan wil nog maar één vrouw en dat is Jenne. Maar die is dood. Hij is ten slotte bereid een gearrangeerd huwelijk te sluiten met een meisje, een nichtje van de heer van O.C., dat maar een liefde gekend heeft maar deze “heeft haar liefde verbeurd”. Het nichtje is Jenne! Ze werd uit het moeras gered door werklieden van de heer van O.C. en genezen door een ingekwartierde Spaanse arts. Met een zeer bijzondere therapie (een angstaanjagend toneelspel) krijgt ze haar spraakvermogen terug dat ze in het moeras was kwijtgeraakt. Het huwelijk tussen de twee wordt twee maanden later gesloten. Bok eindigt met: .... “en nog heden wordt de naam van Vrouwe Jenne van Schagen met eerbied genoemd.”

Het heidensche Bosch of het gestolen kind

Amsterdam, 1829

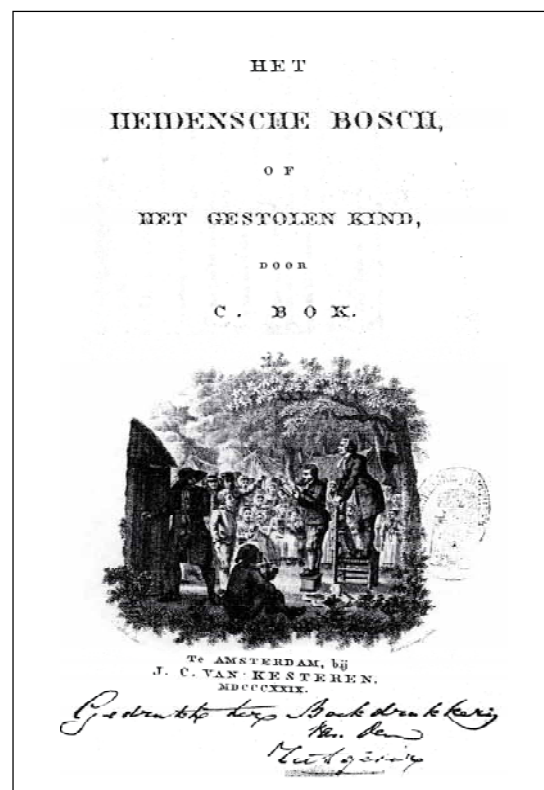
De verdraagzame landman Duinman heeft er geen bezwaar tegen als een groep rondzwervende “heidenen” – zigeuners zouden we tegenwoordig zeggen – in zijn bos bivakkeert: het heidense bos. De heidense jongen Kobus wordt altijd hartelijk ontvangen door de familie Duinman; het is een leergierig ventje van een jaar of vijftien dat zich ongelukkig en minderwaardig voelt (zijn vader, de leider van de groep, Rotschmourer gebeten, is een ruwe man, slaat Kobus, schimpt op de christelijke God; zijn moeder is dood). Een jonge zoon van Duinman vaart en via hem ontstaat er contact met de Amsterdamse reder Eland. De man is alleen op de wereld en is doodongelukkig.

Kobus wil het christelijk geloof aannemen, omdat het hem troost biedt. Zijn pogingen daartoe stranden voorlopig doordat dominee hem negeert; een bezoek aan schout en schepenen – een mooi gedeelte – loopt ook uit op een diepe teleurstelling. Hij ondervindt veel steun van

Jansje, dochter van Duinman. De twee zijn heel erg op elkaar gesteld. Later blijkt Kobus de kleinzoon te zijn van Eland. Eland had ooit de zorg op zich genomen voor het kind van zijn dochter die in het kraambed was gestorven; de vader, een slecht mens, heeft zelfmoord gepleegd; Elands vrouw was ook overleden; op een dag, zo'n dertien, veertien jaar geleden werd hij door iemand aangesproken, was even afgeleid van zijn kleinkind. Kind weg. Er drijft een mutsje op het water, gejammer: kind verdronken. Eland begrijpt nu dat zijn kleinzoon gestolen is en dat de verdrinking als afleidingsmanoeuvre is gebruikt. Rotschmourer heeft van Eland 1000 kronen geëist, dan kan hij zijn kleinzoon terugkrijgen. Geholpen door vier man – de pastoor zegent hun actie – sluiten Duinman en Bramsteng Rotschmourer op in de kelder en dragen hem over aan schout en schepenen die weinig aanstalten hadden gemaakt hem op te pakken. De overige zigeuners wordt aangeraden maar naar de Schoorlse duinen te vertrekken. Ze vertrekken.

Inmiddels enkele jaren ouder trouwen Kobus en Jansje met elkaar. Ze hebben lange tijd geleden onder te grote gevoeligheid. Kobus heeft met zelfmoordplannen rondgelopen, maar ze hebben zich weten te herstellen, in tegenstelling tot een ander – sentimenteel – paar, dat na een periode van uitputting jong sterft, een kind achterlatend waarover Maarten Bramsteng zich ontfermt.

Het boek eindigt op een grappige manier belerend. De handelaar Mort krijgt van Kobus het geld dat de heidenen hem nog schuldig waren. Maar Veter krijgt niets, want hij blijkt veel om het materiële te geven, wat hij in zijn opwekkingen tot geloof zo streng veroordeelt.

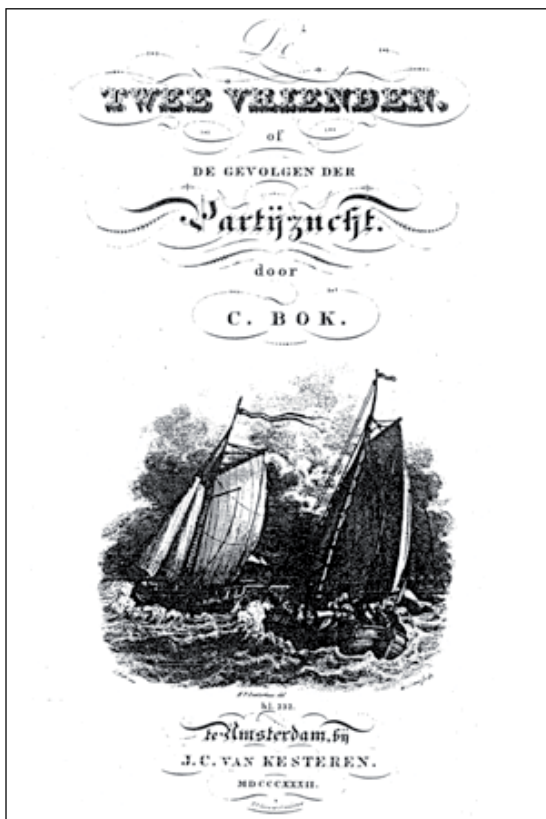
De twee vrienden

Amsterdam, 1832

Of de gevolgen van partijzucht

In het gebucht Oeverland, op een uur afstand van het dorp S. in Noord-Holland wonen sinds mensenbeugenis de families Walraven en Meerveld bij elkaar. Het boek gaat over de generatie van Jakob Meerveld en Arnoldus Walraven, beiden omstreeks 1785, wanneer het verhaal begint, jonge mannen, getrouwd en vader. Meerveld is een rustige, tevreden man, Walraven heeft minder inzicht, is hooghartig en gaat bijzonder prat op roemruchte voorouders en zijn schuldenvrije bezittingen. De twee vrienden discussiëren vaak. Walraven laat zich meeslepen door het patriottisme, wordt een “vervormer”, doet mee aan diplomatieke missies en moet na de komst van de Pruisische troepen vluchten. Hij neemt zijn dochtertje Dina mee (zijn vrouw is inmiddels gestorven), trekt door België en Frankrijk; wanneer hij daar beroofd dreigt te worden, schiet een Franse edelman hem te hulp. Met Dina, de heer B. en de heer en mevrouw W. vertrekt hij naar Amerika. (In een brief aan Meerveld schrijft hij: “Ik ben geen opzettelijk booswicht, ik dwaalde te goeder trouw.”).

Wat later verleent Meerveld in Oeverland onderdak aan een gevluchte Franse edelman, La Vallée en diens zoon.

Jaren later redt Albert Meerveld, de zoon van Jacob, op het ijs bij Oeverland een meisje uit een arreslee met aan de teugels het een in pels gewikkelde heerschap Van Vechtwijk, alias Van Rijnwijk, De Merula, wiens echte naam Van Meerle is. (Het meisje riep hem toe: “ Om gods wil, jongeling, red mij uit de handen van dit onmens dat mijn verderft zoekt.”). Het meisje is Dina, 18 jaar inmiddels. Ze maakt onmiddellijk diepe indruk op Albert. In gezelschap van haar a.s. stiefmoeder, mevr. W. – de beer W. is in Amerika gestorven – heeft ze op de terugreis Van Vechtwijk ontmoet, een sentimenteel iemand die zegt verliefd op haar te zijn; zijn sentimentele gedichtjes stonden haar tegen. Mevrouw W. neemt het voor hem op, maar de man blijkt een ordinaire vrouwenhandelaar. Ze komt in een verdacht huis. Van Vechtwijk die daar kind aan huis is, zegt dat hij haar met zijn arreslee naar Oeverland wil brengen. In werkelijkheid wil hij haar ontvoeren. Albert heeft haar toen gered. Daarna wordt ze opnieuw ontvoerd. Albert zoekt haar, koopt in de stad een pistool (om de mussen te verjagen), ziet Van Vechtwijk vliegt hem aan en wordt in de gevangenis gezet wegens wapenbezit. Komt gauw vrij, gooit uit noodweer Van Vechtwijk een steen tegen het hoofd en denkt hem vermord te hebben en vlucht naar het buitenland, gaat naar de Franse graaf die inmiddels naar zijn woonplaats is teruggekeerd. Bij de graaf bevindt zich – toevallig –

Walraven die op weg naar Oeverland zijn weldoener komt opzoeken. De graaf is dezelfde die in Oeverland bij Meerveld onderdak had gevonden. De Merula (Van Vechtwijk) wordt doodgeschoten door een onbekende (“ Zie daar uw loon, booswicht.”). De handlangers van De Merula eindigen op het schavot of krijgen gevangenisstraf.

La Vallée , zijn zoon, Walraven en Albert zijn teruggekeerd naar Oeverland. Hereniging van allen. La Vallée en zoon gaan weer naar Frankrijk. Walraven trouwt met mevrouw W., Albert met Dina.

Frederik Linde, een tafereel van menselijke lotgevallen

Amsterdam, 1836

Frederik Linde is een vondeling die opgevoed wordt door het kinderloze echtpaar Meyer, zeer eenvoudige, doodgoede mensen die werkzaam zijn op het landgoed Lindenstein aan de Amstel, dat beheerd wordt door de hartelijke mevrouw Klarenbeek. Door zijn opvoeding blijft Frederik te veel “natuurmens” d.w.z. hij heeft weinig of geen besef van het kwade. Op zijn zestiende moet hij na een onbenullig conflict Lindenstein verlaten dat nu beheerd wordt door de zoon van mevr. Klarenbeek, een bijzonder onaangename man. Frederik werkt in Amsterdam als friseur en bloemist in een wat mysterieuze winkel, waar hij verliefd wordt op Nanette. Ze zweren elkaar trouw. Nanette is zwanger van de heer Anjelier, een bon-vivant, die beweert dat Frederik Nanette onteerd heeft en Frederik wordt geacht met Nanette te trouwen, Anjelier zal hem een baan bezorgen. Kameraden maken grapjes en een zegt: “Alzo heeft mijnheer Anjelier weder een deksel voor zijn’ aangebrande pot gevonden.”

Als Frederik begrijpt hoe de vork in de steel zit, is zijn mening: “ Weg met de boeleester!”

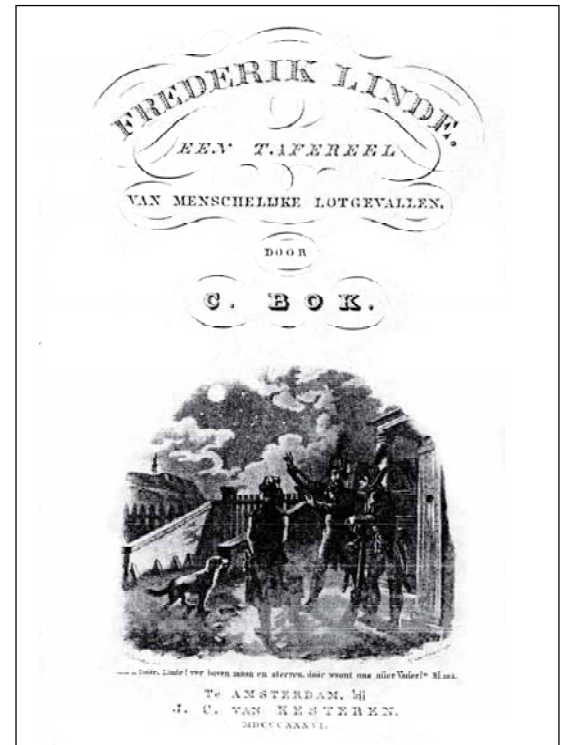
Frederik moet uitzien naar een andere baan. (Hij durft niet naar zijn pleegouders die hij verwaarloosd heeft).

Hij wordt militair en wordt in Doesburg gelegerd. Hij sluit vriendschap met de uit Zwitserland afkomstige sergeant Ulrich. Deze vertelt dat hij in Zwitserland les heeft gehad van Berg, een Nederlander die al zwerend probeerde zijn (liefdes)verdriet te vergeten. Berg was zeer somber maar fleurde weer op door de zorg van een Pfarrer.

Ulrich is naar Nederland gekomen om zijn verdriet de baas te worden, veroorzaakt door de verdwijning van zijn geliefde Minka. Door bemiddeling van Ulrich wordt Frederik weer friseur, dit maal van een Zwitserse majoor, een impulsief, maar zeer gul, goedhartig, snel vergevend en vergetend type. Zijn dochter, Gusta, wordt Frederiks grote liefde. Minka is inmiddels teruggevonden, Ulrich is daarom naar Zwitserland vertrokken en de twee brengen, samen met Berg een bezoek aan Nederland. De majoor wil dat de kunstschilder Everhard een tafereel van deze gelukkige mensen zal schilderen.

Het wordt voor Bok weer eens tijd om de lezer flink te verrassen: Berg blijkt Lindenstein te beten, broer van mevrouw Klarenbeek.

In het verleden heeft hij van een tante, van wie hij erfgenaam is de opdracht gekregen een rijke 35-jarige vrouw het hof te maken, maar Berg gaf de voorkeur aan een meisje dat bij zijn tante in huis was, Sophia, een wees. Sophia wordt zwanger van hem, sterft in het kraambed. Een vriend van Berg (Lindenstein) legt het kind te vondeling bij de Meyers. Berg weet niet waar zijn kind heengebracht is. Gusta blijkt de dochter te zijn van de kunstschilder Everhard. (Hij is haar tijdens oorlogsbandelingen kwijtgeraakt). De vrouw die zich toen over Gusta ontfermd heeft, is mej. Gartner, in dienst bij de majoor. Ze is de echtgenote geweest van de inmiddels overleden boezemvriend van de schilder. Aan het einde van het verhaal hebben de Meyers zich van Lindenstein laten weglukken voor een plezierreisje naar het oosten van het land, dat hen naar het huis van de majoor brengt. Frederik verlaat tot vreugde van zijn pleegouders het leger. Everhard en mej. Gartner zullen trouwen. Frederik is verenigd met zijn natuurlijke vader en zijn geliefde Gusta. Ulrich heeft Minka. De pleegouders kunnen zich verzekerd weten van de dankbaarheid van de pleegkinderen. Allen zijn in diepe emotie verenigd. Van dat tafereel maakt Everhard een schilderij.

Jan Plekker

Cornelis Bok, 'Valkoog' (1815). Aquarel. De kerk van Valkoog gezien vanuit het oosten.

Provinciale Atlas
Noord-Holland, Haarlem

Colofon

Het boek Cornelis Bok (1777-1836) 'Een opmerkelijke West-Friese kunstschilder en romanschrijver' is een uitgave van Uitgeverij Peter Sasburg uit Midwoud, in samenwerking met de Historische Vereniging Schagen. De uitgave werd mede mogelijk gemaakt met financiële steun van de onderstaande instanties en bedrijven.

Stichting Schager Kunst Expositie, Prins Bernhard Cultuurfonds NH, Boekenfonds Elisabeth Grent, Gemeente Schagen, Rabobank Schagen e.o., Gorter Bouwproducten Schagen, HLB Schippers Accountants Fiscalisten Juristen, Alkmaar, Schildersbedrijf Jac Vink B.V. Schagen en ABN AMRO Bank N.V., Schagen.

Ontwikkeling en productie

Uitgeverij Peter Sasburg
Pieter Wariuslaan 92, 1679 XM Midwoud
telefoon/fax 0229-201118
e-mail: ph.sasburg@quicknet.nl

Auteurs

Cees Bakker, John R. Brozius, Jan Plekker,
Ruud van de Pol

Beeldredactie

John R. Brozius
Fred Timmer

Eindredactie

Jan Plekker

Grafische vormgeving

Arjan Hooyboer, Sprint Print, Zwaag

Druk

Drukkerij Over de Linden Posthuma, Enkhuizen

Afwerking

Stokkink's boekbinderij, Amsterdam

© Copyrights, eerste druk november 2005

ISBN: 9080254649

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van foto's en illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden worden verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Cornelis Bok (geboren in Enkhuizen op 7 juli 1777), was een bijzonder veelzijdig man. In 1806 vestigde hij zich in Schagen, waar hij onder andere werkzaam was als huisschilder, versierder van meubels, arrensleden, assistent deurwaarder en zelfs cipier.

Wij kennen hem echter vooral als schilder van talloze dorpsgezichten in en rond Schagen.

Zijn vakmanschap werd onderkend door zijn oom de bekende tekenaar en schilder Jan de Goeje (1748-1832).

Zijn grote belangstelling voor geschiedenis en literatuur bracht hem tot het schrijven van negen romans en een toneelstuk tijdens zijn laatste tien levensjaren.

Cornelis Bok overlijdt in Schagen op 27 mei 1836. Dit unieke boek over het leven en werk van Cornelis Bok kwam tot stand door samenwerking tussen Uitgeverij Peter Sasburg uit Midwoud en de Historische Vereniging Schagen.

De teksten zijn geschreven door:

Cees Bakker, conservator Westfries Museum en publicist, Hoorn.

John R. Brozius, kunsthistoricus en publicist, Hoorn.

Ruud van de Pol, oud-instrumentatie en informatica medewerker, publicist, Schagen.

Jan Plekker, oud-leraar Nederlands en publicist, Medemblik.

Uitgeverij Peter Sasburg, Midwoud

